

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İSLAM'IN İLK ASRINDA KADIN ALGISI VE
EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

DOÇ. DR. İBRAHİM AŞLAMACI

AYŞE ÇETİN

MALATYA 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM'IN İLK ASRINDA KADIN ALGISI VE EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN:

AYŞE ÇETİN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. İBRAHİM AŞLAMACI

MALATYA-2021

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İslam’ın İlk Asrında Kadın Algısı ve Eğitimi” başlıklı bu çalışmayı, baştan sona kadar danışmanım Doç. Dr. İbrahim Aşlamacı’nın sorumluluğunda tamamladığımı, verilerin toplanması ve analiz edilmesinde etik kurallarını ihlal edecek türden bir yardım almadığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı beyan ederim.

AYŞE ÇETİN

ÖN SÖZ

Tarih boyunca tartışma konusu olan kadın eğitimi meselesi, sadece Müslüman toplumların değil Batı toplumlarının da en önemli problemi olmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) vahiy almasıyla başlayan İslam toplumunun inşası sürecinde kadınlar hakları ve saygınlıklarıyla bu toplumun bir parçası kabul edilmiştir. Ancak sonraki süreçlerde, İslamiyet'ten önce var olan cahiliye anlayış etkisini göstermeye başlamış ve kadınlar için yeniden bir değişim süreci yaşanmıştır.

İslamiyet'in ilk asrında kadın eğitimini incelediğimiz bu çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde söz konusu dönemdeki İslam Eğitim düşüncesi ve uygulamaları ele alınmıştır. Burada eğitim kurumları incelenmiş ve faaliyetlerinin boyutları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde İslamiyet'ten öncesi ve İslami dönemde kadın eğitimi konusu incelenerek İslam'ın ilk asrında kadınların eğitime katkıları ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise, İslam geleneğinde sonraki dönemlerde kadınların eğitimi konusunda yaşanan olumsuzlukların nedenleri incelenmiştir.

Bu çalışma sürecinde araştırmanın gerek içerik gerekse şekilsel açıdan oluşmasına katkı sağlayan, değerli fikirleri ve tecrübesiyle desteğini her daim hissettiren değerli danışmanım Doç Dr. İbrahim Aşlamacı'ya, tezin oluşumun aşamasında fikirleri ile destek olan Prof. Dr. Şakir Gözütok hocama ve Prof. Dr. Yusuf Batar hocama, eğitim hayatım boyunca daima beni destekleyen ve her zaman yanımda olan aileme ve manevi desteği ve yardımıyla katkı sağlayan kıymetli eşim Emre'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

AYŞE ÇETİN

MALATYA-2021

ÖZET

Tarih boyunca kadınlar toplum içerisinde dışlanmış, hakları elinden alınmış, eğitimden mahrum bırakılmıştır. İslamiyet'in nüzulünden önce kadınların toplumsal statüsü, onların eğitim alanının yanı sıra hukuki ve sosyal pek çok alanda engellenmesine neden olmuştur. Ailenin eğitiminde son derece etkili olmasına rağmen kadınlar, genellikle sadece erkeğe hizmet etmekle yükümlü varlıklar olarak görülmüştür. İslamiyet'in indirilmeye başlandığı Hicaz bölgesinde, bazı kabilelerde kız çocuklarının ilerleyen zamanlara sorun çıkaracakları endişesiyle diri diri toprağa gömüldüğü ve öldürüldüğü görülmektedir. Cahili bir anlayışa sahip olan bu toplumda İslamiyet'in nüzulü ile birlikte birçok değişim ve gelişim yaşanmaya başlamıştır. Kadının sosyal statüsü ve eğitimi de en çok gelişme gösteren alanlardan biri olmuştur.

Araştırmamızın sonuçlarına göre İslamiyet, indirilmeye başlandığı ilk andan itibaren kadınlar ile ilgili olarak var olan bu olumsuz anlayışı eleştirmiş ve gerek Kur'an ayetleri gerekse Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları kadına yeniden hak ettiği statüyü kazandırmaya yönelik olmuştur. Kadınlar Hz. Peygamber döneminde eğitim faaliyetlerine aktif bir şekilde katılmış, eğitim vermiş ve Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerine önemli destekleri olmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından kadınlar ile ilgili olarak geçmiş gelenekler ve düşünce yapısı yeniden etkili olmaya başlamış ve kadınlar eğitim faaliyetlerinden uzaklaştırılmıştır. Kadını eğitimden uzaklaştıran İslamiyet değil, İslamiyet'in getirdiği değerleri yanlış yorumlayan ve kendi düşüncelerini İslamiyet'in öngördüğü değerler olarak aktaran kimseler olmuştur.

Bu çalışmanın amacı İslam dininin teşekkül sürecinde önemli olan hicri ilk asırda kadının eğitim durumunu incelemektir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından kadınların eğitim alanında geri bırakılmasının nedenleri incelenerek bunların İslam dini kaynaklı olup olmadığı araştırılmıştır. Nitel bir çalışma olan bu tez, aynı zamanda doğası gereği tarihi bir çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Din Eğitimi, Kadın Eğitimi, İslam'ın İlk Asrı

ABSTRACT

Throughout history, women have been excluded in society, their rights have been taken away and they have been deprived of education. Prior to Islam's woe, women's social status was hampered in many areas of education as well as legal and social. Despite being extremely influential in the family's education, women have often been seen as entities liable to serve only the man. In the Hejaz region, where Islam has been downloaded, some tribes have seen girls buried and killed alive out of concern that they will cause trouble later on. This society, which has an ignorant understanding, has begun to experience many changes and developments along with the sadness of Islam. The social status and education of women has also been one of the areas that has improved the most.

According to the results of our research, Islam has criticized this negative understanding of women from the moment it was downloaded and the practices of both the Quran verses and the Prophet (plea) have been aimed at giving the woman the status she deserves again. Women actively participated in educational activities during the Prophet's term, provided training and supported the activities of the Prophet's communiqué. However, following the passing of Prophet Muhammad, the past traditions and thinking structure regarding women began to take effect again and women were suspended from educational activities. It is not Islam that has removed women from education, it has been people who have misinterpreted the values that Islam brings and conveyed their own opinions as the values that Islam prescribes.

The purpose of this study is to examine the educational status of women in the first century of hijri, which is important in the process of the Islamic religion. Following the death of Prophet Muhammad, the reasons for the women's retrofitting in the field of education were examined and investigated whether they originated from the Islamic religion. A qualitative study, this thesis is also inherently historic.

Keywords: Women, Religious Education, Women Education, First Century of Islam

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ix
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Önemi	2
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Yöntemi.....	4
1. BÖLÜM:.....	5
İSLAM'IN İLK ASRINDA EĞİTİM DÜŞÜNCESİ VE UYGULAMALARI.....	5
1.1. İslamiyet Öncesi İlim ve Eğitim	5
1.2. Kur'an'ın İlme ve Eğitime Yaklaşımı	7
1.3. Hz. Muhammed'in İlme ve Eğitime Yaklaşımı	13
1.4. Dört Halife Dönemi Ve Emeviler Dönemi Eğitim Faaliyetleri	16
1.5. İslam'ın İlk Asrında Eğitim Mekanları	21
1.5.1. Küttap	21
1.5.2. Evler	24
1.5.3. Mescid ve Cami	26
1.5.4. Saraylar.....	31
1.5.5. Çöl	32
2. BÖLÜM.....	35

İSLAM'IN İLK ASRINDA KADIN VE KADIN EĞİTİMİ.....	35
2.1. İslamiyet Öncesi Muhtelif Milletlerde Kadın	35
2.2. Kur'an'da Kadın ve Kadın Eğitimi.....	40
2.3. Hz. Peygamber Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi	45
2.4. Dört Halife Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi	50
2.5. Emeviler Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi.....	54
2.6. İslam'ın İlk Asrında Kadınların Eğitim Öğretime Katkıları	57
3. BÖLÜM.....	64
KADINLARIN EĞİTİM ALANINDA GERİ KALMASININ NEDENLERİ.....	64
3.1. Yahudilik Ve Hristiyanlığın İslam Kültürüne Etkisi.....	64
3.2. Fitne Olduğu Gerekçesi	68
3.3. Uydurma Rivayetler Ve Rivayetlerin Yanlış Yorumlanması	71
SONUÇ VE ÖNERİLER	80
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR

a.g.m.: adı geçen makale

a.s: aleyhi's-selam

b.: bin

Bkz.: Bakınız

bnt.: bint

c.: cilt

CÜİFD: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Çev.: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed.: editör

Hız.: Hazreti

İFD: İlahiyat Fakültesi Dergisi

md.: Madde

r.a: Radıyallahu anh

s.: sayı

s.a.v: Sallallahu Aleyhi ve sellem

sf.: sayfa

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk.: Tahkik eden

trc. : Tercüme eden

ts.: Tarihsiz

Yay.: yayınevi

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Kadın eğitimi konusu uzun yıllar boyunca toplumumuzda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Değişen toplumsal şartlar, kadına eski geleneklerde var olandan farklı sorumluluklar yüklemekle kalmamış, aynı zamanda kadının konumunu da sorgulatmıştır. Bu sorgulamanın sonucu olarak iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi kadını sosyal toplumsal hayattan uzaklaştıran, eğitimden mahrum bırakıp eve kapatan ve erkeğe bağımlı hale getiren gelenekçi yaklaşımdır. Diğer yaklaşım ise gelenekçi yaklaşımın kadını aşağıladığını, erkeğin kölesi haline getirdiğini düşünüp kadının anneliğini ve aile kurumunu yok sayan feminist yaklaşım olmuştur.¹ Gelenekçi yaklaşımda aslı olmayan rivayetlerle kadının hakları elinden alınırken, feminist yaklaşım kadını erkek ile aynı görmüş, zaman zaman kadına yüklenebileceğinden daha ağır sorumluluklar yüklemiştir. Bu iki uç yaklaşımdan en çok zararı gören de yine kadın olmuştur. Günümüz toplum yapısı düşünüldüğünde gelenekçi yaklaşımın kadına biçtiği rolün devam ettirilmesi nasıl mümkün değilse, feminist yaklaşımın kadında içgüdüsel olarak var olan annelik duygusunu yok sayması ve aile kurumundan soyutlaması da düşünülemez.

Gelenekçi yaklaşım kadını her yönüyle erkeğe bağlı ve bağımlı, kocasının izni olmadan dışarı çıkamayan, eğitim almaması okuma yazma öğretilmemesi gereken bir varlık olarak tanımlamış ve bunun İslami değer ve kaynaklara dayandığını iddia etmiştir. Kadınlar ile ilgili olumsuz pek çok rivayet aktarılmış ve bu rivayetler kadınların toplumsal statülerinin yanı sıra eğitim durumlarını da etkilemiştir. Kadınların eğitime karşı takınılan bu olumsuz tavırdan dolayı zaman içerisinde kadınlar da bu sınırlamaların dışına çıkmamaya başlayarak kendilerine biçilen rolü kabullenmiştir.

İslamiyet'in nüzulü esnasında gerek Hicaz bölgesi gerekse Çin, Hint, Roma ve Yunan toplumlarında kadının konumu incelendiğinde kadının değersizleştirildiği ve önemsenmediği, erkeğe hizmet etmekle yükümlü tutulduğu, hakları ve özgürlükleri olmadığı görülmektedir. Orta çağda Batı dünyasında bu durum daha da kötüleşmiş ve din adına binlerce kadın cadı olarak görülüp katledilmiştir. Batı toplumunda ilk defa kadın

¹ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan yay., İstanbul 2015, sf. 18-19

hakları ile ilgili çalışmalar 1700l  yıllarda yapılmış ve Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Müdafaası)² (1792) adlı eseriyle bu alanda ilk eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. 1848 yılında ilk kez kadın hakları toplantıları yapılmaya başlanmış ve 20. yy sonlarına doğru pek çok Avrupa  lkesi kadınlara seçme ve sonrasında seçilme hakkı vermeye başlamıştır. Batı toplumlarında yaşanan kadınlara yönelik şiddet ve özellikle orta çağda din adına yapılanlar, İşlamiyet de dahil olmak üzere bütün dinlerin kadına bakışı olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında Müslüman kadın kendi haklarını İşlamiyet'te değil Batı toplumunun getirmiş olduğu yeniliklerde aramaya başlamıştır.

Araştırmanın  nemi

Bir kadının eğitimi bir ailenin eğitimi demektir. Nitekim kadın öğrenirse çocuklarına öğretir ve bu da gelecek olan neslin eğitimli ve bilinçli olmasını sağlar. Günümüzde yapılan pek çok çalışma göstermektedir ki bireyin karakterinin yapı taşları, ilk çocukluk döneminde ailede yerleştirilmektedir. Sonraki dönemlerdeki tüm eğitim faaliyetleri, inşa edilen bu temelin üzerine eklenen tuğlalardır. Aile içinde çocuklar üzerinde etkili olan iki rol modelden biri olan annenin eğitimli olması, yetiştirilen bireyin de bu yönde eğitim almasına olanak sağlamaktadır. Kadın eğitiminin öneminin daha iyi anlaşıldığı bu dönemde, İşlamiyet'te var olan değerlerin ve İşlamiyet'te var olduğu iddia edilen olumsuz rivayetlerin ortaya konulduğu ve karşılaştırıldığı çalışmalar önem kazanmıştır. Biz de bu çalışmamızda sonraki dönemlere olan etkisinin önemine binaen İşlamiyet'in ilk asrında kadını ve kadının eğitimini inceleme gayretinde bulunduk.

İşlam'ın ilk asrı ile sınırlandırılan bu  alışmamızda, Emeviler döneminin sonuna kadar olan eğitim faaliyetleri ile kadının sosyal konumu ve eğitimi incelenmiştir. Vahyin n z l  ile başlayan ve Emeviler döneminin sonuna kadar devam eden bu süreç, eğitim faaliyetlerinin tam olarak sistemli bir şekilde ilerlemediği, eğitimde zaman zaman devlet desteği olmasına rağmen genellikle özel çabalar sonucu devam ettiği bir dönem olmuştur.

Yıllar boyunca kadınlar ile ilgili pek çok çalışma yapılmış ve tarihin farklı dönemlerinde kadınların sosyal statüleri incelenmiştir. İlk dönem İşlam kaynaklarına bakıldığında İbn Sa'd'ın, *Tabakatu'l-Kübra* adlı eserinin son cildi olan 8. cildini kadınlara

² Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*,  ev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2019

ayırıldığı ve bu eserde 700’den fazla kadın hadisçiden bahsettiği görülmektedir. İbn Hacer el-Askalani ise el-İsabe adlı eserinde hadis nakleden 1552 kadın sahabiden bahsetmiştir. Günümüzde kadınlar ile ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bolelli, “Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın” adıyla kaleme aldığı eserinde kadınların sosyal statülerini incelerken³ Kurnaz, “Osmanlı Kadınının Yükselişi” adlı eserinde Osmanlı Devleti’nde kadının sosyal statüsünü ve eğitimi ele almıştır.⁴ Savaş’ın “Raşid Halifeler Devrinde Kadın” ve “İslam’ın İlk Asrında Kadın” adlı eserleri de İslamiyet’in ilk yıllarında kadınların toplumsal konumlarını inceleyen çalışmalardandır.⁵ Savaş’ın aynı zamanda kadınlar ile ilgili olarak yazılan Arapça kaynakları derlediği “İslam Dünyasında Kadınlarla İlgili Olarak Yazılmış Önemli Kaynak Eserler” adlı çalışması bulunmaktadır.⁶ Okiç’in “İslamiyet’te Kadın Öğretimi” adlı eseri din eğitimi açısından ele alınan az sayıdaki eserden ilkidir.⁷ Gözütok ise “Kadınlara da Farzdır” adıyla kaleme aldığı eserinde İslamiyet’te kadının statüsünü ve eğitimi incelemiştir.⁸ Yapmış olduğumuz bu çalışma, İslam’ın ilk asrında kadın eğitimi ele almakla birlikte, kadın eğitimi konusunda olumsuz havanın oluşmasının nedenlerini ve kaynağını, aynı zamanda bu nedenlerin sonraki dönemlere etkisini incelemesi bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmamız, İslam’ın ilk asrında kadın eğitimi konusunun, teorik ve pratik boyutlarıyla nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamıştır. Teorik boyutu incelenirken İslam’ın temel kaynağı olan Kur’an ve Sünnet’te kadın ve kadının eğitimi konusu ele alınmış, pratik boyutta ise bunların uygulanış biçimleri incelenmiştir. Bu amaçla İslam’ın ilk asrında kadınların eğitim faaliyetlerine katılım düzeyleri tespit edilmeye çalışılarak bu durumun sonraki dönemlere etkisi ele alınmıştır. Aynı zamanda İslam geleneğinde kadınların eğitimi konusunda ortaya çıkan olumsuz tavrın nedenleri ve kaynağı incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmamız boyunca cevaplamayı amaçladığımız sorulardan bazıları şunlardır;

³ Nusrettin Bolelli, *Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi*, Rağbet yay., İstanbul 2018

⁴ Şefika Kurnaz, *Osmanlı Kadınının Yükselişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013

⁵ Rıza Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, Siyer yay., İstanbul 2017; Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza yay., İstanbul 1996

⁶ Rıza Savaş, “İslam Dünyasında Kadınlarla İlgili Olarak Yazılmış Önemli Kaynak Eserler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1998, s. 11, sf. 101-111

⁷ M. Tayyib Okiç, *İslamiyet’te Kadın Öğretimi*, DİB yay., Ankara 1979

⁸ Şakir Gözütok, *Kadınlara da Farzdır-İslamiyet’te Kadın Eğitimi ve Öğretimi*, Ensar yay., İstanbul 2017

- İslam'ın ilk asrında eğitim düşüncesinin ve uygulamasının genel çerçevesi nasıldı?
- İslam'ın ilk asrında kadınların eğitimi nasıldı?
- İslam'ın ilk asrında kadınların eğitime katkıları nelerdir?
- İslam'ın ilk asrında kadınların eğitimi konusunda ortaya çıkan olumsuz tutum ve davranışların nedenleri ve bu nedenlerin kaynağı nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

Nitel bir çalışma olan bu araştırmamızda en sık başvurulan yöntem doküman analizi olmuştur.⁹ Bu yöntem gereği amacımıza uygun kaynaklar taranmış ve veriler değerlendirilerek işlenmiştir. Çalışmamız aynı zamanda tarihi bir çalışmadır.

⁹ Adile Kurt vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir 2013, sf. 109

1. BÖLÜM:

İSLAM'IN İLK ASRINDA EĞİTİM DÜŞÜNCESİ VE UYGULAMALARI

1.1.İslamiyet Öncesi İlim ve Eğitim

İslam öncesi Arap toplumunun yapısını ifade etmek için genellikle “cahiliye” kavramı kullanılmaktadır. Cahiliye kelimesi “c-h-l” kökünden türetilen ve ilmin zıddı olarak “bilgisizlik” anlamı verilen, İslami dönemde ortaya çıkmış bir terimdir. Bu terim gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde, Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslami dönemden ayırt etmek için kullanılmıştır.¹⁰ Cahiliye kavramı Arapların İslamiyet'ten önceki durumlarını ifade etse de, Hz. Muhammed (sav) cahiliyeyi geçmişte kalan bir dönem olarak görmemiş, bunun her fırsatta ortaya çıkabileceğini düşünerek ashabı bu konuda uyarmıştır.¹¹ Müslümanlar arasında cahiliye ilimsizliğin yaygın olduğu bir dönem olarak bilinmesine rağmen, cahiliye ilimsizlikten çok hilimsizliği ifade eder.¹² Hilimsizlik ise ahlaki değerler açısından yoksunluğu, karakter ve ihtiyat sorunlarını ifade eder. Hz. Muhammed (sav) birçok kez cahiliyeye menfi atıflarda bulunmuş, bir defasında “Ümmetim cahiliye devrinden kalma dört adeti tamamen terk edemeyecektir. Bunlar asaletleriyle övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızlara tevessülde bulunarak yağmur beklemek ve ölünün ardından yüksek sesle ağlamaktır.” buyurmuştur.¹³ Ancak bunların yanı sıra cahiliye döneminde hayırlı ve faziletli insanların da bulunduğunu belirterek, hilfü'l-fudûlden övgüyle söz etmiş ve öyle bir ittifaka tekrar davet edilse yeniden icabet edeceğini belirtmiştir.

Arap toplumunda gelenekler, sonraki nesillere basit bir kültürel yapı içinde ve sözlü gelenek ile aktarılırdı. Nesebin öğretilmesi, savaşta gösterilen kahramanlıklar; şiirler ve güzel konuşmalarla anlatılırdı.¹⁴ Bundan dolayı Arap toplumunda sözlü kültür yazılı kültürden daha fazla gelişmişti. Yazı Hicaz bölgesinde çok az kişi tarafından bilinmekteydi. Cahiliye dönemi Arap toplumunda okuma yazma oranları düşük olmasına rağmen okuma yazma bilenler daha çok Taif ve Sakiflilerdi. Nitekim Sakifli Yusuf b.

¹⁰ Mustafa Fayda, “Cahiliye”, *DİA*, İstanbul 1993, c.7, sf.17

¹¹ Fayda, “Cahiliye”, sf. 17

¹² Mustafa Öztürk, *Cahiliye'den İslamiyet'e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, sf. 11

¹³ Müslim, *Cenaiz*, 29

¹⁴ Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, Beyan yay., Ankara 2015, sf. 115

Hakem ve oğlu Haccac hem okuma yazma bilir hem de öğretirdi.¹⁵ Yesrib de ise okuma yazma oranları daha düşüktü. Belâzurî'nin aktardığına göre Vâkıdî, Yesrib'de Yahudilerden birinin okuma yazma bildiğini ve Yesrib'deki çocuklara da okuma yazma öğrettiğini ifade etmiştir. Yine Belâzurî İslam dini geldiğinde Yesrib'de, Evs ve Hazreç'ten okuma yazma bilen on bir kişinin ismini zikretmiş, Kureyş kabilesinde ise 17 kişinin okuma yazma bildiğini ve bunlardan 7'sinin kadın olduğunu belirtmiştir. Okuma yazma bilen isimler arasında Ömer b. Hattab, Ali b. Ebî Talip, Osman b. Affan, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Yezid b. Ebî Süfyan gibi erkeklerin yanı sıra, Şifa bint Abdullah el-Adeviyye, Ümmü Gülsüm bint Ukbe, Kerime bint Mikdad gibi kadınlarında bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁶

Arapların yaşadığı çevrenin çöl oluşu, bildiklerini ve tesis ettikleri kurumlardaki eğitimi pratikte hayatlarını kolaylaştıracak bilgiler ile sınırlamış, kız veya erkek çocuklar eğitilirken günlük hayatta işlerine yarayacak bilgilerin verilmesi ile yetinilmiş, erkek çocuklara avlanmak ve savaşmak öğretilirken kız çocuklarına ev işleri öğretilmiştir.¹⁷ Dolayısıyla İslam öncesi Arap toplumunda ilmi faaliyetlere dair özel bir ilgiye rastlanmamaktadır. Buna rağmen toplumda yazıya dayalı olmasa da çok güçlü bir edebi geleneğin mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim Arap toplumunda sözlü edebiyat oldukça gelişmişti. Şiirler, bir kabilenin veya kimsenin övülmesi ya da yerilmesi için en etkili araç olduğu gibi, iyi bir şaire sahip olmak da üstünlük göstergesi idi. Bu şairler, özellikle, Arapların meşhur ve büyük panayırlarında boy gösterir, şiirleriyle yarışlardı. Taif ve Nahle arasında kurulan ve Mekke'ye üç günlük mesafede bulunan Ukaz panayırı bunların en önemlisi idi ve bir belagat sergisi olarak görülürdü. Burada okunan şiirlerden yarışma ile en güzel olanları belirlenir ve "Muaalakât" adıyla bir sene boyunca Mekke'nin duvarına asılırdı. İslam öncesi Arap toplumunda kurumsal olarak yapılan eğitim faaliyetlerinden söz etmek mümkün görünmese de Ahmet Çelebi, kütüphanelerin İslamiyet'ten sonra olduğu gibi İslam'ın zuhurundan önce de okuma yazma öğreten kurumlar olarak var olduğunu ifade etmektedir.¹⁸ İslamiyet'ten sonra ise kütüphanelere

¹⁵ İbn Kuteybe'den akt. Şakir Gözütok, *Hız Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*, Ensar yay., İstanbul 2017, sf. 44-45

¹⁶ Ahmed b. Yahyâ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer yay., İstanbul 2013, sf. 539-542

¹⁷ Demircan, *Cahiliye Arapları*, sf. 115

¹⁸ Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev:Ali Yardım, Damla yay., İstanbul 1998, sf. 23

okuma yazma öğretme faaliyetlerinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim ve dini bilgiler öğretme misyonu da yüklenmiştir.

1.2. Kur'an'ın İlme ve Eğitime Yaklaşımı

Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlandığı andan itibaren İslami düşüncenin temelini oluşturması açısından ilim ve eğitim faaliyetleri oldukça önemsenmiştir. Vahyin ilk muhatabı olan Hz. Muhammed'in (sav) okuma yazma bilmemesine rağmen, ilk emrin *"Oku!"*¹⁹ olması, bu önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin hepsi doğrudan veya dolaylı olarak eğitimle ilgilidir. İbrahim Suresi 1. ayette *"Elif Lam Ra. Bu, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* buyrulurken vahyin gönderiliş amacı ifade edilmiştir. Bayraklı, bu ayette geçen karanlık (zulumat) kelimesini inkar ve cehalet, aydınlık (nur) kelimesini ise iman ve ilim şeklinde yorumlamıştır.²⁰ Kur'an-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen kelimeler yaklaşık olarak 750 yerde geçmektedir. Bunlar ağırlıklı olarak vahiy temelli öğrenmeyi ifade etmekle birlikte, insanın zihni melekeleri ile elde ettiği bilme, anlama, farkına varma faaliyetleri için de kullanılmaktadır.²¹ Kur'an-ı Kerim'de *"Allah'a karşı ancak; kulları içinde alim olanlar derin saygı duyarlar."*²² şeklinde yer alan ayet-i kerimede bilmenin değerine vurgu yapılarak, Allah'a hakkıyla ibadet etmenin de bilmekten ve öğrenmekten geçtiği ifade edilmektedir. *"Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz..."*²³ *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*²⁴ şeklindeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Allah katında bilgi mutlak bir değerdir. Nitekim Allah'a hakkıyla ibadet ve kulluk etmek de ancak bilmekle olur. *"Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir."*²⁵ ayet-i kerimesi de ilmin Allah katındaki değerini ifade etmektedir. Kuran-ı Kerim'de ilme verilen önemi gösteren bir diğer ayet ise *"Nûn. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki sen -Rabbinin lütfu sayesinde-*

¹⁹ Alak, 96/1

²⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri*, Bayraklı yay., İstanbul 2007, c. 10, sf. 149

²¹ İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, c.22, sf. 109-110

²² Fatır, 35/28

²³ Fatır 35/19-21

²⁴ Zümer, 39/9

²⁵ Mücâdele, 58/11

asla deli değilsin!”²⁶ ayetidir. Gönderilen vahyin ilk muhatapları olan Arap toplumunun yazıyı önemsememesine rağmen yazı aracı olan kaleme “and edilmesi” dikkat çekicidir.

İnsanın sorumluluk sahibi olmasının en önemli nedeni akıl sahibi olmasıdır. İnsanın bu sorumluluklarının neler olduğunu anlayabilmesi ise ancak eğitiminin önemli bir parçası olan aklını kullanabilmesi ile mümkündür. Kur’an’da insana düşünmesini ve sorgulaması emreden çok sayıda ayet bulunmaktadır. Düşünme anlamında kullanılan kavramlardan bazıları tefekkür, tedebbür, i’tibâr ve taakkuldür. Kur’an-ı Kerim’de düşünme eylemi, Allah-insan ve Allah-alem ilişkisinin anlaşılması için önemsenmiştir. *“Bakmıyorlar mı deveye, nasıl yaratılmış!”*²⁷, *“Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gündüzle gecenin art arda gelişinde akıl sahipleri için alâmetler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yaslanmışken Allah’ı zikredip göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler.”*²⁸ *“Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün art arda gelişinde... akleden bir topluluk için âyetler vardır”*²⁹ ayetleri de Allah’a hakkıyla ibadet etmenin düşünmek ve bilmekle olduğunu ifade eder. Bilmek ise eğitim ve öğrenmeyle olur. Dolayısıyla inanç ve ibadetin anlam kazanması ancak insanın eğitilmesiyle mümkündür.

Kur’an’da eğitim ile ilgili pek çok kavram bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Rabb” kelimesidir. Kur’an-ı Kerimde “Allah” (cc) lafzından sonra en çok kullanılan kavram olan “Rabb” kelimesi, “idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan” anlamlarında kullanılmıştır.³⁰ Düzeltmek ve eklemek anlamlarında da kullanılan “Rabb” kelimesi, Yusuf Suresinde “terbiye eden, efendi” anlamında kullanılmıştır.³¹ Yine aynı kelimeden türeyen “Rabbaniyyun” kavramı da “İnsanlara ilim öğretip onları eğiten ve onların durumlarıyla ilgilenen kimse”³² anlamına gelmektedir. İnsanın yaratıcısı olan Allah’ın (cc) aynı zamanda insana öğretici ve terbiye edici “Rabb” olması, insanın yaratılışından sonra başıboş bırakılmadığının ve Hz. Adem’e varlıkların isimlerini öğrettiği gibi³³,

²⁶ Kalem 68/1

²⁷ Gâşîye 88/17

²⁸ Âl-i İmrân 3/190-191

²⁹ Bakara 2/164

³⁰ Bekir Topaloğlu, “Rab”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, sf. 372

³¹ Yusuf 12/42 “Yusuf onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye “Rabbinin yanında beni an.” dedi...”

³² Fahri Kayadibi, “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, *İÜİFD.*, s.4, sf. 36

³³ Bakara 2/31

insanların da vahiy yoluyla ve peygamberler aracılığıyla öğrenmesi ve eğitilmesi sağlanmıştır.

Rab kelimesinden türetilen terbiye ise, “yükseltmek, korumak, ıslah etmek, gözetmek” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴ “Ekini veya çocuğu besleyip büyütme”, “bir şeyi mükemmel duruma gelinceye kadar aşama aşama inşa etmek”³⁵ şeklinde yorumlanan terbiye kelimesi, doğuştan sahip olunan bir özelliği değil, yetiştirilmeye bağlı olarak kazanılan bir durumu ifade eder.³⁶ Terbiye kavramı sadece fiziki açıdan gelişmek ve büyümek değil, aynı zamanda ahlaki ve zihni açıdan da gelişmek ve ilerlemektir.

Eğitim kavramlarından bir diğeri, temize çıkarmak, büyümek, arınmak anlamlarına gelen “zeka/yezku” kelimesinden türeyen tezkiyedir ve “ıslah etmek, temizlemek, nefsi arındırmak” anlamına gelmektedir.³⁷ Malı temizleyen, ıslah eden, arıtan anlamına gelen zekat kelimesi de aynı kökten türemiştir.³⁸ Ahlaki gelişme bağlamında düşünüldüğünde tezkiye, Kur’an’ın oluşturmayı amaçladığı insanın özelliklerini temsil eder. Terbiye kavramından farklı olarak bu kavram, insan kendi eğitiminin sorumluluğunu kendisinin üstlenmesini ifade eder. Nitekim “*Nefse ve onu düzgün bir şekilde biçimlendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülüğten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşa ermiştir.*”³⁹ ayetinde de insanda iyilik ve kötülük yapma potansiyelinin bulunduğu, ancak kurtuluşa erecek olanların nefsinin arındırıcı kimseler olduğu belirtilmiştir.

Kur’an’da eğitim anlamında kullanılan diğer iki önemli kavram ise talim ve tedris kavramlarıdır. Talim kavramı bir şeyi gerçek yönüyle kavramak anlamına gelen ilm kökünden türemiştir ve bir şeyi birine öğretmek,⁴⁰ bilginin yerleşmesini sağlamak anlamlarına gelmektedir.⁴¹ Talim sadece bilginin aktarılması değil zihinde tasavvurunun oluşması ve anlaşılması ile ilgilidir. “*Allah Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.*”⁴²; “*Rabbim! Bana gerçekten mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu*

³⁴ Ziya Kazıcı; Halis Ayhan, “Talim ve Terbiye”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, sf. 515

³⁵ Kazıcı; Ayhan, “Talim ve Terbiye”, *DİA*, sf. 515

³⁶ Yusuf Batar, “Kur’an’da Bazı Eğitim Kavramları”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*, Yekder yay., İstanbul 2019, sf. 444-445

³⁷ Kazıcı; Ayhan, “Talim ve Terbiye”, sf. 515

³⁸ Mehmet Erkal, “Zekat”, *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, sf. 197

³⁹ Şems 91/7-8-9

⁴⁰ Kazıcı; Ayhan, “Talim ve Terbiye”, *DİA*, sf. 515

⁴¹ Batar, “Kur’an’da Bazı Eğitim Kavramları”, sf. 447

⁴² Bakara 2/31

öğrettin...”⁴³ ayetlerinde Allah’ın peygamberlere öğretmesi anlamlarında kullanılmıştır. Alak suresi 4-5. ayetlerde ise “*O kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.*” ifadeleri ile Allah’ın insana nesnelerin kullanma bilgisini öğrettiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla talim kavramının anlamında bilginin eyleme dönüştüğünü görmek mümkündür. Öğrenmek, ezberlemek anlamına gelen “derese” kelimesinden türeyen “tedris” kavramı ise, ders vermek ve öğretmek anlamına gelir. Müderris, medrese kelimeleri de aynı kökten türemiştir. “*Onlar ‘Sen iyi ders almışsın’ desinler diye ve bir de bilen bir toplum için onu (Kur’an’ı) açıklayalım diye ayetleri değişik biçimlerde işte böyle açıklıyoruz.*”⁴⁴ ayetinde geçtiği şekliyle tedris kavramının öğrenen ve öğretenen oluştuğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ayette peygamberlerin “*Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz kitap uyarınca rabbaniler olun.*”⁴⁵ şeklinde öğüt verdiklerinden bahsedilmektedir. Bu ayette tedris kelimesinin tetkik manası taşıdığını ifade eden Bayraklı, tedris ve talim arasındaki farkın, tedrisin neticeye ulaşması olduğunu belirtir. Talim ise sürekli bir araştırma faaliyetidir.⁴⁶

Bir haberi veya bir şeyi ulaştırmak anlamına gelen “beleğa” kelimesinden türeyen tebliğ, Hz. Muhammed’in (sav) Allah’tan aldığı vahyi insanlara ulaştırmasıdır.⁴⁷ “*Olgunluk çağına erişince ona hikmet ve ilim verdik*”⁴⁸ ayeti de “beleğa” kelimesinin en yalın haliyle kullanıldığı ayettir.⁴⁹ Kur’an’da peygamberlerin görevi olarak belirtilen tebliğ⁵⁰, insanlar için de bir mesaj olarak ifade edilmiştir.⁵¹

“İta” fiili de “bilgi aktarmak, hikmet vermek anlamlarına gelen eğitim kavramlarından biridir. “*Ben Allah’ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni Peygamber yaptı.*”⁵² ayetindeki “kitap verdi” ifadeleri öğretmek anlamında kullanılmıştır. Al-i İmran 81. ayette “*Allah peygamberlerden ‘And olsun size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz*

⁴³ Yusuf 12/101

⁴⁴ En’am 6/105

⁴⁵ Al-i İmran 3/79

⁴⁶ Bayraklı, “Kur’an-ı Kerim’de Öğretim Kavramı ve Vahiy”, sf. 163

⁴⁷ Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, sf. 218

⁴⁸ Yusuf 12/22

⁴⁹ Muhiddin Okumuşlar, “Kur’an’da Tebliğ Davet ve Emir Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Marife der.*, y. 7, s.1, 2007, sf. 101

⁵⁰ Araf 7/62,67

⁵¹ İbrahim 14/52

⁵² Meryem 19/30

ve ona mutlaka yardım edeceksiniz' diye söz aldı..." ifadelerinde de kitap ve hikmet vermek, bilgi vermek anlamında kullanılmıştır. İta kelime sadece bilgi vermek öğretmek anlamlarında kullanılmamış aynı zamanda verilen bilgilerin amacını da ifade etmiştir. *"Doğru yolu bulasınız diye Musa 'ya kitabı ve hak ile batılı ayıran hükümleri vermiştir."*⁵³ ayetinde verilen hikmetin amacının doğru yolu bulmak olduğu ifade edilmiştir.

Kur'an- Kerim'de eğitim kavramlarının yanı sıra pek çok eğitim metodu da yer almaktadır. Bunlardan en önemlisi kıssalardır. Zümer suresi 27. ayette *"And olsun ki biz, öğüt alsınlar diye bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik."* buyrulurak bu duruma dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde *"İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlar."*⁵⁴, *"...İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz."*⁵⁵ ayetleri de kıssaların ve misallerin insanlara öğüt vermek amacıyla anlatıldığını ifade etmektedir. Kıssalar Kur'an'da, bazen peygamberlerin ve bazı kimselerin hayatı şeklinde tarihi olaylar olarak; bazen yaratılış, kıyamet, cennet ve cehennem gibi konularda gaybi haberler olarak; bazen de Kuran-ı Kerim'in nüzulü esnasında gerçekleşen olayların aktarılması şeklinde yer almıştır. Benzer şekilde soru cevap yöntemi de Kur'an'da sıkça karşılaşılan yöntemlerden bir tanesi olmuştur. Kur'an- Kerim sadece insanları eğitmek ve haberdar etmek için gönderilen bir kitap olmamış aynı zamanda bunun nasıl yapılacağını da aktaran bir kitap olmuştur. Nahl Suresi 125. ayette *"Rabbini yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir."* buyrulurak Hz. Muhammed'in (sav) insanları yumuşak ve güzel sözlerle davet etmesi istenilmiştir. Benzer şekilde *"Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin."*⁵⁶ buyrulurak insanlar üzerinde baskı ve şiddetle dine davet etmesine kesin bir dille karşı çıkmıştır. Bazı emir ve yasakların tedrici olarak emredilmesi de cahiliye toplumundan asr-ı saadet toplumuna geçişin etkili ve kalıcı olmasına olanak sağlamıştır.

⁵³ Bakara 2/21

⁵⁴ Ankebut 29/43

⁵⁵ Haşr 59/21

⁵⁶ Gaşiye 88/21-22

Kur'an'da insanın bilgiyi talep etme konusunda istekli olması gerektiği ifade edilmiştir. *“Rabbim, ilmimi arttır de.”*⁵⁷ ve *“Benden isteyin dilediğinizi vereyim.”*⁵⁸ ayetleri bu duruma örnektir. Aynı zamanda *“Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz.”*⁵⁹, *“De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁶⁰ ayetleri ile insanların arzu ve isteklerini kaybetmemeleri gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Kur'an- ı Kerim'de insanların farklı karakterlerde yaratıldığı belirtilmiştir. Eğitimde var olan “bireysel farklılıkların dikkate alınması ilkesi” ile ilgili olan bu durum *“De ki: ‘Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.’ Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.”*⁶¹ ayetinde belirtilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav) uygulamaları da bu yöndedir. Nitekim o kendisine farklı sahabiler tarafından yöneltilen aynı soruya, karşısındakinin ihtiyaçlarına göre farklı cevaplar vermiştir. Eğitimde aşamalık ilkesi ise Kur'an'da tedricilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin vahyin nüzulünden sonra insanları içki, kumar gibi alışkanlıklardan kurtarmak için gönderilen ayetler, tedrici olarak insanları bu kötülüklerden uzaklaştırmaya ve son olarak da tamamen haram kılmaya yöneliktir.⁶²

Hz. Muhammed'in (sav) Medine'ye hicretinden sonra gerek dine davetler gerekse savaşlar yoluyla İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Müslümanların savaşa gitmeleri ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de *“Müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgiye sahip olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsın. Umulur ki sakınırlar.”*⁶³ buyrulmuş ve savaş durumunda dahi ilmi birikimi aktaracak kimselerin bulunması gerektiği ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in nüzul süreci incelendiğinde namaz dışındaki ibadetler ile ilgili emirlerin Medine döneminde olduğu görülmektedir. Yaklaşık on üç sene süren Mekke

⁵⁷ Taha 20/114

⁵⁸ Müminun 40/60

⁵⁹ Al-i İmran 3/139

⁶⁰ Zümer 39/ 53

⁶¹ İsra 17/84

⁶² İlgili ayetler için bkz. Nahl 16/67, Bakar 2/219, Nisa 4/43, Maide 5/90

⁶³ Tevbe 9/122

döneminde inen ayetler daha çok ahlaki açıdan sağlam bir toplum oluşturmak için insanın eğitilmesini amaçlamıştır.

1.3.Hz. Muhammed'in İlme ve Eğitime Yaklaşımı

İslamiyet'in nüzulünden önce Araplar ilmi faaliyetlerle, okuma yazma öğrenmek veya öğretmekle ilgili özel bir çaba göstermemiştir. Araplar için önemli olan yaşadıkları coğrafyada yaşamlarını sürdürecektir. Bilgilere sahip olmalarıydı. Aynı zamanda “asabiyyet” gereği neseb ilmi çok önemsenmiş ve Philip Hitti'nin ifadesiyle “neseb konusunu ilim dercesine çıkaran tek millet” olmuşlardır.⁶⁴ Hitabet ve şiir gibi sözlü gelenek oldukça önemsenmişse de yazı ve yazılı gelenek önemsenmemiştir. İlk muhatabı Arap toplumu olan İslamiyet ise “O, kalemle yazmayı öğretendir...”⁶⁵, “Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına...”⁶⁶ ayetleri ile henüz Mekke döneminde iken yazının önemini ifade etmiştir. Medine döneminde ise Kur'an-ı Kerim'in en uzun ayeti olan Bakara Suresi 282. ayette borçlanmanın yazıya geçirilmesi gerektiği ifade edilerek yazmanın önemine vurgu yapılmıştır. Bu durum yazıyı önemsemeyen Arap toplumu için ilerlemenin ve okuma yazma faaliyetlerinin artmasını sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Hz. Muhammed (sav) okuma yazma bilmemesine rağmen, okuma yazma oranlarının artmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Hz. Muhammed (sav), “Bizim çocukların üzerinde hakkımız olduğu gibi onların da bizim üzerimizde hakları var mıdır?” diye soran sahabiye ‘Evet, çocuğun anne babası üzerindeki hakkı ona okuma yazma, yüzme ve atıcılığı öğretmesidir.’⁶⁷ buyurarak çocuklara okuma yazma öğretmenin gerekliliği üzerinde durmuştur.

Hz. Muhammed (sav) ilme büyük önem vermiş ve Müslümanlara her fırsatta ilim öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim o,

Her kim ilim tahsil etmek amacıyla bir yola girecek olursa Allah onu cennet yollarından bir yola sokmuş olur. Kuşkusuz ki melekler ilim yolunda olan bir kimseden hoşnutluklarından dolayı ona kanatlarını sererler. Göklerde ve yerlerde bulunanlarla suda bulunan balıklar, alimin bağışlanmasını diler. Muhakkak ki alimin abide üstünlüğü ayın on dördüncü gecesindeki dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.

⁶⁴ Philip K Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev.: Salih Tuğ, İFAV yay., İstanbul 2011, sf. 61

⁶⁵ Alak 96/4-5

⁶⁶ Kalem 68/1-2

⁶⁷ Beyhaki'den akt. Gözütok, *Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*, sf.86

Alimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar, ilim bırakırlar. Kim o ilmi elde ederse çok büyük bir nasip elde etmiş olur.⁶⁸

buyurarak ilim öğrenmenin faziletlerinden bahsetmiş ve alimlerin peygamber varisi olduklarını ifade etmiştir. Bir başka hadis-i şerifte ise “Alimin abide üstünlüğü, benim sizin en aşağı derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir.”⁶⁹ buyrularak ilmin ibadetten üstün olduğu belirtilmiştir. Nitekim ilim ibadetlerde maksadı anlamının en önemli aracıdır. Aynı zamanda ilmin, ölen kimsenin amel defterini kapatmayan üç amelden biri olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamber (sav), “İlim müminin yitiğidir. Nerede bulursa onu almaya en layık olan da odur.”⁷¹ buyurarak Müslümanın ilmi, bir değer olarak talep etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

“Muallim” olarak gönderildiğini ifade eden⁷² Hz. Peygamber (sav), “Hayırlı bir şeyi öğrenmek veya öğretmekten başka bir maksadı olmayarak benim mescidime gelen kimse, Allah yolunda savaşılan mücahidin mertebesindedir. Bundan başka bir niyetle gelen kimse de başkasına ait eşyaya bakan kimse gibidir.”⁷³ buyurarak ilmi talep eden kimsenin mertebesinin önemine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda “Bir ilim öğreten kimseye öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevaptan bir şey eksilmeden bir misli verilir.”⁷⁴ ilim öğretmenin faziletinden bahsetmiştir.

Mekke’de İslamiyet’in nüzülü ile birlikte Müslümanlar özellikle de köle ve fakir olanlar müşrikler tarafından ciddi eziyetlere maruz bırakılmıştır. Buna rağmen Hz. Peygamber insanlara tebliğde bulunmaya ve onlarla zaman zaman gizlice buluşarak İslamiyet’i anlatmaya devam etmiştir. Medine’ye hicretten sonra inşa edilen ilk yer Mescid-i Nebevi olmuş, mescid içerisindeki bir bölüm de “Suffa” adıyla eğitim faaliyetlerine ayrılmıştır. Hz. Muhammed’in (sav) ilme verdiği önemin en önemli göstergelerinden biri de Bedir savaşı sonrası esirlerin durumu ile ilgili verilen karardır. Hz. Muhammed (sav) okuma yazma bilen esirlerin serbest bırakılmaları için on

⁶⁸ Ebu Davud, İlim, 1

⁶⁹ Tirmizi, İlim, 19

⁷⁰ Müslim, Vasiyyet, 14

⁷¹ Tirmizi, İlim, 19

⁷² İbn Mace, Mukaddime, 229

⁷³ İbn Mace, Mukaddime, 227

⁷⁴ İbn Mace, Mukaddime, 240

Müslümana okuma yazma öğretmesini şart koştur.⁷⁵ Henüz İslamiyet varoluş mücadelesini sürdürürken Hz. Muhammed'in (sav) böyle bir karar vermesi, eğitime verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir ve dünya tarihinde hiçbir savaşta böyle bir uygulamayla karşılaşılmamıştır.⁷⁶

Hz. Peygamber, sahabeye her konuda eğitmenlik yapmış onlara sadece Kur'an'ı öğretmekle kalmamış günlük yaşam ile ve özellikle de ahlaki konularda da bilgiler vermiştir.⁷⁷ Kur'an-ı Kerim bizzat kendisi öğretmekle beraber bunun için sahabeden bazıları da görevlendirmiştir. "Kur'ân okumayı dört kişiden öğreniniz: Abdullah b. Mesûd, Ebû Huzeyfe'nin âzâdlısı Salim, Ubeyy b. Kab ve Muâz b. Cebel."⁷⁸ buyurarak kendisinden Kur'an öğrenilebilecek sahabileri zikretmiştir.

Hz. Muhammed (sav) insanları eğitirken ve onlarla iletişim kurarken karşısındaki kişiyi oldukça önemsemiş ve onlara değer verdiğini hissettirerek öğrenmek istediklerini aktarmıştır. Hz. Ali bu durumu şu şekilde aktarmıştır: "Hz. Peygamber beraber oturduğu herkesle yeteri kadar ilgilenirdi. Onunla oturan Resulullah'ın nezdinde kendisinden daha kıymetli biri olabileceğini düşünmezdi."⁷⁹ Aynı zamanda kendisine aynı soruyu yönelten sahabilere de ihtiyaçlarına göre farklı cevaplar vermiştir. Hz. Peygamber kendisine "Oruçlu iken hanımı mı öpebilir miyim?" diye soran genç bir sahabe'ye "Hayır" demiştir. Henüz o genç sahabe Hz. Peygamber'in yanındayken, ihtiyar bir sahabe gelerek aynı soruyu sormuştur. Hz. Peygamber o sahabe'ye de "Evet" diyerek cevap verince genç sahabe dönüp Hz. Muhammed'e (sav) bakmış ve Hz. Muhammed (sav) de "İhtiyar nefesine sahip olur." diyerek açıklama yapmıştır.⁸⁰ Benzer şekilde kendisine amellerin en hayırlı sorulduğunda soran sahabe'ye ve şartlara göre farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Bu durum göstermektedir ki Hz. Peygamber sahabilerin özelliklerini dikkate alarak kendilerine uygun olan cevapları vermiştir.

Hz. Peygamber (sav) hayatta iken sahabiler anlayamadıkları veya sormak istedikleri her şeyi bizzat Hz. Muhammed'e (sav) sorarak öğrenmiştir. Bu da Hz.

⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev. Mehmet Yazgan), Beyan yay., İstanbul 2012, c.1, sf. 192

⁷⁶ Şakir Gözütok, "İslam Eğitiminde Kadınlar" *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, (ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok) Ensar yay., İstanbul 2017, sf. 23

⁷⁷ Örneğin tuvalet adabı için bkz. Buhari, Taharet, 17

⁷⁸ Buhârî, Fedailu's-Sahabe, 28

⁷⁹ Tirmizi, Şemail, 212

⁸⁰ Ebu Davud, Oruç 33/2382

Peygamber'in (sav) en çok kullandığı eğitim öğretim metotlarından bir tanesinin soru cevap yöntemi olmasına olanak sağlamıştır. Hz. Muhammed (sav) sadece kendisine yöneltilen soruları cevaplamamış zaman zaman da kendisi bir olayı veya durumu anlatırken anlaşılmasını sağlamak için sahabeye soru yönelterek izah etmiştir. Örneğin; Hz. Muhammed (sav) sahabilere “Sizden birinin kapısında bir nehir aksa ve bundan günde beş defa yıkansa, vücudunda kirden bir şey kalır mı?” diye sormuş ve ashab da “Hayır kirinden bir şey kalmaz” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Beş vakit namaz da işte böyledir. Allah onlarla günahları yok eder.” buyurmuştur.⁸¹

Hz. Peygamber (sav) sahabeyi eğitirken sahabenin kişisel farklılıklarına dikkat etmiş ve onları sıkmadan anlatmak istediklerini aktarmıştır. Aynı zamanda jest ve mimiklerini etkili bir şekilde kullanmış ve eğitimci olarak görevlendirdiği kimselerin de bu özelliklere sahip olmasına dikkat etmiştir. Dinin hükümlerini tedrici olarak uygulatmış ve Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'den de böyle yapmasını istemiştir.

Ey Muâz, sen Kitap ehli olan bir kavim üzerine vali gidiyorsun. Allah'a ibadet etmek, onları çağıracağın ilk şey olsun. Onlar Allah'ı tanıdıkları zaman, Allah'ın onlara gündüz ve geceleri içinde beş namaz farz kılmış olduğunu haber ver. Onlar bu namazları ifa ettikleri zaman da, Allah'ın onlara mallarından alınarak fakirlerine verilecek olan bir zekat vergisi farz eylediğini onlara haber ver. Ve sen, insanların mallarının en iyilerini almaktan da sakın.”⁸²

Vahiy, İslam eğitim öğretim faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu süreçte sadece Hz. Peygamber (sav) değil, sahabe de kendilerine aktarılan bilgiyi yayma çabası içerisinde olmuştur. Hz. Peygamber (sav) Müslümanları her zaman öğrenmeye teşvik etmiştir ve bunun sonucunda da pek çok eğitim kurumu kurulmuş, İslamiyet geniş coğrafyalara yayılmıştır.

1.4.Dört Halife Dönemi Ve Emeviler Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Hz. Ebubekir'in hilafeti ile başlayıp Hz. Ali'nin şehit edilmesi ile son bulan Dört Halife dönemi⁸³ siyasi açıdan İslam coğrafyasının genişlemeye başladığı ve fetih

⁸¹ Buhari, Mevakitu's-Salat, 6

⁸² Buhari, Zekat, 42

⁸³ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulafa-i Raşidin Dönemi)*, Ensar yay., İstanbul 2013, sf. 11

hareketlerinin artmasının yanı sıra, yeni şehirlerin de kurulduğu dönemdir. Bu dönemde eğitim öğretim faaliyetleri açısından pek çok gelişme yaşansa da bu dönemi Hz. Muhammed (sav) döneminin bir uzantısı olarak görmek mümkündür. Nitekim eğitim faaliyetleri henüz tam olarak sistemleşmemiş, daha çok yaygın eğitim faaliyeti olarak gelişim göstermiştir. Bu dönemde yapılan en önemli çalışmalardan bir tanesi Hz. Ebubekir döneminde Kur'an-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi ve Hz. Osman döneminde de bu mushafın çoğaltılarak fethedilen bölgelere gönderilmesi olmuştur.⁸⁴ Mushaf yazma işi halifeler tarafından oldukça önemsenmiştir. Hz. Ömer Mushaf yazmaları için Sakifli ve Kureyşli gençlere izin vermiş, ensarın taleplerini ise dillerinde hata olduğunu söyleyerek reddetmiştir.⁸⁵ Fethedilen bölgelerde yeni Müslüman olan kimselerin bulunmasından dolayı alim sahabiler, bu bölgelere İslamiyet'i anlatmak ve dinin esaslarını öğretmek için gitmiş, böylece eğitim öğretim faaliyetleri daha geniş boyutlara ulaşmıştır. Alim sahabilerin evlerinde yapılan eğitim faaliyetleri kütüphaneler ve mescidler/camiler merkezli olarak gelişim göstermiştir.

Hz. Ömer dönemi eğitim faaliyetlerinin en yoğun gelişim gösterdiği dönemdir. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim'i öğretmek için öğretmenler görevlendirilmiş ve bu öğretmenlere maaş bağlanmıştır. Bu öğretmenler sadece şehirde yaşayanlara değil aynı zamanda bedevilere de eğitim vermiştir. Hz. Ömer valilere yazdığı mektuplarda çocuklara okuma yazma öğretilmesini istemiştir.⁸⁶ Kettani, artan fetih hareketlerinin bir sonucu olarak Arap olmayan pek çok kimsenin Müslüman olduğunu, Hz. Ömer'in bu kimselere okuma yazmanın yanı sıra dini eğitim de verilmesi amacıyla okullar açtığını ve öğretmenler görevlendirdiğini belirtmiştir. Hz. Ömer bu okulların tatil günlerini de kendisi tayin etmiştir.⁸⁷

Dört Halife dönemi İslami ilim dallarının sistemli bir şekilde oluşmaya başladığı dönem olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in nüzul sürecinde vahyin ve vahyin ilk muhatapları olan Arapların dili Arapça olmasına rağmen zaman zaman vahyi anlamakta güçlük çekmiş ve Hz. Muhammed'e (sav) başvurmuşlardır. Hz. Muhammed'in (sav) yapmış olduğu bu açıklamalar hadis kitaplarında "Fedailu'l-Kur'an" veya "Tefsiru'l-Kur'an"

⁸⁴ İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, sf. 442

⁸⁵ Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat -Dört Halife Dönemi-*, Mana yay., İstanbul 2016, sf. 207

⁸⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer*, TDV yay., Ankara 2013, sf. 155-156

⁸⁷ Sarıçam, *Hz. Ömer*, sf. 157

başlıkları altında yer almıştır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından insanlar bu gibi durumlarda halifelerin de aralarında bulunduğu müfessir sahabilere başvurmuştur. Müfessir sahabilerin açıklamaları tefsir ilminin bu dönemde oluşmaya başlamasını sağlamıştır. Ancak bir ilim dalı olarak sistemleşmesi sonraki dönemlerdedir. Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından Müslümanların en çok ilgilendikleri alanlardan bir diğeri, İslam'ın ikinci kaynağı kabul edilen "hadis" ilmi olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) sadece sözlerini değil davranışlarını ve takrirlerini de ifade eden hadis ilmi⁸⁸, mescitlerde ders olarak verilmeye başlanmıştır. Ebu Hureyre cuma günleri mescitte hadis dersleri verirken Cabir b. Abdillâh ve Ubey b. Kab da Medine mescidinde hadis derslere veren sahabilerden olmuştur.⁸⁹ Tefsir ve hadis ilimlerinin yanı sıra fıkıh ilmi de özellikle yeni fethedilen veya kurulan şehirlerde en çok gelişim gösteren ilim dalı olmuştur. Bölgelere yapılan vali atamalarında, valilerin fakih olmalarına dikkat edilmiş, valiler dışında da bölgelere İslam fıkhnı öğretmek için bazı kimseler gönderilmiştir. Hz. Ömer tarafında Basra'ya gönderilen İmran b. Husayn bunlardan biridir.⁹⁰

Fethedilen bölgelerdeki insanların Müslüman olmaya başlamasıyla bu bölgelerdeki ilimlerin temelini de dini ilimler oluşturmuştur. Bunun dışında edebiyat, şiir, siyer gibi ilim dallarında da gelişmeler yaşanmıştır. Ancak astronomi, tıp gibi pozitif bilimlerin sistemli bir şekilde oluşup gelişmesi Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde olmuştur. Aynı zamanda Emeviler döneminde başlayan tercüme faaliyetleriyle birlikte felsefî eserler Arapça'ya çevrilmiş ve bu da kelam ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Dört Halife döneminde Medine dışında pek çok ilim merkezi oluşmaya başlamıştır. Abdullah b. Abbas'ın Basra'dan dönüşüyle birlikte Mekke'de ders halkaları etkin bir şekilde eğitim faaliyetlerine devam etmiş ve burada önemli hadis ve tefsir alimleri yetişmiştir. Hz. Ömer döneminde kurulan Basra⁹¹, Ebu Musa el- Eşari ve Enes b. Malik gibi sahabilerin çalışmalarıyla kısa sürede dönemin önemli ilim merkezlerinden birine dönüşmüştür.⁹² Yine aynı dönemde kurulan Kufe ise Abdullah b. Mesud'un

⁸⁸ M. Yaşar Kandemir, "Hadis", DİA, İstanbul 1997, c. 15, sf. 27

⁸⁹ M. Bahaüddin Varol, Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.11, s. 11, sf. 491

⁹⁰ Varol, Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, sf. 491

⁹¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* 2, sf. 178

⁹² Varol, Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, sf. 497

çalışmaları sonucun ilmi sahada büyük bir şöhret kazanmıştır.⁹³ Dört Halife dönemi ilim dallarının oluşmaya başladığı ve bu ilimlerin eğitiminin daha çok ders halkalarıyla yapıldığı bir dönem olmuştur. Dört Halife dönemindeki çalışmalar Emeviler döneminde bu ilim dallarının sistemli bir şekilde gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Emeviler dönemi hilafetin saltanata dönüşmesiyle pek çok değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle siyasi yönden yaşanan değişimler; mimari, sanat ve eğitim alanlarında da kendini göstermiştir. Toplumsal anlamda sınıflaşmanın başladığı bu dönemde sosyal tabakalar; Müslüman Araplar, mevali⁹⁴, köleler ve cariyeler, bedeviler ve gayrimüslimler şeklinde ayrılmıştır.⁹⁵ Emeviler döneminde fetihler yoluyla genişleyen İslam coğrafyası pek çok kültürle karşılaşmış ve hem İslami ilimler hem de müspet ilimler açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Abbasiler döneminde ilmi faaliyetlerin hızlı bir şekilde ilerleyebilmesinin en önemli nedeni Emeviler döneminde sağlanan bu ilmi birikim olmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis alanındaki ilk kapsamlı çalışmalar da yine bu dönemde yapılmıştır. Bu çalışmaların genellikle mevaliler tarafından yapıldığı ifade eden Aycan, bunun nedenini şu şekilde açıklamıştır:

Mevalinin Arap Müslümanlar yanında daha aşağı derecede kabul görmeleri ve devlet yönetiminden uzak tutulmaları, kendilerini ilme vermelerine, muhalif hareketlerin beyin gücünü oluşturmalarına, siyasi ve dini içerikli hareketlerde derhal yer almalarına ve Emeviler'i ortadan kaldıracak oluşumun beynini oluşturmalarına sebep olmuştur.⁹⁶

Bu dönemdeki en önemli çalışma şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in noktalanması ve harekelenmesi olmuştur. Yeni Müslüman olan ve Arap harflerini yeni öğrenen kimselerin Kur'an'ı okurken yanlış okuması ve zorlanması üzerine ilk olarak Ebu'l-Esved ed-Düeli hareke olarak kullanılan noktalama işaretlerini kullanmıştır.⁹⁷ Sonraki dönemlerde benzer harfleri birbirinden ayırmak için Nasr b. Asım ve İbn Ya'mer tarafından harflerin üzerine

⁹³ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, sf. 97

⁹⁴ Mevali kavramı Emeviler döneminde hür olsun köle olsun Arap olmayan tüm Müslümanlar için kullanılmaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Ali Aksu, "Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar", *İSTEM*, Konya 2006, s.8, sf. 63-81

⁹⁵ Aksu, "Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar", sf. 65

⁹⁶ İrfan Aycan, "Emeviler Döneminde İlmî Hayat", *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, (ed. İrfan Aycan) Otto yay., Ankara 2017, sf. 41

⁹⁷ Tefvîk Rüştü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, İstanbul 1994, c.10, sf. 313

noktalar konulmuştur.⁹⁸ Aynı işaretin iki farklı işlevde kullanılmasının kafa karışıklığına yol açması sonucu Halil b. Ahmed son düzenlemeleri yapmış ve hareketleri yatay çizgilerle ifade ederek, sesleri belirtmek için med harflerini kullanmıştır.⁹⁹

Emeviler döneminde Müslümanların uğraştıkları ilimlerin büyük bölümünü dini ilimler oluşturmuştur. Bunun en önemli nedeni Hz. Peygamber (sav) ve ashabının vefatının ardından insanların, Kur'an ve yorumu, Hz. Peygamber'in uygulamaları gibi konularda ihtilafa düşmeleri olmuştur. Hz. Muhammed' in(sav) hayatı ve savaşları ile ilgili bilgilere duyulan ihtiyaç siyer ve meğazi ilimlerinin doğmasını sağlamıştır.¹⁰⁰ Kur'an-ı Kerim'in yazımı ile ilgili çalışmaların yanı sıra tefsir ile ilgili eserlerin de bu dönemde yazılmaya başlandığı görülmektedir. Halife Abdülmelik b. Mervan'ın isteği üzerine Said b. Cübeyr'in yazmış olduğu eser, bu dönemde yazılan ilk tefsir kabul edilmektedir.¹⁰¹ Aynı zamanda hadislerin tedvinini de bu dönemdedir. Ömer b. Abdülaziz'in hadislerin tedvinini için emir vermesi üzerine ilk olarak İbn Şihab ez-Zühri'nin yaptığı çalışmalar ile başlayan tedvin faaliyetleri hızla devam etmiş ve hadiste isnad uygulaması başlamıştır.¹⁰² Hadis uydurmanın öne geçmek için önemli bir adım olan isnad uygulaması sadece hadisler için değil diğer haberlerin aktarımında da kullanılmıştır. İslam tarihi ile ilgili ilk çalışmalar da yine bu dönemdedir. İslam tarihine dair verilir ilk dönemlerde hadis ilmi içerisinde yer almıştır. Hicri birinci yüzyılın ilk yarısından itibaren yazılmaya başlanan siyer ve meğazi kitapları ile, sonraki dönemlerde İslam tarihi müstakil bir ilim haline gelmiştir. İlk meğazi ve siyer yazarları arasında en önemlisi ise Hz. Osman'ın oğlu Eban b. Osman olmuştur.¹⁰³ Emeviler döneminde dini ilimlerin yanı sıra "Ulumu'l- Evail" adı verilen tıp ve kimya gibi ilimlere dair tercüme faaliyetleri de yapılmıştır.

Muaviye, Abdülmelik, Velid ve Ömer b. Abdülaziz ilmi gelişmelere önem vermişse de bunlar dışındaki halifeler döneminde yapılan ilmi faaliyetler daha çok bireysel çabaların ürünü olmuştur. Emevi iktidarı süresince fikir hürriyetinin olmayışı¹⁰⁴

⁹⁸ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, sf.247-248

⁹⁹ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, sf. 311

¹⁰⁰ Aycan, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf. 40

¹⁰¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV yay., Ankara 2013 (24. baskı), sf.265

¹⁰² Aycan, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf. 46

¹⁰³ Aycan, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf. 48-49

¹⁰⁴ Emeviler döneminde fikir hürriyeti için bkz. Ali Aksu, "Asr-ı Saadet ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti, *CÜİFD*, Sivas 2001, c.5, s.2, sf.217-223.

alimlerin kendi görüşlerini ifade etmeleri önündeki en büyük engel olmasına rağmen, bu eğitim öğretim faaliyetlerinin devam etmesi engellememiştir. Alimler gerek kendi evlerini gerekse cami ve mescidleri kullanarak eğitim vermeye devam etmiştir. Bu dönemde öne çıkan ve zikredilmesi gereken bir diğer eğitim yeri ise çöl olmuştur. Çölün cami ve evler gibi fiziksel açıdan bir kurum olarak görülmesi mümkün olmasa da dönemin pek çok aliminin yetişmesine, özellikle de Arap dili ile ilgili eğitim almasına olanak sağlayan en önemli unsur olmuştur. Bunun yanı sıra Emeviler döneminde eğitim öğretim faaliyetleri kütüphaneler, evler, cami ve mescidler, saraylar merkezli olarak gelişim göstermiştir.

1.5. İslam'ın İlk Asrında Eğitim Mekanları

1.5.1. Kütüphane

İlk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen kütüphanelerin İslamiyetten önce de varlığından söz edilmektedir. Belazüri Arap yarımadasında yazı öğretme işini meslek edinen ilk kişinin Vadi el-Kura'dan olduğunu aktarmıştır.¹⁰⁵ İslam öncesinde var olan kütüphaneler, İslamiyetten sonra da varlığını koruyarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Kütüphanelerde genellikle okuma yazma öğretildiği belirtilmektedir ve çoğunlukla çocuklara yönelik eğitim yapılmaktaydı. Varol'un Kettani'den aktardığı rivayet de bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali devrinde muallimler yazı silme hususunda nasıl yaparlardı sorusuna Enes şöyle cevap vermişti: “Her terbiyecinin içinde bez ve kaftan yıkanan bir kabı vardı. Her çocuk sıra ile bir gün temiz su getirir, o kaba dökerdi. Tahtalarını onunla silerlerdi. Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerlerdi.”¹⁰⁶

Hitti, kütüphanelerdeki eğitim programının sadece okuma yazma değil, aynı zamanda Arap grameri, peygamberlerin kıssaları ve Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinin öğretimini de kapsadığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Ahmet Çelebi ise kütüphanelerin iki ayrı mektep olarak din eğitimi veren ve okuma yazma öğretilen mekanlar olduğunu ifade ederek din

¹⁰⁵ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, sf. 33

¹⁰⁶ Varol, *Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış*, sf.168

¹⁰⁷ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, sf. 36

eğitimi veren küttapların, Hulefa-i Raşidin döneminde ortaya çıktığını savunmaktadır. Ona göre Kur'an eğitimi herkes veremez, bu eğitimi vermek bir birikime sahip olmayı gerektirir. Gözütok ise küttapların İslamiyet öncesi dönemde de var olduğunu ancak Hz. Ömer döneminden itibaren dini eğitim vermeye başladığını belirtmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla dini eğitim veren bu tür küttapların İslam'ın ilk döneminde değil Hulafa-i Raşidin döneminde ortaya çıktığını söylemek daha doğrudur.¹⁰⁹

Küttapların sonraki dönemlerde sadece çocuklara değil yetişkinlere de okuma yazma ve Kur'an eğitimi veren kurumlara dönüştüğü görülmektedir. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında gerçekleştiği ifade edilen rivayet bunu destekler niteliktedir:

Hz. Ömer, çölde yaptığı bir cevelan sırasında rast geldiği bir bedeviye 'Kur'an'ı iyi okuyabiliyor musun' diye sorar ve bedevi 'evet' der. Hz. Ömer 'Öyle ise Ümmül-Kur'an'ı oku' der. Bu sefer bedeviden şu cevabı alır: 'Ben kızlarına yetişemiyorum. Anası ile nasıl baş edeyim?' Bu cevap üzerine Fatiha'yı ana zanneden bedevinin hiçbir şey bilmediğine hiddetlenen Ömer bedeviyi döver ve Küttap okuluna teslim eder.¹¹⁰

Hz. Ömer dönemi küttaplar açısından en önemli dönemdir. Bu dönemde Medine'de Urve, İbn Zeyyan ve İbn el-Huseyb'in küttaplarından bahsedilmiş ve Hz. Ömer tarafından bu öğretmenlerin her birine aylık on beş dirhem maaş verildiği ifade edilmiştir.¹¹¹ Aynı zamanda Hz. Ömer çocuklara Kur'ân-ı Kerîm, okuma yazma ve Arap dili kaidelerinin yanında ensâb bilgisi, şiir, darb-ı mesel, yüzme, binicilik ve atıcılığın öğretilmesini istemiş, bu konuda valilere emirler göndermiştir. Bu eğitim faaliyetlerinden köle hür bütün çocuklar faydalanmıştır ve Kur'ân-ı Kerîm öğrenen çocuklara beytü'l-mâlden maaş bağlamıştır.¹¹²

Küttablar eğitim faaliyetlerine Emeviler döneminde de devam etmiştir. Eğitim faaliyetlerinin, ilk Emevi halifesi Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından çok fazla önemsenmiş olması onun, küttabların kurucusu olarak zikredilmesini sağlamışsa da küttabların çok daha erken dönemlerden itibaren var olduğu bilinmektedir. El-Cahız'ın

¹⁰⁸ Şakir Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, Nesil yay., İstanbul 2012, sf. 67

¹⁰⁹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, sf.40

¹¹⁰ Tacü'l-arûs'tan akt. Raşid Öymen, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri", *AÜİFD*, s.11, sf.67

¹¹¹ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat-Dört Halife Dönemi*, sf. 205

¹¹² Mustafa Fayda, "Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, sf. 51-53

aktardığı bilgiler, küttablarda kız çocuklarının da eğitim aldığını göstermektedir.¹¹³ Bu kurumda sınıf farkı gözetilmeksizin hür, cariyeye, köle bütün çocuklara eğitim verilmiştir. Küttablar, büyük yerleşim yerlerinin hemen hemen her mahallesinde faaliyetlerini sürdürürken, köylerde kurulduğu da ifade edilmiştir.¹¹⁴

Küttablarda verilen dersler, hadis ve Kur'an öğrenimi olmakla birlikte bazı ünlü şair ve edebiyatçıların küttablarda hocalık yapması, buralarda şiir ve edebiyat eğitimi de verildiğini düşündürmektedir. Bu dönemde küttabların devlet desteği almadığına işaret eden bazı rivayetler bulunmaktadır. Kasım b. Muhaymire, ed-Dahhak b. Muzahim gibi bazı öğretmenler hizmetlerine karşılık ücret almazken, hocaların büyük bir kısmının öğrenci velilerinden ücret alması¹¹⁵ eğitim faaliyetlerinin bireysel çabalar sonucu geliştiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak küttabların devlet denetimi altında olduğu gösteren rivayetlerde de vardır. Savaş'ın İbn Asakir ve el-Cahız'dan aktardığı rivayetler şöyledir:

Yezid b. Abdülmelik, Medine'den Dımaşk'a elçi gönderen Halid b. Abdullah'tan kız kardeşini ister. O, yirmi bin dinar mehir ister. Yezid buna kızar ve Medine valisi Abdurrahman b. Ed-Dahhak b. Kays'a mektup yazarak Halid'in, Kur'an öğrenmesi için çocuklarla beraber Küttab'a gönderilmesini emreder. Vali bu emri yerine getirir. Halife bunu Halid'e hakaret etmek için yapar.¹¹⁶

El- Cahız'dan aktarılan rivayet ise şöyledir: *"Velid b. Abdülmelik, çocuklara ders veren bir öğretmenin yanına varır. Çocuklar arasında büyük bir kız görür ve öğretmene; 'Bu kızın ne işi var burada?' diye sorar. Öğretmen; 'Kur'an öğretiyorum' diye cevap verir. Bunun üzerine Halife; 'Bu kızdan daha küçük kızlara Kur'an öğret' der."*¹¹⁷ Rivayetlerin farklılık göstermesi devlet desteğinin her bölge ve dönemde olmadığını, ancak özellikle büyük şehirlerde devlet desteğinin olduğunu göstermektedir.

¹¹³ Söylemez, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf. 90-91

¹¹⁴ Söylemez, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf.90

¹¹⁵ Söylemez, "Emeviler Döneminde İlmi Hayat", sf.90

¹¹⁶ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 434

¹¹⁷ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 435

1.5.2. Evler

Kur'an-ı Kerim'in nüzülü ile birlikte Hz. Muhammed (sav) kendisine iletilen vahyi insanlara ulaştırma gayreti içerisinde olmuştur. Mekke döneminde müşriklerin eziyet baskılarından dolayı gizli bir şekilde yürütülen tebliğ faaliyetleri, Hz. Muhammed'in (sav) evi başta olmak üzere, Müslümanların evlerinde yürütülmekteydi. Bu evlerden ilki ve en önemlisi şüphesiz Erkam b. Ebi'l-Erkam el- Mahzumi'nin evidir. Kabe'nin tam karşısında Safa tepesine bulunan bu ev, Medine'ye hicrete kadar Müslümanların toplandıkları önemli mekanlardan biri olmuştur.¹¹⁸ Hz. Muhammed (sav) burada insanlara İslamiyet'i anlatmış, gelen vahyi insanlara aktarmış ve Müslüman olmayan kimseleri İslamiyet'e davet etmiştir.¹¹⁹ Hicretten önce Hz. Peygamber tarafından Medine'ye İslamiyet'i yaymak ve öğretmek için gönderilen Musa'b b. Umeyr, faaliyetlerini Esad b. Zürene ile birlikte onun evini merkez alarak gerçekleştirmiştir. Burada yapılan çalışmalar sonucu Medine'de hicretten önce neredeyse bütün müşrik Araplar Müslüman olmuştur.¹²⁰ Medine'ye hicretten sonra da evlerde eğitim faaliyetleri sürdürülmeye devam etmiştir. Mescid-i Nebevi'nin inşasına kadar Ebu Eyyüb el-Ensari'nin evi önemli bir eğitim merkezi olmuştur. Mescidin inşasından sonra ise eğitim faaliyetleri Hz. Muhammed'in (sav) evi konumunda olan mescide taşınmıştır. Ancak mescitle birlikte evlerde eğitim devam etmiştir. Sahabeden Makrame b. Nevfel'in evi Kur'an öğretimine yönelik faaliyetleri dolayısıyla "Daru'l-Kurra" olarak isimlendirilmiştir.¹²¹ Sa'd b. Heyseme'nin "Daru'l-Uzzab" olarak bilinen evi de bekar sahabilerin eğitimi için önemli olan evlerden biri idi.¹²²

Hz. Muhammed'in (sav) evi, ilmi faaliyetlere ev sahipliği yapan en önemli yerdir. Ancak Medine döneminde nazil olan Ahzab Suresi 53. ayetten dolayı Müslümanlar, Hz. Muhammed (sav) ile yaptıkları sohbetleri ağırlıklı olarak Mescid-i Nebevi'de gerçekleştirmiştir. *"Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu*

¹¹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.1, sf.95

¹¹⁹ M. Asım Köksal, "Darulerkam", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, sf. 520

¹²⁰ İsmail Hakkı Ünal, "Esad b. Zürene", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, sf. 352

¹²¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.2, sf. 636

¹²² Şakir Gözütok, "İslam Eğitim Tarihinde Müesseseseleşme", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2006, c.9, s.26, sf. 29

davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahdır."¹²³ şeklindeki ayet-i kerime özel olarak Hz. Muhammed' in (sav) evinden bahsetmesine rağmen Müslümanlar sonraki dönemlerde de ev sahibinin rahatsız olması endişesiyle evleri eğitim mekanı olarak kullanmaktan kaçınmıştır. Buna rağmen Dört Halife döneminde de, Emeviler, Abbasiler ve hatta Osmanlılar döneminde de ulema evleri ilim meclislerinin oluştuğu önemli mekanlar olmuştur. Evlerdeki eğitim öğretim medreselerin inşasına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Evlerdeki eğitim faaliyetleri, İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılması ile birlikte yabancı milletlerden insanların Müslüman olmasıyla evlerin mahrem sayılmasından ötürü kısmen de olsa azalmıştır.

Evlerdeki eğitim öğretim faaliyetlerinin bir boyutunu da çocuklara okuma yazma öğretme çalışmaları oluşturmaktaydı. Çelebi, okuma yazma eğitimi veren ilim adamlarının, evlerinin bir odasını sınıf olarak tahsis ettiklerini ifade etmektedir.¹²⁴ Bunun yanı sıra evlerde ilmi toplantılar ve tartışmalar yapılmıştır. Emeviler döneminin alimlerinden İbrahim en-Nehai evini özellikle fıkhi konularda tartışmaların yapıldığı bir mekan olarak kullanmıştır.

Hz. Ömer döneminde kurulan ve kuruluşundan itibaren ilmi faaliyetlerin en yoğun olduğu şehirlerden biri olan Kufe'nin, ilim merkezi olma özelliği ile öne çıkmasında Kufe kadılarının büyük katkıları olmuştur. Örneğin Emeviler döneminde, Kufe kadılarından Abdullah b. Şubume'nin evinde hadis ve fıkıh konularında ilmi tartışmalar yapılmaktaydı. Benzer şekilde Abdurrahman b. Ebi Leyla ise evine mushaflar koyarak burayı Kur'an eğitimi yapılması için kurraya tahsis etmişti. Bu dönemde ilim adamları sadece evlerini değil işyerlerini de birer eğitim merkezi haline getirmişti. Bu durumun en önemli örneklerinden biri İmam-ı Azam Ebu Hanife'dir. Ebu Hanife pazardaki

¹²³ Ahzab, 33/53

¹²⁴ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim*, sf.35

dükkanının bir bölümünde öğrencilerine eğitim verirken diğer bölümünde ise ticaret yapmıştır.¹²⁵

Görüldüğü üzere ulemanın evi her dönemde ilim meclislerinin oluştuğu ve eğitim faaliyetlerinin yapıldığı mekanlar olmuştur. Evlerinde ders veren alimler bunu genellikle halka açık olacak şekilde yapmıştır ve bunun karşılığında herhangi bir ücret talep etmemiştir. Ancak Ebu Hanife gibi alimlerin derslerine katılan öğrencileri çoğunlukla devamlı öğrenciler olduğundan sistemli bir eğitim faaliyeti olduğunu söylemek mümkündür.

1.5.3. Mescid ve Cami

İlk emri “Oku!”¹²⁶ olan İslamiyet’in nüzulü ile artmaya başlayan eğitim öğretim faaliyetleri, Hz. Peygamber’in (sav) Medine’ye hicreti ile birlikte hız kazanmıştır. Hz. Muhammed (sav) Medine’ye hicreti esnasında kısa bir süre konaklamasına rağmen Kuba’da öncelikle bir mescid inşa etmiştir.¹²⁷ Medine’ye hicretten sonra da tesis edilen ilk kurumun Mescid-i Nebevi olması eğitim öğretim faaliyetlerinin sistemli bir şekilde ilerlemesine olanak sağlamakla birlikte, Mescid-i Nebevi o dönemde sadece eğitim faaliyetlerinin değil diğer bütün faaliyetlerin de merkezi konumundaydı. Mescid-i Nebevi yapısı itibarıyla üç bölümden oluşmuştur. Bunlar; ibadetlerin yapıldığı bölüm, suffe ve Hz. Muhammed’in (sav) eşlerinin odalarından oluşan bölümdür.¹²⁸ Hurma dalları ile üzeri kapatılarak gölgelik haline getirildiği için gölgelik anlamına gelen Suffe¹²⁹, ilk zamanlarda evi olmayan, yoksul, bekar sahabilerin kaldığı yer iken, burada kalanların ilimle uğraşması ensardan bazı sahabilerin ve Abdullah b. Ömer gibi muhacir sahabilerin de burada kalmasını sağlamıştır. Burada kalan ve yetişen, eğitim gören kimseler Ashab-ı Suffe olarak isimlendirilmiştir. Suffe’de kendini ilme adayan kimseler olduğu gibi zaman zaman gelerek bilmediklerini öğrenen müdavimleri de bulunmaktaydı. Suffe’ye sürekli olarak katılanlar ve ayrılanlar olduğundan tam olarak burada kalanların sayısı bilinmemekle birlikte İbn Sa’d burada kalanların sayısının dört yüze ulaştığını ifade

¹²⁵ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri, sf.119-120

¹²⁶ Alak 96/1

¹²⁷ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c.2, sf.149

¹²⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.1, 158

¹²⁹ Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 37, sf. 469

etmiştir.¹³⁰ Buradaki eğitim öğretim faaliyetlerinden dolayı Suffe, Hamidullah tarafından İslam'ın ilk üniversitesi olarak tanımlanmıştır.¹³¹

Hız. Muhammed (sav), buradaki eğitim öğretim faaliyetlerini bizzat yönetmekle birlikte sahabilere okuma yazmayı ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmesi için Ubade b. Samit gibi hocalar da görevlendirmiştir.¹³² Hız. Peygamber'in (sav) görevlendirdiği bir diğer sahabe ise yazı uzmanı olan Abdullah b. Said b. el-As idi.¹³³ Suffe'de eğitim alan sahabiler, tebliğ faaliyetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır. Hız. Muhammed (sav), yeni Müslüman olan veya İslamiyet'i öğrenmek isteyen kabilelere buradaki sahabileri göndermiştir. İslam tarihinde Bi'ri Maune ve Reci Vakası olarak bilinen olaylar, Suffe ashabının İslamiyet'i anlatmak üzere gönderildiği kabileler tarafından şehit edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylar neticesinde Hız. Muhammed (sav) derin bir üzüntü duyarak, bazı rivayetlere göre bir süre namazlardan sonra bu olaylardan sorumlu olan kimselere beddua etmiştir.¹³⁴ Rahmet Peygamberi olarak gönderilen Hız. Muhammed'in (sav), kendisine ve ashabına yönelik yapılan onca eziyet ve haksızlığa rağmen asla beddua etmeyip, tebliğ için gönderdiği "Kurra" sahabilerin şehit edilmesi sonucu beddua etmiş olması dikkat çekicidir.

Suffe'de yetişen sahabiler ilerleyen dönemlerde İslami ilimlerin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Hadis literatüründeki rivayetlerin ravi silsilesinin ilk halkaları genellikle Suffe ehlinde olmuştur. Suffe'de yetişen sahabilerden Ebu Hureyre'ye geç Müslüman olmasına rağmen nasıl bu kadar çok hadis rivayet ettiği sorulduğunda "Benim fazla hadis rivayet etmem çok görülmesin. Muhacir kardeşlerim çarşıda, pazarda ticaretle; ensar kardeşlerim de tarlada, bahçede ziraatle meşgulken, Ebu Hureyre karın tokluğuna Peygamber'in (as) sözlerini hıfz ederdi." diyerek zamanın çoğunu Hız. Muhammed (sav) ile geçirdiğini ifade etmiştir.¹³⁵ Aynı zamanda İslam hukuku alanında da en önemli fakihler burada yetişmiştir. Kelam ekollerinin kurucusu sayılan Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas da Suffe'de yetişen sahabilerdendir. Mescid-i Nebevi'deki eğitim faaliyetleri sadece Hız. Peygamber'in (sav) katılımıyla değil, zaman zaman da sahabilerin

¹³⁰ Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İfav yay., İstanbul 2014, s.118

¹³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 1, sf.158

¹³² Baktır, "Suffe", *DİA*, sf.469

¹³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, sf. 634

¹³⁴ Kasım Şulul, *Hız. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan yay., İstanbul 2013 (4. Baskı), sf. 593

¹³⁵ Şulul, *Hız. Peygamber Devri Kronolojisi*, sf. 438-439

kendi arasında yaptıkları sohbetlerle devam etmekteydi. Enes b. Malik sahabeinin sabah namazından sonra kendi aralarında oturarak Kur'an okuduklarını ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetlerini takrir ettiklerini aktarmıştır.¹³⁶

Mescid-i Nebevi'deki eğitim faaliyetleri sadece erkekler için değildi. Buradaki eğitim faaliyetlerine kadınların sıkça katılması üzerine Hz. Muhammed (sav), mescidin üç kapısından birinin kadınlara ayrılmasının güzel olacağını ifade etmiştir ve Hz. Ömer döneminde bu kapılardan biri "Babu'n-Nisa" adıyla kadınların giriş çıkışı için ayrılmıştır.

Suffe'nin ihtiyacı karşılayamaz hale gelmesiyle Hz. Peygamber'in (sav), buradaki yığılmanın önüne geçmek için Medine'nin farklı bölgelerinde okullar açtığını ifade eden Hamidullah, bu okulların ilkokul veya hazırlık okulu niteliğinde olduğunu belirtmiştir.¹³⁷ Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevi dışında dokuz mescidin daha bulunduğu ifade edilmektedir. Bu mescidler sadece ibadet mekanı olarak değil eğitim öğretim merkezi, devletin idare merkezi ve misafirhane olarak da kullanılmıştır.¹³⁸

Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren eğitim faaliyetlerinin en önemli merkezi olan mescidler ve camiler, Dört Halife döneminde de bu özelliğini korumuştur. Bu dönemde Medine'de bulunan Mescid-i Nebevi'de ve Suffe'de eğitim faaliyetleri devam etmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in (sav) vefatı ile sahabeyi oraya bağlayan en önemli unsurun ortadan kalkması¹³⁹ ve fethedilen bölgelerde İslamiyet'i anlatacak öğretmenlere ihtiyaç duyulması buradaki talebe sayısının azalmasına neden olmuştur. Buna rağmen Medine'deki nüfusun artması mescidin genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine Mescid-i Nebevi, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde genişletilmiştir.¹⁴⁰

Artan fetih hareketleri ile birlikte fethedilen bölgelerde yeni camiler ve mescitler inşa edilmiştir. Hz. Ömer döneminde fethedilen veya yeni kurulan bölgelerin valilerine öncelikle bir cami inşa etmeleri emredilmiştir.¹⁴¹ Basra, Kufe ve Mısır gibi bölgelerde inşa edilen bu camiler sonraki dönemlerde kelam ekollerinin olduğu yerler olmuştur.

¹³⁶ Varol, Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, sf. 163

¹³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 2, sf. 636

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Önkol, "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi*, 1983, c.19, sf.49-55

¹³⁹ Varol, "Hulefa-ı Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış 2", sf. 167

¹⁴⁰ M. Said Küçükbaşçı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, sf. 281

¹⁴¹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim*, sf. 98

Basra’da Ebu Musa el-Eş‘ari, Mekke’de İbn Abbas ve Kufe’de İbn Mesud bu ekollerin kurucuları olmuştur.

Dört Halife döneminde mescitlerde yürütülen eğitim faaliyetleri genellikle ilim meclisleri yoluyla yapılmıştır. Cabir b. Abdullah’ın Medine mescidinde dersler verdiği bilinmekle birlikte, Ubey b. Ka‘b, Ebu Hureyre, Muaz b. Cebel gibi sahabilerin de dersler hadis ve tefsir dersleri verdiği ifade edilmektedir.¹⁴² Mescitlerde yapılan bu dersler yaygın eğitim kapsamında olup halkın katılımına açık olduğu için kadınların da bu meclislerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber’in (sav) Medine’ye hicreti esnasında inşa ettiği Kuba mescidi ve Medine’de inşa edilen Mescid-i Nebevi İslam eğitim tarihinin kurumsal olarak mescidlerde başlamasına olanak sağlamıştır. Mescid-i Nebevi’nin yanı sıra Mescid-i Haram da en önemli eğitim mekanlarından biri olmuştur. Abdullah b. Abbas tarafından burada kurulan ders halkasında pek çok İslam alimi yetişmiştir. Zehebi tarafından, Emeviler döneminde Mekke’de fetva verebilen nadir kimselerden biri olarak tanımlanan Ata b. Ebi Rebah bunlardan biridir.¹⁴³ Sad b. Ebi Vakkas’ın kurmuş olduğu Kufe Mescidi ise Abdullah b. Mesud’un gayretleriyle buradaki ders halkasından pek çok müfessir, muhaddis ve fakih yetişmiştir. İbn Mesud’un Medine’ye dönmesinin ardından, Kufe Mescidindeki ders halkaları onun öğrencileri tarafından devam ettirilmiş ve Emeviler döneminde burada okutulan kıraat, hadis, tefsir derslerine, feraiz, siyer ve meğazi dersleri de eklenmiştir. Kufe mescidinde genellikle çocuklara Kur’an-ı Kerim dersleri veren kişi Ebu Abdurrahman es- Sülemi olmuştur. Ebu Abdurrahman burada yaklaşık kırk yıl kıraat dersleri vermiştir.¹⁴⁴ Hz. Ömer tarafından kurulan Dımeşk mescidi ise Ebu’d-Derda’nın ders halkaları ile tanınmıştır. Ebu’d-Derda’nın mescidde onar kişilik gruplar oluşturup her grup için bir görevli tayin ederek yaklaşık bin altı yüz küsür öğrenciye ders verdiği aktarılmıştır.¹⁴⁵

Hz. Ömer döneminde mescitlere öğretmen atamaları yapılmıştır. Hz. Ömer valilerine mektuplar yazarak mescitler inşa edilmesini ve mescitlerde halkın eğitime yönelik

¹⁴² Varol, “Hulefa-ı Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış 2”, sf. 172-173

¹⁴³ Aycan, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, sf. 100

¹⁴⁴ Aycan, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, sf. 100-101

¹⁴⁵ Aycan, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, sf. 102

faaliyetlerde bulunulmasını istemiştir.¹⁴⁶ Emeviler dönemine kadar gerek çocukların gerekse yetişkinlerin eğitiminde önemli rol oynayan mescitler, Emeviler döneminde daha büyük yapılar olarak inşa edilmiş ve “cami” olarak işlevini sürdürmüştür. Buradaki eğitim faaliyetleri ise genellikle yetişkin eğitimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dört Halife döneminde camilerle çoğunlukla tek ilim adamı ders verirken, Emeviler döneminde devletin eğitim faaliyetlerinden elini çekmesi sonucu birkaç ilim adamına ait ders halkaları oluşmaya başlamıştır. Dönemin hemen hemen bütün camilerinde oluşan bu ders halkaları halkın katılımına açık olmuştur ve dileyen dilediği zaman bu derslere katılım sağlamıştır. Bir ders halkasının öğreticisi konumunda olan bir kimse, bir başka ders halkasına öğrenci olarak katılabilmektedir.¹⁴⁷

Cami ve mescitlerdeki eğitim faaliyetleri ağırlıklı olarak Kur’an-ı Kerim ve tefsir, hadis ve tarih alanlarında yapılmasına rağmen, edebiyat şiir ve Eyyamu’l-Arap¹⁴⁸ gibi alanlara ait dersler de yapılmıştır. İsfehani, dönemin meşhur şairlerinden Farazdak’ın Medine’ye geldiğinde Mescid-i Nebevi’de insanlara şiirler okuduğunu aktarmıştır.¹⁴⁹ Emeviler döneminde oluşturulan en önemli ders halkalarından biri Mescid-i Haram’daki Abdullah b. Abbas’ın ders halkası olmuştur. Ata b. Ebi Rebah da Mescid-i Haram’da ders halkası oluşturan alimlerden. Kufe’de ise Hz. Ömer döneminde Kufe’ye vali olarak atanan Abdullah b. Mesud’un başlatmış olduğu ders halkaları devam etmiştir.¹⁵⁰

Mescitlerde ders veren hocaların ünü yayıldıkça başka şehirlerden de öğrenciler gelmeye başlamış ve bu öğrenciler için kalacak yer ve yemek hizmeti sunan imarethaneler oluşmaya başlamıştır. Eğitim gören öğrencilerden pek çoğu ders aldıkları bölgelerde yaşadıklarından geçimlerini sağlayacak bir işleri varken, Ebu Hanife gibi bazı alimlerin, öğrencilerinden bir kısmının eğitim masraflarını üstlendiği durumlar da olmuştur.¹⁵¹ Ders halkalarından genellikle soru cevap yöntemi ve anlatım yöntemi kullanılırken, Kur’an-Kerim ve hadis gibi alanlarda öğrencinin okuyup hocanın yanlışlarını düzelttiği arz yöntemi kullanılmıştır. Medreselerin oluşum sürecine kadar aktif bir şekilde eğitim

¹⁴⁶ Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, sf. 341

¹⁴⁷ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri”, sf. 94

¹⁴⁸ Eyyamu’l-Arap: İslam öncesi dönemde Araplar arasındaki savaş ve mücadelelerin anlatıldığı alandır.

¹⁴⁹ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri”, sf. 96

¹⁵⁰ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri”, sf.100-103

¹⁵¹ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri”, sf. 97

öğretim faaliyetlerine devam eden cami ve mescitler, sadece bulundukları bölge halkı için değil diğer bölgelerdeki Müslümanlar için de birer ilim merkezi olmuştur.

1.5.4. Saraylar

Hiz. Muhammed'in (sav) Medine'ye hicretinden Emeviler'in kuruluşuna kadar yöneticiler halkın içinde, onlarla aynı ortamlarda yaşamış ve devletin idaresi için özel bir mekana ihtiyaç duyulmamıştır. Hiz. Muhammed (sav) ve halifeler, devlet idaresini evleri ve Mescid-i Nebevi üzerinden yürütmüştür. Bundan dolayı halifelerin çocukları da sıradan insanların çocuklarıyla aynı ortamlarda eğitim görmüştür. Örneğin Hiz. Ali'nin çocukları Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin diğer çocuklarla birlikte mescitte eğitimlerine devam etmiştir. Ancak Emeviler döneminde gerek devlet merkezinin Şam'a taşınması gerekse son üç halifenin -Hiz. Ömer, Hiz. Osman ve Hiz. Ali'nin- şehit edilmesi üzerine devlet idaresi halifelerin evleri konumunda olan saraylarda sürdürölmeye başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da yöneticiler ve onların ailesiyle halk arasına mesafe girmiştir. Bu dönemden itibaren İslam dünyasında karşımıza çıkan saraylarda eğitim faaliyetleri iki şekilde gerçekleşmekteydi. Bunlardan ilki halifelerin ve devlet idarecilerinin, çocuklarının eğitimi için hocalar görevlendirmesiydi. Muaviye b. Ebi Süfyan, oğlu Yezid'in eğitimi için Değfel b. Hanzala'yı görevlendirmişti ve Yezid ondan Arapça ve neseb ilmini öğrenmiştir.¹⁵² Ziyad b. Ebih ise çocuklarının eğitimi için Ebu Esved ed-Düeli'yi görevlendirmiştir.¹⁵³ Çocukların eğitimi için görevlendirilen hocalara yüksek miktarlarda ücretler ödenmekteydi. Abdölmelik b. Mervan çocuklarını eğitmesi için İsmail b. Ubeydullah'ı görevlendirmiş ve bunun karşılığında ücretini alacağını ifade etmiştir. İsmail b. Ubeydullah ise "Ey Emiru'l-Müminin! Ümmü'd-Derda, Ebu'd-Derda'dan bana naklettiği bir hadiste Hiz. Peygamber'in "Kim Kur'an öğretme karşılığında bir yay alırsa kıyamet gününde Allah ona ateşten bir yay takar." buyurmuşken ben nasıl ücret alırım" deyince, Halife; "Ey İsmail! Ben sana Kur'an öğretimi için ücret vermeyeceğim. Vereceğim ücret öğrettiğin nahiv için olacaktır." demiştir.¹⁵⁴

¹⁵² Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 435

¹⁵³ Söylemez, "Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", sf.109

¹⁵⁴ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 436

Halifelerin özel olarak görevlendirdikleri bu hocalar “müeddib” olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁵ Müeddiblerin çocukların eğitimi için uyguladıkları standart bir program bulunmamaktaydı ve her halife veya devlet adamı kendi ilgi alanına göre bir program belirleyerek onun okutulmasını istiyordu. Örneğin kendisi de bir fakih olan Abdülmelik b. Mervan çocuklarına ders vermesi için dönemin ünlü fakihi eş-Şa’bi’yi seçmiştir.¹⁵⁶ Müeddiblerin görevleri ve yaptıkları ile ilgili önemli tespitlerde bulunan İbn Kuteybe’den aktarılan bilgilere göre Müeddibler Kur’an-ı Kerim ve şiir gibi temel bilgilerin yanı sıra adab-ı muaşeret kaidelerini de öğretmiştir. Okutulan derslerin müfredatları ise müeddiblerin uzmanlık alanlarına göre düzenlenmiştir.¹⁵⁷

Saraylarda yapılan eğitimin ikinci boyutunu ise halifelerin, devlet adamlarının ve ulemanın katılımı ile yapılan ilim meclisleri oluşturmaktadır. Muaviye b. Ebi Süfyan öğrenmeyi, ilim adamları ile sohbet etmeyi ve şiiri sevdiğinden sık sık farklı alanlarda uzman olan kimseleri toplar ve onlara ziyafetler vererek sohbet ederdi. Onun okumaya olan düşkünlüğünden dolayı sarayda görevi sadece kitap okumak olan görevliler bulunurdu.¹⁵⁸ Muaviye’nin başlattığı bu ilim meclisleri geleneği diğer Emevi halifeleri ve devlet adamları tarafından da devam ettirilmiştir. Çelebi bu toplantıları bitirmek için halifelerin farklı tarzları olduğunu ifade etmiş ve Muaviye’nin “vakit geç oldu” diyerek bitirdiği toplantıları, Abdülmelik’in bastonunu yere atarak bitirdiğini belirtmiştir.¹⁵⁹ Birçok kaynakta edebiyat toplantıları veya edebiyat salonları olarak incelenen bu toplantılar, Emevilerin son dönemlerinde müzik ve eğlence meclislerine dönüşerek işlevini kaybetmiştir.

1.5.5. Çöl

Arap toplumu yaşayış biçimlerine göre, bedevi ve hadari olarak iki gruba ayrılmaktadır. Hadariler; şehirlerde ve köylerde yerleşik hayat süren, tarım ve ticaretle uğraşan kimselerdir. Bedeviler ise çölde göçebe olarak yaşayan ve genellikle hayvancılıkla uğraşan kimselerden oluşmaktadır.¹⁶⁰ Hadariler, ticaretle uğraştıkları için sık sık farklı toplumlardan insanlarla bir arada bulunmuştur ve bunun doğal bir sonucu

¹⁵⁵ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, sf. 29

¹⁵⁶ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri” sf. 110

¹⁵⁷ Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim*, sf.52

¹⁵⁸ İrfan Aycan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara Okulu yay., Ankara 2014, sf.53

¹⁵⁹ Çelebi, *İslam’da Eğitim Öğretim*, sf. 64

¹⁶⁰ Abdülkerim Özaydın, “Arab”, DİA, İstanbul 1991, c. 3, sf. 321

olarak da kültürel etkileşim yaşamıştır. Bu da şehirde yaşayan insanların dillerinin değişmesine neden olmuştur. Bedeviler, çölde yaşadıklarından hadariler kadar diğer milletlerden insanlarla karşılaşmamış, kültürlerini ve dillerini korumuştur. Bundan dolayı Arap geleneğinde çöl, fiziksel açıdan sağlıklı temsil ederken, dil açısından da fesahati temsil etmiştir.¹⁶¹ Araplarda oldukça önemli olan sözlü kültürün tümünü barındıran çöl, bu özelliğinden dolayı eğitim faaliyetlerinde çok önemli rol oynamıştır. Arap toplumunda çocuklar genellikle fasih Arapça öğrenmeleri ve sağlıklı bir şekilde büyümeleri için küçük yaşlarda süt anneye verilirdi. Hz. Peygamber (sav) de bu nedenlerden dolayı süt anneye verilmiştir. Bedeviler arasında okuma yazma oranları yüksek olmamasına rağmen dile ve dilin doğru kullanımına oldukça önem vermişlerdir. Bedevilerin dile verdikleri bu önemi anlatması bakımından Cahız'dan aktarılan rivayet dikkat çekicidir. “Çölde yaşayan bedevinin biri malını satmak için pazara iner ve pazarda halkın mallarını satarken yaptıkları gramer hatalarını görünce hayret eder ve şöyle der: “Hayret bir şey! Bu kadar dil hatası yaptıkları halde hala kazanabiliyorlar!””¹⁶² Bedevilerin dilin doğru kullanımına verdikleri bu önem iyi bir hatip veya şair olmak isteyenlerin de çöle gitmesini sağlamıştır. Gerek Dört Halife döneminde gerekse Emeviler döneminde yetişen pek çok İslam alimi Arapça'yı fasih bir şekilde öğrenmek amacıyla çöle yolculuklar yapmış ve burada kalmıştır. Emevi halifeleri de kendi çocuklarını eğitim almaları için çöle göndermiştir. Örneğin Muaviye b. Ebi Süfyan, oğlu Yezid'i Arapça'yı doğru bir şekilde öğrenmesi için çöle göndermiştir. Abdülmelik b. Mervan ise oğlu Velid b. Abdülmelik'i yanından ayırmak istemediğinden dolayı çöle göndermemiştir. Velid'in dil kurallarına hakim olamayışı ve büyük hatalar yapması üzerine bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Velid'e olan sevgimizden dolayı onu çöle göndermeyişimiz bize çok ağıra patladı.”¹⁶³

Bedevilerden dil öğrenmek için çöle gidemeyen kimseler, şehre gelip dil eğitimi veren bedevilerden ders almıştır. İbn-i Nedim, Ebu'l-Beyda el-Rabahi, Ebu Camus Sevr b. Yezid gibi kimselerin şehirde ders veren bedevilerden olduğunu aktarmıştır.¹⁶⁴

Emeviler döneminin en ünlü dil bilginleri, şairleri, fakih ve müfessirleri de çölde eğitim almıştır. Kur'an-ı Kerim'in harekelenme çalışmalarının en önemli isimlerinden

¹⁶¹ Söylemez, “Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, sf.122

¹⁶² İsfehani'den akt. Söylemez, agm., sf. 122

¹⁶³ Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, sf.37

¹⁶⁴ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim*, sf. 93

olan Halil b. Ahmed bildiklerini çölde öğrendiğini ifade etmiştir. Döneminin önemli şairlerinden olan Beşşar b. Bürd'e şiirlerinde nasıl olup da hiç hatalı kelime kullanmadığı sorulduğunda "Bana hata nerden gelsin. Ben aralarında hata nedir bilmeyen, Arapçayı gayet fasih konuşan Beni Ukayl'dan seksen tane şeyhin himayesinde yetiştir. Eğer kadınların yanına gitmişsem, kadınları onlardan daha fasih konuşuyordu. Büyüyüp olgunlaşınca kadar çölde kaldım. Hal böyle olunca ben nasıl hata yaparım." diyerek dil kurallarına hakim oluşunun, çölde aldığı eğitimden kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁶⁵ Aynı zamanda İmam Şafii de çölde yaklaşık on yedi sene kaldığını ifade etmiştir. Burada sadece Arap dilinin inceliklerini değil, şiir, edebiyat, tarih ve eyyamu'l- Arab gibi alanlara dair de eğitim aldığını belirtmiştir.¹⁶⁶

Çocuklarını çöle gönderecek maddi güce sahip olmayanlar çocuklarını çölde eğitim almış olan hocaların yanına göndermekteydi. İslam'ın ilk asrında bir okul görevi gören çölün önemini anlatması bakımından Hitti'nin "Suriye çölü Emevi şehzadelerinin mektebi olmuştu. Onlar sırf fasih dili öğrenmeleri, şiir ve edebiyet tekniğinin zevkini tatmaları için çöle gönderilmişlerdir. Nitekim Muaviye, oğlu ve veliahdı Yezid'i oraya göndermiştir." şeklindeki ifadeleri önemlidir.¹⁶⁷ Dil bakımından bu kadar iyi durumda olan Bedeviler, toplum içerisinde kabul gören veya gıpta edilen bir grup olmamıştır ve hatta bedevilik küçümsenen bir yaşam tarzı olmuştur. Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren bedevilerin yerleşik hayata geçimleri ve İslam'ı öğrenmeleri için çalışmalar yapılmıştır. Hz. Ömer döneminde kurulan yeni şehirlere genellikle bedeviler yerleştirilmiştir. Hz. Ömer'in tüm Müslümanlara maaş bağlamasına rağmen bedevi olanlara maaş vermeyişi, bedevilerin yerleşik hayata geçmesini kolaylaştıran etkenlerden olmuştur. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz bedevilere okuma yazma ve İslamiyet'i öğretmeleri için öğretmenler atamıştır ve bu öğretmenlerin maaşlarını da devlet hazinesinden ödemiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Eğani'den akt. Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim*, sf. 94

¹⁶⁶ Söylemez, agm., sf. 123

¹⁶⁷ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim*, sf. 93-94

¹⁶⁸ Kazıcı, *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, sf.37; Söylemez, agm., sf. 124-125

2. BÖLÜM

İSLAM'IN İLK ASRINDA KADIN VE KADIN EĞİTİMİ

2.1.İslamiyet Öncesi Muhtelif Milletlerde Kadın

İslamiyet'ten önce farklı toplum ve dinlerde kadın birçok problemin nedeni olarak görülmüştür. Bu düşüncelerde baskın olan kültür ise genellikle Yunan kültürü olmuştur. Kadın, Antik Yunan'da güçsüzlüğün ve irade bakımından zayıflığın sembolü kabul edilmiştir. Yunan mitolojisine göre Zeus, Prometheus'a kızarak Pandora'yı erkeğin düşmanı olarak yaratmıştır. Pandora bütün kötülüklerin kaynağı ve sorumlusudur. Mitlere göre Zeus dünyadaki tüm kötülükleri içine hapsettiği kutuyu asla açmamasını söyleyerek Pandora'ya teslim etmiştir. Pandora içinde ne olduğunu merak edip kutuyu açınca bütün kötülükler yeryüzüne yayılmıştır. Dolayısıyla kadın, evrende var olan tüm kötülüklerin kaynağı kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Bahsedilen bu mitler efsane olarak görülse de toplumda kadına karşı bakışı derinden etkilemekle kalmamış, kadının da kendisini ikinci sınıf olarak görmesine neden olmuştur. Pythagoras'ın eşi Theano, ilk kadın filozof olarak tanımlanmasına rağmen, kadın konusunda dönemin hakim düşüncesine karşı çıkmamış ve kadının geri planda kalması gerektiğini savunmuştur. Kadının kamusal alanda itibar kazanmak için uğraşmamasını ve eviyle ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁰ Sokrates'in kendisinden övgüyle bahsettiği kadın filozoflardan Diotima da benzer şekilde mükemmel olan tüm becerileri erkeğe atfetmiştir.¹⁷¹ Antik Yunan'da filozofların neredeyse hepsi kadın ve erkeğin eşit olmadığı, erkeğin kadına göre daha üstün bir konumda olduğu görüşüne sahipti. Platon yalnızca erkeklerin hakikate ulaşabileceklerini belirtirken¹⁷², Aristo ise kadının akıl gücü bakımından erkekten daha düşük bir seviyede olduğunu ifade etmiş ve kadının muhakeme yetisinin de yetersiz ve istikrarsız olduğunu söylemiştir.¹⁷³ Antik Yunan'da kadın erkekle aynı haklara sahip olamadığı gibi, aldığı eğitim de evinin düzenini sağlamak için gerekli bilgilerden ibaret olmuştur.

¹⁶⁹ Ziya Kazıcı, "İslam'da Kadın (Bir Mukayese)", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2020, s. 11, sf.59

¹⁷⁰ Ingeborg Gleichauf, *Kadın Filozoflar Tarihi*, ODTÜ yay., Çev.: Leyla Uslu, Ankara 2007, sf. 13

¹⁷¹ Gleichauf, *Kadın Filozoflar Tarihi*, sf. 18

¹⁷² Gleichauf, *Kadın Filozoflar Tarihi*, sf. 18

¹⁷³ Derya Karaaslan, "Antik Yunan'da Kadın Olmak", *Siirt Üniv. İFD*, c. 1, s. 2, sf. 164

İnanç konusunda Antik Yunan'ın tesirinde kalan Roma, kadın konusundaki düşüncesiyle de Antik Yunan ile benzerlik göstermektedir. Roma'da erkek kadın üzerinde sınırsız yetkiye sahip olmuştur. Babasının veya kocasının otoritesi altında yaşamak zorunda olan kadının, kendi adına mülk edinmesi mümkün olmamış ve kazancı varsa dahi bekarsa babasının, evliyse kocasının malı kabul edilmiştir. Evlenince kocasının egemenliği altına giren kadın hak ve ehliyetlerini kaybetmiştir. Çocukları ile aynı statüye sahip olan kadının çocuklarından farkı erkeğin kızlarını satma hakkına sahip olmasına rağmen karısını satamaması olmuştur. Şayet böyle bir satış yaparsa dinsel hukuk gereğince erkek, tanrılara kurban edilirdi.¹⁷⁴ Evliliklerde kadına söz hakkı tanınmamakla birlikte, erkek evliliği istediği zaman sonlandırma hakkına sahip olmuştur. Kadının erkek çocuk doğuramaması ve kısır olması ise en önemli boşanma nedeni olmuştur.¹⁷⁵ Kadınlara kamu hukuku alanında hak tanınmamış ve kadınlar devlet kurumlarında da istihdam edilmemiştir. Roma hukukunda kadınların işlem ehliyetinin kısıtlanmasının nedeni olarak fiilen zayıf olmaları, hukuki işlem konusundaki deneyimsizlikleri, aile babası olmamaları gibi durumlar gösterilmiştir.¹⁷⁶ Kadın tam ehliyet sahibi kabul edilmemiştir. On İki Levha Kanunu'na göre kadın olmak ehliyet noksanlığı sebebi kabul edilmiştir ve bu durum 1938 yılına kadar Fransa kanununda da yer almıştır.¹⁷⁷

Hint toplumunda kadınlar, genellikle köleler ile aynı konumda görülmekteydi. Hinduizm'de kadının kocasını memnun etmek için yaratıldığı, kötü özellikleri olan, kendi başına bir şey yapamayan ve yapmaması gerektiği ifade edilen bir varlık olarak tanımlandığı görülmektedir. Kadınların evlenirken erkeğe “drahoma” adı verilen çeyiz parası vermesi geleneği, kadının aileye yük olduğu ve drahomayı vererek bu yükten kurtulduğu inancını pekiştirmiştir. 1999 yılında yazılan “Hinduizm'de Kadın Soykırımı (Genocide of Woman in Hinduism)” kitabının yazarı olan Sita Agarwal, Brahmanların çeyiz parası gibi nedenlerden dolayı milyonlarca kızın katledildiğini aktarmıştır.¹⁷⁸ Manu Kanunnamesi kadının görevinin çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işlerini yapmak olduğunu ifade etmektedir. Kadın sürekli kız çocuk doğurursa ya da kısır ise erkek onu

¹⁷⁴ Özlem Erişgin, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, s. 2, sf. 4

¹⁷⁵ Harman, “Kadın”, *DİA*, sf. 83

¹⁷⁶ Erişgin, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, sf. 15

¹⁷⁷ Kazıcı, “İslam'da Kadın (Bir Mukayese)”, sf. 60

¹⁷⁸ Emine Ersöz, Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007, sf. 16

bırakabilirdi. Kadın bekarken babasının, evlendikten sonra ise kocasının hakimiyeti altında idi. Şayet kocası ölürse oğluna itaat etmekle yükümlüydü.¹⁷⁹

Hindistan’da oldukça yaygın bir diğer din olan Budizm’de ise kadın ilk dönemlerde erkeklerden daha aşağı bir konumda, hor görülüp aşağılanan bir konumda iken bu inanış bazı ekollerde zamanla değişiklik göstermiş ve kadınlar ruhani rehber veya öğretmen olabilmıştır. Jainizm’de ise kadınların mabede girmesi yasaklanmıştır.¹⁸⁰

Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Çin toplumunda kadın, daima aşağılanan, dışlanan ve küçümsenen bir varlık olarak kabul edilmiştir. Kız çocuklarının ailenin geçici üyesi olarak görüldüğü bu toplumda, kızlar küçük yaşlarda aile büyüklerinin kararı ile evlendirilmekteydi. Kadın evlendikten sonra da çocuk doğurana kadar herhangi bir statüye sahip değildi. Ancak erkek çocuk doğurursa belli bir statü kazanabiliyor ve ailede saygı görüyordu.¹⁸¹ Bekarken babasına itaat etme zorunluluğu olan kadın evlendikten sonra kocasına itaat etmek zorundaydı. Kocasını ölürse evlenmesine izin verilmezdi ve oğlunun himayesi altına girerdi.¹⁸²

Konfüçyanizm öğretilerinin etkin olduğu Çin toplumunda kadın akılsız ve duyguları tarafında yönlendirilen bir varlık olarak kabul edilirdi. Kadının iyi olarak görülen tek özelliği uyumlu olmasıydı. Çin tarihinin bilinen ilk kadın tarihçisi olan Ban Zhao “Kadınlara Nasihatler” adıyla kaleme aldığı eserinde, kadınlara kocalarına ve atalarına saygı göstermeyi, yaptığı iyi şeyleri dillendirmemeyi ve kendisine söylenen kötü sözlere karşılık vermemeyi, geç saatlere kadar çalışıp sabah erkenden kalkmayı nasihat etmiştir. Ban Zhao’ya göre kadın kocasını mutlu etmek için ona memnuniyetle hizmet etmelidir.¹⁸³ Ban Zhao’nun kadın olmasına rağmen erkek egemen düşünce yapısının dışına çıkmaması ve kadınlara da bu yönde tavsiyeler vermesi, Çin toplumunda kadının konumunu ifade etmesi açısından dikkat çekicidir.

Tarihte farklı pek çok millette kadının konumu incelendiğinde genel anlamda kadının aşağılandığı, hor görülüp değersizleştirildiği ve erkeğe hizmet etmekle yükümlü

¹⁷⁹ Harman, “Kadın”, DİA, sf. 83

¹⁸⁰ Harman, “Kadın”, DİA, sf. 83

¹⁸¹ Sedef Kapanoğlu, Çin’de Kadın İmgesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi 2006, sf. 16

¹⁸² Tuğçe Akman, Çin Feodal Toplum Yapısındaki Kadın Değer Yargıları, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sempozyum Bildirisi, sf. 76

¹⁸³ Kapanoğlu, Çin’de Kadın İmgesi, sf.18

tutulduğu görülmektedir. Ancak güçlü bir aile yapısına sahip olan Türklerde kadın o dönemde belki de hiçbir toplumda görmediği değeri görmüştür. Türk toplumunda kadınlar da erkekler gibi sosyal hayata etkili bir şekilde iştirak etmiş, evi ve ev işlerini idare etmesinin yanı sıra erkeklerle birlikte savaflara katılmıştır. Aile kurumunun çok önemli görüldüğü Türk toplumlarında tek eşlilik esastı ve ev, kadın ve erkeğin müşterek malı sayılmıştır. Ailede daima kadın ve erkek eşit söz hakkına sahip olmuştur. Erkek eşine daima hürmet göstermiştir.¹⁸⁴ Boşanmaların görülmeyeceği Türk toplumunda, erkeğin ölmesi halinde dul kalan eşi ailesinin idaresini aynı şekilde sürdürmüş ve dul kalan kadın ailede oldukça değer görmüştür. Göktürk Kitabelerinde “ana” sözcüğünün her zaman “baba” sözcüğünden önce yazılmış olması, Türk toplumunda kadına verilen değeri göstermesi açısından önemlidir.¹⁸⁵

Türk tarihinin bilinen ilk yazılı kaynaklarından olan Orhun Kitabelerinde, Bilge Kağan yazıtında “Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun’u yükseltti.” ifadelerine rastlanmaktadır. Bu ifadeler sadece sosyal hayatta değil siyasi hayatta da kadının önemini ortaya koymaktadır.¹⁸⁶ Eski Türk toplumlarında şamanlar kadınlardaki kutsi güce sahip olmak için kadınlara benzemeye çalışmış, onlar gibi giyinip saçlarını uzatmıştır. Şamanizm kadın ve erkeği hukuki açıdan eşit görmüştür. Yazılan emirnamelerin “Hakan ve Hatun emrediyor” diye başlamasına dikkat etmiş ve bu şekilde başlamayan emirnamelere itaat etmemiştir.¹⁸⁷

İslamiyet’in kadına bakışını anlayabilmek ve gerçekleşen değişim sürecini daha iyi kavrayabilmek için İslam öncesi Arap toplumunda da kadının sosyal konumunun incelenmesi yerinde olacaktır. Kadının sosyal sınıfını belirlemek için de dönemin toplum yapısının incelenmesi gerekmektedir.

İslam öncesi Arap toplumunun yapısını ifade etmek için genellikle “cahiliye” kavramı kullanılmaktadır. Cahiliye kelimesi Kur’an-ı Kerim’de Medine döneminde nazil olan dört ayette geçmektedir ve bu ayetlerin tümünde bu dönemi yeren bir ifade söz konusudur. Ayetlerden üçü cahiliye döneminin sosyal ve düşünsel yapısına işaret

¹⁸⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Latinize eden; Ebru Özgün, Buğra Uluyüz, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir 2019, sf. 162

¹⁸⁵ Hasan Acar, “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, *İnsan ve İnsan der.*, y. 6, s. 21, sf. 397

¹⁸⁶ Acar, “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, sf. 396

¹⁸⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, sf. 161

ederken¹⁸⁸, biri de Peygamber hanımlarına hitaben “*Cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın*”¹⁸⁹ şeklinde uyarı içermektedir. Bu ayet kadınların da cahiliye dönemi özelliklerinden uzaklaşmaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

Cahiliye dönemi Hicaz bölgesinde, merkezi otoriteye dayalı bir yönetimin olmayışı, toplumun hayat tarzının aile ve kabile birliğine dayalı olarak oluşmasına neden olmuştur. Büyük ölçüde göçebe ve yarı göçebe olan Arapların yaşadıkları zorlu hayat şartları geleneklerinin oluşumunda oldukça etkili olmuştur. Ekonomik şartların zorluğu ve kaynakların kısıtlılığından dolayı sık sık kabileler arasında çatışma ve mücadeleler yaşanmıştır, bu da beraberinde erkeğin toplumdaki rolünü daha önemli bir hale getirmiştir. Kabile savaşlarının yaygın olduğu bu dönemde, erkekler savaşlarda aktif olarak yer alan, ganimet getiren konumundayken, kadınlar yalnızca tüketici olarak görülmüş, kadınların bu savaşlarda esir düşmesi de kabilenin ayıplanmasına neden olacağından kadınlar önemsiz görülebilmıştır.¹⁹⁰ Bu nedenle kız çocuklarına değer verilmemiş, bazı kabilelerde kız çocukları diri diri toprağa gömülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de bu durum, “*Nitekim onlardan birine ‘Müjde! Bir kız çocuğun oldu’ diye haber verilince, öfkeden deliye dönmüş bir halde suratı kapkara kesilir ve kendince çok kötü olan bu haberden dolayı halkın içene çıkamaz. Bu arada, bu çocuğu bakıp büyütmeli mi yoksa diri diri toprağa mı gömmeli diye de kara kara düşünür. Yazık ne kadar da iğrenç düşünüyorlar!*”¹⁹¹ şeklinde ifade edilmiştir. Cahiliye toplumunda Araplar kızları doğduğunda bu kadar üzülmelerine, onları değersiz görmelerine rağmen Yüce Allah’a kızlar isnat etmekten de geri durmamışlardır. Nitekim onlar en saygın putlarından olan Lat, Menat ve Uzza’yı Allah’ın kızları olarak isimlendirmiştir.¹⁹² Bu durum Kur'an-ı Kerim'de “*Onlardan biri, Rahman’a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir.*”¹⁹³ şeklinde ifade edilmiştir.

Cahiliye döneminde ailenin müstakil bir varlığının olduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçekte kişi mensubu bulunduğu kabilenin bir parçasıdır. Nitekim o dönemde

¹⁸⁸ Âl-i İmran 3/154, Maide 5/50, Fetih 48/26

¹⁸⁹ Ahzab 33/33

¹⁹⁰ Demircan, *Cahiliye Arapları*, sf. 59

¹⁹¹ Nahl 16/58-59

¹⁹² Adnan Demircan, *Cahiliye'den İslam'a Kadın ve Aile*, Beyan yay. (2. baskı), İstanbul 2017, sf. 170

¹⁹³ Zuhuruf 43/17

önemli olan, bir aileye mensup olmak değil bir kabileye mensup olmaktır.¹⁹⁴ Akrabalık ilişkileri erkek aracılığıyla kurulduğundan aile ataerkil bir karaktere sahipti. Bu sadece o toplumun değil, komşu milletlerin de genel özelliği idi. Aileyi temsil eden erkekler ve akrabaları iken, kadınlar ve onların akrabaları aileden sayılmazdı.¹⁹⁵

Arapların kadına karşı tutumlarını tek çizgide toplamak mümkün görünmemektedir. İnsanlar, hür ve köle olarak, kadınlar ise hür ve cariyeler olarak iki gruba ayrılmıştı ve her grubun ayrı bir statüsü vardı. Cariyeler Araplar için deveden farksız görülmüş ve bir mal gibi alınıp satılmışken, hür kadınların statüsü daha farklı olmuştur.¹⁹⁶ Erkeklerle denk kabul edilmemekle birlikte cariyelerden daha saygın bir konuma sahip olmuşlardır. Nitekim Hatice bint. Huveylid, Hint bint. Utbe bu kadınlardan bazılarıdır. Cariyeler için oldukça sıradan görülen bazı davranış ve uygulamalar hür kadınlar tarafından yapıldığında onlar için utanç vesilesi veya ölüm nedeni olabilirdi.¹⁹⁷ Söz gelimi, cahiliyede, birçok erkekle birlikte yaşayan, yabancı erkeklerle serbestçe ilişki kuran ve çadırının kapısına bayrak asarak fuhuş yapan kadınlar vardı. Bununla beraber Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Hind bnt. Utbe'den diğer hususların yanı sıra, "zina etmemesi" üzerine de biat aldığında, Hind'in "Hür kadın hiç zina eder mi" diyerek şaşırması ve itiraz etmesi bu durumu açıklar niteliktedir.¹⁹⁸

Genel olarak dönemin özelliklerine bakılacak olursa her toplumda olduğu gibi cahiliye toplumunda da sosyal sınıflar arasında büyük farklılıklar bulunmaktaydı. Alt tabakaya mensup aileler fakirlikten dolayı kızlarını diri diri gömerken, Hz. Hatice gibi zengin ve saygın kadınlar ticaretle dahi uğraşmıştır. Toplumda kendisine yer bulamayan kadınların diğer pek çok hakkı gibi eğitim hakkı da söz konusu edilmemiştir.¹⁹⁹

2.2.Kur'an'da Kadın ve Kadın Eğitimi

Kur'an- Kerim, kadın erkek ayrımı yapılmaksızın tüm insanlığa gönderilen ilahi bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette kadınlardan, kadınların sosyal hayattaki konumlarından, onların hak ve sorumluluklarından bahsedilmiştir. Kur'an'ın indirilmeye

¹⁹⁴ M.Akif Aydın, "Aile", *DİA*, İstanbul 1989, c.2, sf. 198

¹⁹⁵ Ali Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, İSAV, İstanbul 1996, sf. 14-15

¹⁹⁶ Adem Apak, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar yay., İstanbul 2014, sf.150

¹⁹⁷ Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", sf. 16

¹⁹⁸ Bardakoğlu, "Cahiliye Döneminde Kadın", sf. 17

¹⁹⁹ Gözütok, *Kadınlara da Farzdır- İslam'da Kadın Eğitimi ve Öğretimi*, sf. 29

başlandığı dönemde, kadınların sosyal konumları incelendiğinde İslamiyet'in kadına vermiş olduğu hak ve özgürlüklerin önemi daha net anlaşılacaktır. Kur'an'da genellikle kadının sosyal ve hukuki konumundan, kadın haklarından bahsettiği için "Nisa (Kadınlar)" suresi olarak isimlendirilen ve Medine döneminde inmiş olan bir sure bulunması dikkat çekicidir. Kuran'da öncelikli olarak cahili anlayışta var olan, kadının yaratılış itibarıyla erkekten daha aşağı bir konumda olmadığına, aksine onunla eşit olduğuna dikkat çekilmiş ve *"Ey İnsanlar! Sizi tek bir özden yaratan, aynı özden eşinizi de yaratan ve böylelikle sayısız erkek ve kadın meydana getiren Rabbinize itaatsizlikten sakının..."*²⁰⁰, *"O Allah ki sizi tek bir özden yarattı, eşinizi de aynı özden meydana getirdi."*²⁰¹ buyrulmuştur. İnsanın yaratılışından bahseden diğer pek çok ayette ise hitabın sadece erkeklere değil tüm insanlığa oluşu, kadın ve erkeğin yaratılış itibarıyla eşit olduğunu göstermektedir.²⁰² Kur'an'da, kadını dünyaya geldiği andan itibaren maruz kaldığı kötü ithamlardan korumak adına cahiliye toplumunun ona bakışı kınanmıştır. *"Onlardan biri kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak ne kötü hüküm veriyorlar."*²⁰³ ayeti, cahiliye döneminde insanların kız çocuklarına bakışını ifade etmektedir.

İslamiyet'in kadına verdiği haklardan en önemlisi ona tam bir kişilik kazandırmasıdır.²⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'in indirilmeye başlandığı döneme kadar kadına karşı işlenen suçlara çoğu kez misilleme yapılmaz hatta suç cezasız bırakılırken, Kur'an-ı Kerim'de *"İffetli kadınlara zina suçlamasında bulunup da bunu dört şahitle ispat edemeyenlere seksen sopa vurun ve bu iftiracıların şahitliklerini asla kabul etmeyin. Çünkü onlar fasık kimselerdir."*²⁰⁵ buyrulur kadına karşı işlenen suçların cezasız bırakılmayacağı belirtilmiştir. Hz. Aişe'ye de Müstalikoğulları gazvesi dönüşünde iftira atılması üzerine, Hz. Aişe'nin masumiyeti Kur'an ayetleri ile açıklanmıştır. Aynı

²⁰⁰ Nisa 4/1

²⁰¹ Zümer 39/6

²⁰² İlgili ayetler için bkz. En'am 6/2, Rum 30/20, Fatır 35/11, Mü'min 40/67

²⁰³ Nahl 16/58-59

²⁰⁴ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 46

²⁰⁵ Nur 24/4

zamanda Kur'an'da Mücadile suresi, adını kocası ile tartışıp şikayetini Hz. Peygamber'e bildiren Havle bint Sa'lebe'den almış ve Havle'nin haklılığı ayetlerle bildirilmiştir.²⁰⁶

Kur'an'da kadının sorumluluk konusunda da erkek ile eşit olduğu ifade edilerek, *"Allah hesap günü 'Ey kafir cin ve insan toplulukları! Size içinizden ayetlerimi tebliğ eden ve işte bu hesap gününü mutlaka göreceğiniz konusunda sizi uyanan peygamberler gelmedi mi?'"* buyrularak ilahi mesajın muhataplarının cinsiyet ayrımına gidilmeksizin tüm insan ve cin topluluğu olduğu belirtilmiştir. Bir diğer ayette ise *"Rableri onlara şu karşılığı verdi: 'Ben erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelinin zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz.'"*²⁰⁷, *"Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir."*²⁰⁸ buyrularak kadının da erkeğin de yaptığı işlerin sorumluluğunun kendisine ait olduğu vurgulanmıştır. Kur'an kadın ve erkeği bir bütünün parçaları olarak görmüş ve *"Mümin erkekler ve Mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, namazı kılar, zekatı verir, Allah'a ve Peygamberine itaat ederler."*²⁰⁹ buyrularak, kadın ve erkeğin dayanışma içerisinde olduklarını belirtilmiştir.

Kur'an kadını aşağılanıp hor görülen, mirastan mahrum bırakılan konumundan alıp; onu miras alan ve miras bırakabilen, Müslüman erkeklerin sahip olduğu haklara sahip olan, mülk sahibi olabilen, kamu hayatına katılan, sosyal, siyasi ve hukuki bir takım haklara sahip olan bir varlık haline getirmiştir.²¹⁰ Cahiliye toplumunda erkekler arasında dahi tam olarak bir denklik söz konusu değilken kadın erkek arasındaki denkliği inşa etmek o dönem için mümkün görünmese de İslamiyet ile birlikte bu durum dengelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki, *"Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, Mü'min erkekler ve Mü'min kadınlar, itaatkar erkekler ve itaatkar kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler ve Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle Allah'ı çokça anan kadınlar"*

²⁰⁶ Mücadile 58/1

²⁰⁷ Al-i İmran 3/195

²⁰⁸ Fussilet 41/46

²⁰⁹ Tevbe 9/71

²¹⁰ Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, sf. 121-122

var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.”²¹¹ ayetinde, insan olmaları hasebiyle kadın ve erkeğin, sorumlulukları bağlamında eşit olduğu onların birlikte zikredilmesiyle ortaya konulmuştur. Bu ayet İslam’ın konuya genel yaklaşımını belirlemek açısından da önemlidir. Kur’an’da birçok ayette kadın haklarından da bahsedilmiştir.²¹²

Kur’an’da zikredilen ilimle ilgili ayetlerin hiçbirinde kadın erkek ayrımı yapılmamıştır. Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in hitabı, ayrım yapılmaksızın erkek ve kadına yönelik olmuştur. İbn Hazm’ın da belirttiği gibi “Hz. Peygamber (sav) hem erkeklere hem kadınlara eşit şekilde gönderilmiştir. Allah Teala’nın hitabı, Peygamberlerinin hitabı, aynı şekilde hem erkeklere hem de kadınlara yöneliktir. Bu hitapları açık bir nass veya icma olmadıkça erkeklere tahsis edip kadınları dışarıda bırakmak caiz değildir.”²¹³ Arap dilinin yapı özelliği gereği müzekker formda ifade edilen ayetlerin erkeklere has olduğunu söylemek mümkün değildir. Müminlerin Hz. Peygamber’e biat etmeleri gerektiğini ifade eden ayetin “*Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir*”²¹⁴ şeklinde kadınlara hitap etmiş olmasına rağmen tüm Müminler için geçerli bir durum olması gibi, müzekker formda ifade edilen ayetler de sadece erkeklere hitap etmemektedir. Kur’an-ı Kerim’de “*Ey İman Edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun*”²¹⁵ şeklinde ifade edilen ayette, pek çok müfessir kişinin kendisini ve ailesini korumasının eğitim ile olacağını belirtmiştir. Örneğin Ebubekir el-Cessas bu ayeti, “Bu ayet, çocuklarımıza ve ailemize dini, hayırlı şeyleri ve gerekli olan terbiye kurallarını öğretmenin lüzumlu olduğunu belirtir.” şeklinde yorumlarken, Hasan

²¹¹ Ahzab 33/35

²¹² Bakara 2/228-241; Nisa 4/19-21,121; Talak 65/1-7

²¹³ İbn Hazm’dan akt. M. Said Hatiboğlu, “İslam’ın Kadına Bakışı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s. 4, sf. 224

²¹⁴ Mümtehhine 60/12

²¹⁵ Tahrim 66/6

el-Basri ise “Bu ayet aile fertlerine ilim öğretmemizi, onlara iyiliği emretmemizi ve kötülükten sakındırmamızı emrediyor” şeklinde yorumlamıştır.²¹⁶

Kur’an-ı Kerim’de insanların örnek alması amacıyla birçok kadından bahsedilmiştir. “Allah inkar edenlere, Nuh’un karısı ile Lut’un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi kullarımızdan iki salih kişinin nikahı altında bulunuyordu. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah’ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara ‘Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin’ denildi.”²¹⁷ ayeti ile inkar edenlere örnek verilirken, “Allah iman edenlere ise, Firavun’un karısını örnek gösterdi. Hani o, ‘Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun’dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğunda kurtar’ demişti. Allah bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmran kızı Meryem’i de örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.”²¹⁸ ayetleri ile de Mü’min kimselere örnekler verilmiştir. Aynı zamanda güçlü bir hükümdar olan Sebe melikesi Belkis da liderlik yönündeki örneğiyle dikkat çekmektedir.²¹⁹

Kur’an-ı Kerim’de kadın ve erkek eşitsizliğine işaret ettiği şeklinde yorumlanan ayetleri boşanma hakkının erkeğe verildiği, kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğine denk olmadığı, erkeğin kadınlar üzerinde hakim olduğu, mirasta kadının erkeğin yarısı kadar pay alması gibi başlıklar altında inceleyen Kırbasoğlu, bu çerçevede yorumlanan ayetlerin dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.²²⁰ Bu bağlamda düşünüldüğünde mirasta kadına erkeğin yarısı kadar pay verilmesi eşitsizlik değil adaleti sağlamak içindir. Erkek ailenin geçimini temin etmekle sorumlu iken kadının böyle bir sorumluluğu yoktur. Ve bireysel mülk edinme hakkına sahiptir. Bu da mirastaki bu paylaşımın eşitliğe aykırı olmadığını, aksine farklı bir paylaşımın erkek için adaletsiz olacağına söylemek doğru olacaktır. Kadınlar ile ilgili olarak tartışılan ve kadının erkekten daha aşağı bir düzeyde olduğunu ifade ettiği söylenen bir diğer konu boşanma hakkının kadına değil erkeğe verildiği şeklindeki yorumlardır. Boşanma ile ilgili ayetler incelendiğinde hitabın erkeklere yönelik olduğu görülecektir. Ancak buradaki hitap

²¹⁶ Bolelli, *Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi*, sf. 38

²¹⁷ Tahrir 66/10

²¹⁸ Tahrir 66/11-12

²¹⁹ Neml 27/22-44

²²⁰ İlgili makale için bkz.; Mehmet Hayri Kırbasoğlu, “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s. 4, sf. 259-270

sadece erkeklerin boşanma talebinde bulunabileceğini değil, böyle bir talepte bulunursa neler yapılacağını anlatmaktadır. Örneğin “Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti de sayın...”²²¹, “Nikahtan sonra henüz onlara el sürmeden veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden eşlerinizi boşarsanız bunda size bir günah yoktur...”²²² veya “Kadınlara yaklaşmamaya yemin edenler dört ay bekler, eğer yeminlerinde dönerlerse bilsinler ki Allah bağışlar ve merhamet eder. Şayet boşamaya kararlı iseler Allah şüphesiz işiten ve bilendir...”²²³ ayetleri boşanmak istemeleri durumunda yapılması gerekenleri ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in (sav) uygulamalarına bakıldığında da eşinden boşanmak isteyen bir kadının gerekçelerini dinledikten sonra kadını boşadığı görülmektedir.²²⁴

Kuran’ı Kerim ilim öğrenme ve fiillerinden dolayı sorumlu tutulma konusunda kadını ve erkeği eşit tutmuştur. İlahi emre muhatap olan her kadın ve erkek, bu emrin gereklerini yerine getirmekle sorumludur. Bu sorumluluğun gereklerini yerine getirmek ise ancak eğitim ile mümkün olmaktadır. Hz. Muhammed (sav) döneminde kadınların eğitimi konusunda önemli adımlar atılmış ve sonraki dönemler için önemli örnekler teşkil etmiştir.

2.3.Hz. Peygamber Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi

Hz. Peygamber’e (sav) ilk vahyin gönderilmesi ile başlayıp Resulullah’ın vefatına kadar devam eden bu dönemde, cahiliye anlayışının izleri silinmeye çalışılmış ve gerek eğitim konusunda gerekse kadınların toplumdaki statüsü konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde şüphesiz ki en önemli eğitimci Hz. Muhammed’in (sav) bizzat kendisi olmuştur. Bir “muallim” olarak gönderildiğini ifade eden Resulullah (sav), öncelikle insanları ahlaki açıdan eğitmeye başlamıştır. Bu eğitim esnasında kadını ve erkeği aynı statüde görmüş ve cahiliye döneminde var olan kadına “ikinci sınıf insan” gözüyle bakılmasının önüne geçmiştir. Kadınlar, Resulullah (sav) döneminde, sonraki dönemlerde dahi elde edemedikleri sosyal özgürlüğe kavuşmuştur.

²²¹ Talak 65/1

²²² Bakara 2/236-237

²²³ Bakara 2/226

²²⁴ İlhami Güler, “Kur’an’da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s.4, sf.302-303

Hız. Peygamber (sav) kendisine vahyedilen Kur'an- ı Kerim'i kadın erkek ayrımı yapmaksızın tüm insanlığa ulaştırma gayreti içerisinde olmuş, bunun da kendisinin elçilik görevinin gereğı olduğu belirtilmiştir.²²⁵ Aynı zamanda *“Cariyesi olup ona ilim öğretene ve bunu iyi yapan, onu güzel terbiye eden, sonra onu hürriyetine kavuşturarak onunla evlenen kimseye iki ecir vardır.”*²²⁶ buyurarak kadınlara da ilim öğretmenin gerekliliğini ve ecrinin fazlalığını belirtmiştir. Hız. Peygamber (sav) ilim öğrenmeyi sadece erkeklere değil tüm Müslümanlara tavsiye etmiştir. Bundan dolayı ilim merkezi olan mescidlerde kadınlar da her zaman kendilerine yer bulmuş, Hız. Peygamber (sav) de *“Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescidlerine gelmelerine engel olmayın”* buyurmuştur. Bu emirden dolayı Hız. Ömer, Atike binti Zeyd ile evliirken Atike'nin o kadar sık bir şekilde mescide gitmesini hoş karşılamamasına rağmen ona engel olmamıştır.

Mescid-i Nebevi içerisinde “Kadınlar Suffası” olarak nitelendirilen bir bölüm bulunduğunu ifade eden Gözütok, buranın kadınlar için gündüz eğitim mekanı olarak kullanıldığını söyler²²⁷ ve bunu şu rivayetlerle destekler: “Ka’Ka b. Hadrad adındaki sahabinin hanımı Bukayra’dan yapılan bir nakilde ‘Ben Kadınlar Suffasında otururken Resulullah'ı sağ eliyle işaret ederek hutbe verirken gördüm.’”²²⁸. Bir diğer nakil ise Taberani yer alan “Sabah namazı vaktinde, oradakilerin namaza duracakları esnada Resulullah'ın (sav) kızı Zeyneb'in Kadınların Suffasından çıkarak: ‘Ey İnsanlar, ben Ebu'l-As b. Rebi'i kendime ücretli tuttum.’ dediği” şeklindeki rivayettir.²²⁹ Bu rivayetler de göstermektedir ki Hız. Muhammed (sav) döneminde kadınlar mescidin içerisinde kendilerine özel olarak yer bulmuştur. Bu da ilerleyen dönemlerde kendilerine engel olmaya çalışanlara karşı koyma cesareti göstermelerini sağlamıştır.

Hız. Muhammed (sav) kadınların mescide gelmelerini oldukça önemsemiş ve kendisine mescide gidecek kıyafeti olmadığını söyleyen bir kadına arkadaşından ödünç elbise almasını tavsiye etmiştir.²³⁰

²²⁵ Maide 5/67

²²⁶ Buhari, İlim, 31

²²⁷ Gözütok, *Kadınlara da Farzdır*, s.56-58

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.7, s.523

²²⁹ Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.22, sf.430

²³⁰ Ebu Davud, Salat, 238-241

Hız. Peygamber (sav), kendisine inen ayetleri etrafında bulunan erkeklere okuduktan sonra kadınlara da okuyup vahiy katiplerine yazdırmıştır.²³¹ Hız. Peygamber'in (sav) aldığı vahyi yalnızca erkeklere okumaması, kadınlara da hitap etmesi kadın eğitime verdiği önemin göstergesidir. Nitekim o dönemde de çocukların eğitiminde birinci derecede etkili olan anneleri idi. Bu da kadın eğitimini her dönem ve toplumda olduğu gibi zorunlu kılmaktaydı. Şüphesiz bir kadının eğitimi sadece bir Müslümanın eğitilmesi değildi aynı zamanda bir neslin eğitilmesiydi. Hız. Muhammed (sav) bu gibi nedenlerden dolayı kadınların eğitime her zaman önem vermiştir. Kadınlar da eğitim öğretimin yalnızca erkeklere münhasır olmadığının bilincinde olmuştur. Nitekim Medineli kadınlardan biri Hız. Muhammed'e (sav) gelerek *"Ya Resulallah, senin sözlerini hep erkekler alıp gidiyorlar. Bize de bir gün ayır ki, o gün sana gelelim sen de Allah'ın sana öğrettiği şeylerden bize öğretirsin."* diye talepte bulunmuş, Hız. Muhammed de onların bu talebini geri çevirmeyerek bir günü onlara öğretim için ayırmıştır.²³² Kadınların eğitime ayırdığı bu gün dışında da sık sık kadın sahabileri ziyaret etmiş, onların bir yanlış yaptığını gördüğünde bunu düzeltmiş ancak onlarla iletişimde hiçbir zaman sert ve kırıcı bir dil kullanmamıştır. Kocasını kendisini dövdüğü için şikayete gelen bir sahabiye *"Onlar sizin hayırlılarınız değildir."* diyerek onlara sert davranılmasına tepki göstermiştir.

Hız. Peygamber (sav) kadınlara genellikle mescitte ders verirdi ancak bu bazen mümkün olmazdı. Kadınlar soru sormak istediklerinde sık sık Hız. Peygamber'in evine gelir ve sormak istediklerini sorardı. Öğrenmek istedikleri durumlardan dolayı utanmazlar, utandıkları zaman da bizzat Hız. Muhammed (sav) tarafından sormaya teşvik edilirdi. Bir defasında yanına soru sormak için gelen Ümmü Kesir binti Berid ve kız kardeşi soruyu sormaya utanınca Hız. Muhammed (sav) *"Sorun, zira ilmi talep etmek farzdır."* buyurarak ilim öğrenmede utanmanın olmadığını belirtmiş ve ilmin farziyetini de bir kadına söyleyerek ilimde kadın erkek ayrımının olmadığına işaret etmiştir.²³³ Kadınlar, genellikle kadınlara özel haller ile ilgili sorularını Hız. Muhammed'e sorarken zaman zaman anlaşılamayan hususları Hız. Aişe kendilerine izah etmiştir.²³⁴ Hız. Aişe *"Ne*

²³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.80

²³² Buhari, İlim, 35

²³³ Gözütok, *Kadınlara da Farzdır*, s. 49

²³⁴ Abdülfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Eğitim Metotları*, Çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul 2014, Yasin yay., sf.198

mutlu ensar kadınlarına, onların hâyâları dini bilgileri öğrenmelerine engel olmadı.”²³⁵ diyerek kadınların ilim öğrenmedeki durumlarına dikkat çekmiştir.

Bu dönemde kadınlar bir araya geldikçe onlara dini eğitim veren öğretmenler de vardı ve onlardan biri de Esma bint Yezid el- Ensari idi. Esma’ya dini konularda kadınlara hitap etmesinden dolayı “kadınların hatibi” denilirdi.²³⁶ Kadınların eğitiminde Hz. Peygamber’den (sav) sonra en büyük rolü üstlenenlerden biri Hz. Aişe idi. Nitekim o dönemin en büyük fakihlerinden olmakla birlikte, Hz. Peygamber’den (sav) en çok hadis rivayet edenler arasındadır ve tıp konusunda da derin bilgilere sahip olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber (sav) onun için “Aişe’nin diğer kadınlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.”²³⁷ buyurmuştur. Hz. Aişe sadece kadın sahabiler için değil aynı zamanda erkekler için de bir öğretmendi. Nitekim onlar bir sorunla karşılaştıklarında bunu Hz. Aişe’ye arz etmiş, Hz. Aişe de gerektiği şekilde açıklamalarda bulunmuştur.

Hz. Peygamber döneminde kadınlar, iffet ve fitrat sınırları dahilinde her alanda yer almıştır. Resulullah’ın eşlerinden Hz. Zeynep derileri tabaklayarak işler ve onları satıp elde ettiği geliri sadaka olarak dağıtırdı.²³⁸ Şifa bint Abdulah ise pazarları denetleyen hisbe teşkilatında görev yapmaktaydı. Aynı zamanda o, Resulullah’ın (sav) isteği üzerine Hz. Hafsa’ya okuma yazmayı öğretmişti.²³⁹ Semra bint Nüheyk el-Esediyye’nin de hisbe teşkilatına bağlı olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁰ Resulullah (sav) kadınların sosyal hayata iştiraklerine engel olmamış ve hatta onların ticaret yapması karşısında onlara tavsiyelerde bulunmuştur. Kayletü’l-Enmari adıyla bilinen kadın sahabiden aktarılan rivayet bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Bir umre sırasında Merve’de Resulullah’ın yanına geldim ve O’na: Ey Allah’ın Resülü! Ben alışveriş yapan bir kadını. Bir şey satın almak istediğimde, istediğimden az bir fiyat veriyorum. Daha sonra istediğime (normal fiyatına) yükseltiyorum. Bir şey satmak istediğim zamanda

²³⁵ Buhari, İlim, 50

²³⁶ İbn Hacer, *el-İsabe*, s. 479

²³⁷ İbn Hacer, *el-İsabe*, 672

²³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.2, sf. 567

²³⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.2, sf. 628

²⁴⁰ Toksarı, “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, sf.76

istediğimden (malın normal fiyatından) fazla fiyat istiyorum. Daha sonra istediğim fiyata (normal değerine) düşürüyorum, dedim. Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: Ey Kayle! Böyle yapma, bir şey satın almak istediğinde, istediğini (malın normal fiyatını) ver. Ya alırsın veya alamazsın. Bir şey satmak istediğin zaman da normal fiyatını iste. Ya satarsın veya satamazsın, dedi"²⁴¹

Hiz. Muhammed (sav) burada yapılan davranışın doğru olmadığını belirtmekle birlikte Kayle'ye ticarete bırakmasını söylememiş, bunun yerine nasıl yapması gerektiğini ifade etmiştir.

Kadınlar Hiz. Peygamber (sav) döneminde savaflara da katılmış ve yaralıları tedavisini üstlenerek, su taşımak gibi görevleri yerine getirmiştir. Muavviz b. Afra'dan aktarılan, "Biz Resulullah ile birlikte savaşır, askerlere su taşır, onlara hizmet ederdik. Ölüleri ve yaralıları da Medine'ye naklederdik."²⁴² şeklinde rivayet bu durumu açıklar niteliktedir. Aynı şekilde Ümmü Ümare'nin de Uhud savaşına katıldığı ve bizzat savaştığı Resulullah'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Uhud savaşında sağıma soluma döndükçe hep Ümmü Ümare'nin yanı başımda çarpıştığını görüyordum."²⁴³

Hiz. Muhammed (sav) kadınların verdiği emanları kabul etmeyen sahabeye onların vermiş olduğu emanların geçerli olduğunu ifade etmiştir. Mekke'nin fethi esnasında Mahzumoğullarından iki adam Ümmühani bint Ebi Talip'e sığınmıştır. Hiz. Ali bunun üzerine Ümmühani'ye gelerek "Vallahi o ikisini öldürecekim" deyince Ümmühani durumu Hiz. Muhammed'e (sav) bildirmiştir. Hiz. Peygamber (sav) "Senin eman verdiğine biz de eman verdik, onları öldürmesin." buyurmuştur. Aynı şekilde Hiz. Muhammed'in (sav) kızı Zeyneb'in de Ebu'l-As b. Rebi'yi himayesi altına aldığını belirtmiştik.

Hiz. Muhammed (sav) kadınların görüşlerine önem vermiş ve zaman zaman onlarla istişarelerde bulunmuştur. Örneğin Hudeybiye antlaşmasında alınan karara göre Hiz. Muhammed (sav) ve yanındakiler o sene hac yapmadan Medine'ye geri döneceklerdi. Hiz. Muhammed (sav) bunun üzerine sahabilere kurbanlarını kesip tıraş olarak ihramdan çıkmalarını söylemiş ancak sahabe yapılan anlaşma şartlarından dolayı bu emre cevap vermeyince, Hiz. Peygamber (sav) çadırına dönerek Ümmü Seleme'ye durumu anlatmıştı.

²⁴¹ Toksarı, "Hiz. Peygamber Devrinde Kadın", sf.76

²⁴² Buhari, Tıb, 2

²⁴³ Toksarı, "Hiz. Peygamber Devrinde Kadın", sf.79

Ümmü Seleme, Hz. Muhammed' e (sav) kendisinin kurbanını keserek tıraş olmasını ve sahabenin de buna uyacağını söyleyince Hz. Muhammed (sav) kalkıp kurbanını keserek tıraş olmuştu. Hz. Peygamber'in yaptığını gören sahabiler de onu takip etti.²⁴⁴ İfk Hadisesi sonrasında da Hz. Muhammed (sav) Hz. Aişe ile ilgili olarak Büreyre, Zeyneb bint Cahş ve Ümmü Eymen ile istişarede bulunmuştur.²⁴⁵

Görüldüğü üzere Hz. Muhammed (sav) gerek eğitim öğretim faaliyetlerine katılmaları konusunda, gerekse toplumsal yaşama iştirakleri açısından kadınlara herhangi bir sınırlama getirmemiş, aksine onların fitratlarına uygun olan her alanda bulunmalarını desteklemiştir. Kadınlar da bunun bilincinde olarak haklarının ve sorumluluklarının gereğini yerine getirmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamaları ve ayetler bağlamında incelendiğinde İslamiyet'in kadına sahip olmadığı bir değeri vermekten ziyade, zaten kendi özünde var olan değeri ortaya çıkarma fırsatı sunduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır.²⁴⁶ Ancak ilerleyen dönemlerde İslam'ın kazandırdığı bu değerler, toplumda yerleşmiş olan cahiliye zihniyeti karşısında varlığını sürmekte zorlanmıştır. Hz. Peygamber (sav), veda haccında insanlara hitap ederken üzerinde önemle durduğu konulardan bir tanesi de kadınlar olmuştur. Hz. Muhammed (sav) “Kadınlara iyi davranın” ve “Onları ancak Allah'ın emaneti olarak aldınız, namuslarını da Allah'ın kelimesi ile helal edindiniz.”²⁴⁷ buyurarak kadınların hakları konusunda titiz davranmayı öğütlemiştir. Hz. Muhammed'in (sav) bu uyarısı yaşadığı dönemin insanların, kadınlar hakkındaki görüşlerini bilmesinden ve ileri görüşlü olmasındandır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından kadınlar, Hz. Muhammed (sav) dönemindeki özgürlüğü ve hakları, tekrar elde edememiştir.

2.4.Dört Halife Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi

Kadınların sosyal hayata iştirakleri Resulullah'ın (sav) vefatından sonra o dönemdeki genişliği ve özgürlüğü yakalayamasa da Hulefa-ı Raşidin dönemini, Resulullah döneminin uzantısı olarak görmek mümkündür. Nitekim kadınlar Hz. Muhammed'in (sav) hayatta iken kendilerine yaklaşımlarından dolayı görüşlerini daha

²⁴⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, terc. Musa K. Yılmaz, İlk Harf yay., İstanbul 2016 (2. Baskı), sf. 524

²⁴⁵ Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, sf. 378

²⁴⁶ Huriye Martı, *Hakları ve Saygınlığıyla İslam'da Kadın*, TDV yay., Ankara 2019, sf. 72

²⁴⁷ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c. 4, sf. 348

rahat ifade eder duruma gelmiştir. Aynı zamanda yeri geldiğinde halifeye karşı görüş belirtmiştir. Hz. Ömer döneminde yaşanan şu olay bunu açıklar niteliktedir:

Hz. Ömer bir gün Medine Mescidi'nde yaptığı bir konuşmada kadınların mihirlerini dört yüz dirhemden fazla arttırmamalarını ister. Bunu yapanların verdikleri fazla parayı Beytu'l-Mal'e aktaracağını açıklar. Cemaatin arasında bir kadın halifeye 'Buna hakkın yok ey Ömer' diye itiraz eder. Hz. Ömer 'Niçin' diye sorar. Kadın Nisa suresinde bulunan şu ayeti okur: 'Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alırsınız?' bunun üzerine Hz. Ömer fikrinden vazgeçer ve 'Ömer hata etti, kadın doğruyu söyledi.' der.

Bu rivayet incelendiğinde kadınların halife gibi siyasi bir lidere karşı görüş belirtmekten çekinmemelerinin yanı sıra görüşlerini ayetle desteklemeleri Kur'an-ı Kerim'in içeriğine dair bilgi sahibi olduklarını gösterir. Ümmü Yakub adındaki kadının Abdullah b. Mes'ud'la tartışacak düzeyde Kur'an muhtevası üzerine kendini yetiştirmesi de yine Raşid Halifeler devrindedir.²⁴⁸

Bu dönemde özellikle halifeler kadınlara karşı davranışlarında Hz. Muhammed'i (sav) örnek almaya devam etmiştir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ile birlikte Hz. Muhammed'in (sav) yaptığı gibi Ümmü Eymen'i ziyaret etmiştir. Hz. Ebubekir, hilafeti boyunca sık sık Hz. Aişe ile istişarelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber döneminde Yemen'de görevli olan Halid b. Said, Resulullah'ın (sav) vefatının ardından Medine'ye dönünce Hz. Ebubekir'in halife olduğunu görür ancak ona bey'at etmez ve Hz. Ebubekir'e muhalif olduğunu dile getirir. Buna rağmen Hz. Ebubekir, Halid'i Şam'a gönderdiği orduya komutan tayin edince, Hz. Ömer karşı çıkarak Halid'i azlettirir. Halid'in azledilmesinden sonra, Halid'in oğlu Said, babasını yerine geçmek istediğini belirtince Hz. Ebubekir onu komutan olarak atar. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e gelerek, Said'in "düşmanlarıma rağmen göreve geldim" dediğini ve bu sözüyle de kendisini kastettiğini belirtir. Hz. Ebubekir, Hz. Aişe'ye gelerek Hz. Ömer'in bu tavrını anlatır. Hz. Aişe ise Hz. Ömer'in kalbinde Müslümanlara karşı kötülük olmadığını ve aynı zamanda İslam'a en büyük desteği sağlayanlardan biri olduğunu belirtir. Bunun üzerine Hz.

²⁴⁸ Buhari, Tefsir, 59

Ebubekir Said'i de görevden alır.²⁴⁹ Benzer şekilde Resulullah'ın (sav) vefatının ardından, Hz. Peygamber'in (sav) eşleri Hz. Ebubekir'den, Hz. Muhammed'in (sav) mirasından pay istemiştir. Hz. Aişe, Hz. Muhammed'in (sav) miras bırakmadığını, bıraktıklarının sadaka olduğunu belirtince Hz. Ebubekir öncesinde vermiş olduğu kararından dönmemiştir.²⁵⁰

Hz. Ömer de halifeliği döneminde kadınlarla istişarelerde bulunmuştur. En sık istişarede bulunduğu kişi kızı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) eşi olan Hz. Hafsa olmuştur. Örneğin bir kadının kocasından en fazla ne kadar süre ayrı kalmasının uygun olacağını Hz. Hafsa'ya sormuş ve ondan üç veya dört ay cevabını alınca, evli erkeklerin bu süreden daha uzun orduda kalmamasını emretmiştir.²⁵¹ Şifa bint Abdillâh da Hz. Ömer'in görüşlerine başvurduğu kadın sahabilerden olmuştur. Şüphesiz kendisiyle en sık istişarelerde bulunulan sahâbi Hz. Aişe olmuştur. Resulullah'a isnad edilen sözler konusunda çok titiz davranan Hz. Ömer, bu sözlerin doğruluğunu teyit için Hz. Aişe'ye başvurmuştur. Örneğin Hz. Ömer Amr b. Ümeyye'nin bir elbise almak istediğini görünce Amr'a "Bu nedir ya Amr?" diye sorar. O "Bu elbiseyi alıp tasadduk etmek istiyorum" der. Bunun üzerine Hz. Ömer "Sen mi bunu yapacaksın?" der. Daha sonra Hz. Ömer tekrar Amr'ın yanına gelir ve elbiseyi ne yaptığını sorar. Amr da tasadduk ettiğini söyler Hz. Ömer "Kime tasadduk ettin?" diye sorunca Amr "Müzeyneli Rakika'ya" diyerek eşine verdiğini ifade eder. Hz. Ömer "Tasadduk ettiğini mi iddia ediyorsun?" diye sorunca Amr "Evet. Çünkü ben Hz. Peygamber'den 'Onlara verdikleriniz sizin için sadakadır' dediğini duydum" der. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ey Amr! Resulullah'a yalan isnat etme" dedikten sonra Hz. Aişe'nin huzuruna çıkarlar. Hz. Aişe, Amr'ı doğrular.²⁵² Benzer şekilde Hz. Osman da hilafeti döneminde zaman zaman kadınların görüşlerine başvurmuştur. Örneğin Hz. Osman'a, kocasından boşanan bir kadının iddetini nerede bekleyeceği sorulunca Hz. Osman bu soruyu Hz. Muhammed (sav) döneminde benzer bir durumu yaşayan Fureya bint Malik'e sormuştur ve onun verdiği cevap üzerine karar vermiştir.²⁵³

²⁴⁹ Vakidi, *Futuhu's-Şam*, sf. 24

²⁵⁰ Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf.199

²⁵¹ Celaluddin Abdurrahman Ebu Bekr Suyuti, *Tarihu'l-Hulefâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1964, sf.141-142.

²⁵² Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 193

²⁵³ Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 194

Dört Halife döneminde kadınlar ticaretle uğraşmış, dericilik yaparak geçimlerini sağlamış, hasta bakıcılık yapmışlardır.²⁵⁴ Bu dönemde kadınlara savaştan pay verilmiş ve savaşlarda eşlerini ya da çocuklarını kaybedenlere de maaş bağlanmıştır. Örneğin meşhur divan sahibi şair Hansa'ya savaşta şehit olan dört oğlunun her biri için yüz dirhem maaş bağlanmıştır ve durum Hansa'nın vefatına kadar devam etmiştir.²⁵⁵

Dört Halife döneminde kadınların eğitiminde en önemli rol mescidlerin olmuştur. Hz. Ömer döneminde “Babu'n-Nisa” adıyla Mescid-i Nebevi'nin bir kapısı kadınların giriş çıkışları için ayrılmıştır. Kadınlar burada sadece ibadetlere iştirak etmekle kalmamış gerek halifelerin gerekse diğer alim sahabilerin sohbetlerine katılım göstermiştir. Bu dönemde kadınların eğitiminde en önemli mekanlardan biri de evler ve özellikle de Hz. Muhammed'in (sav) eşlerinin evleri olmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) eşleri bu dönemde kadınların eğitimindeki önemli kimseler olmuştur. Hz. Ebubekir'in ölmeden önce, gebe olan eşinin kız çocuk doğurması halinde onun eğitim ve öğretimini Hz. Aişe'nin üstlenmesini istemiştir.²⁵⁶ Hz. Aişe kadınların sık sık görüşlerine başvurduğu, soruların yöneltip cevaplar aldığı ve pek çok alim kadının yetişmesine imkan sağlayan kişi olmuştur. Hz. Aişe himayesine aldığı pek çok kişinin eğitimini üstlenerek kendi dönemlerinin alimleri arasına katılmasını sağlamıştır. Hz. Aişe'nin himayesinde yetişen Amre bint Abdurrahman, İbn Şihab gibi meşhur alimlere hadis aktarmıştır.²⁵⁷ Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb'in, döneminin en bilgili kadını olarak isimlendirilmesinin en önemli nedeni annesinden aldığı eğitim olmuştur.²⁵⁸ Kadınların aldıkları eğitimde ailelerinin de önemli katkısı olmuştur. Döneminin meşhur şairlerinden olan Lebid b. Rebia'nın kızının, şiirleri edebiyat kitaplarında yer alan yetenekli bir şair olmasında babasının rolü oldukça büyüktür. Arap edebiyatı ile ilgili ilk kitabın yazılma süreci de Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin kızının yanlışını düzeltmek istemesiyle başlamıştır. Kızının konuşmasındaki yanlışlığı fark eden Ebu'l-Esved ed- Düeli bu konu ile ilgili bir kitap yazmak istediğini Hz. Ali'ye bildirmiş ve izin almıştır.²⁵⁹

²⁵⁴ Savaş, *İslam'ın ilk Asrında Kadın*, sf.272

²⁵⁵ Savaş, *İslam'ın ilk Asrında Kadın*, sf.243-244

²⁵⁶ Es- Suyuti'den akt. Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 90

²⁵⁷ Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 88

²⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, c.8, sf. 467

²⁵⁹ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 280

Bu dönemde kadınların eğitimine katkı sağlayan en önemli metot soru cevap yöntemi olmuştur. Kadınlar genellikle öğrenmek istedikleri konu ile soruları Hz. Aişe gibi kadın alimlere sormalarının yanı sıra Abdullah b. Ömer gibi sahabilerden de fetva istedikleri bilinmektedir.²⁶⁰ Halifeler de kadınların sıkça sorularını yönelterek bilgi aldıkları alim sahabilerden olmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Ömer döneminde Beni Süleym kabilesinden bir adamın şehrin dışında kadınlara hadis dersleri verdiği rivayet edilmektedir.²⁶¹ Aynı şekilde Hz. Ömer'in kadınların eğitimi ve öğretimi konusunda resmi yazılar yazdığı bilinmektedir.²⁶² Bu yazılardan birinde Hz. Ömer, kadınlara Nur Suresinin öğretilmesini emretmiştir.²⁶³ Ancak bu emir sonraki dönemlerde kadınlara okuma yazma öğretilmemesi, sadece Nur Suresinin öğretilmesi gerektiği şeklinde bir rivayete dönüşerek, Cahız tarafından “denilirdi” lafzıyla kaynağı belirsiz olarak aktarılmıştır.

Bu dönemde eğitimlerine devam eden kadınlar sonraki dönemlerin önemli alimlerinin yetişmesine de olanak sağlamıştır. Örneğin Ümmü Seleme'nin terbiyesinde yetişen azatlı kölesi Hayre meşhur alim Hasan el-Basri'nin annesidir. Tarihçi Musa b. Ukbe'nin annesi de Ümmü Seleme'den hadis dersi alanlardandır.²⁶⁴

2.5.Emeviler Döneminde Kadın ve Kadın Eğitimi

Emeviler döneminde toplumsal sınıfların oluşumunun derinleşmesi kadınların sosyal hayattaki konumlarını etkilemiştir. Varlıkları ve özellikle de Emevi hanedanına mensup kadınların görüşlerine önem verilmiş ve toplumda saygın bir konumları olmuştur. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in (sav) eşleri ve onun soyundan gelenler de toplumda saygı görmüştür. Bazı kadınların halifeye veya diğer devlet adamlarına karşı görüş belirttiği ve onlarla tartıştığı durumlarla karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'dir. Emeviler döneminde görev yapan valiler Hz. Ali ve taraftarlarının yanlışlıklarını dile getirerek halka kendilerinin meşruluğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Valiler, Cuma hutbelerinde de bunları anlatmaya başlayınca bunu duyan Sükeyne, Medine valisi Haris b. el-Hakem'e cevap vermek için Cuma hutbesinde

²⁶⁰ Malik b. Enes, Muvatta, 242

²⁶¹ Gözütok, *Kadınlara da Farzdır*, sf. 97

²⁶² Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf.282

²⁶³ Abdurrezzak'tan akt. Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 93

²⁶⁴ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf.288

valinin karşısına oturur ve Haris Hz. Ali aleyhinde konuşunca Sükeyne onu susturarak aynı sözleri Haris'e yöneltir. Sükeyne'nin bu tavrı karşısında vali Sükeyne'ye bir yaptırım uygulamaz ancak onunla birlikte oturan cariyelerini dövdürür.²⁶⁵ Anlaşıldığı üzere Sükeyne'nin toplum içerisindeki konumundan dolayı kendisine herhangi bir ceza verilmesi de cariyeleri cezalandırılmıştır. Benzer şekilde halife Abdülmelik'in huzuruna çıkan Buseyne adındaki kadına aşık olan gencin durumundan haberdar olan halife, Buseyne'ye: "Cemil sende ne buldu da aşık oldu?" diye sorunca Buseyne: "İnsanlar seni halife seçerken ne bulduysa Cemil de bende onu buldu." diye cevap verir.²⁶⁶ Bu dönemde kadınların haklarını korumaya yönelik önlemler alındığı da görülmektedir. Muaviye döneminde boşandığı kocasının kendisini rahatsız ettiğini halifeye bildiren Lübna bint Hübab ile ilgili olarak, Muaviye, kocasının Lübna'ya yaklaşması ve saldırması durumunda öldürülmesini Medine valisi Mervan b. Hakem'e bildirmiştir.²⁶⁷

Emevi halifeleri zaman zaman eşleriyle istişarelerde bulunmuş ve onların görüşlerini önemsemiştir. Nitekim Amr b. As'ın Muaviye'ye "Hanımın sana galip geldi" demesi üzerine Muaviye, "Kadınlar değerli kimselere galip gelir, değersizler de onlarla oynarlar." demiştir.²⁶⁸ Emeviler döneminin sonlarına doğru kadınların siyaset ve devlet idaresinde de oldukça etkili oldukları bilinmektedir. Nitekim Yezid b. Abdülmelik'in halifeliği sırasında devlet idaresinde Habbabe ve Sellame adındaki cariyelerin etkisi oldukça fazladır. Valilerin ataması ve azledilmesi konusunda dahi halifeyi yönlendirenler bu iki kadın olmuştur.²⁶⁹

Bu dönemde çocukların eğitiminde önemli bir yeri olan küttablarda, erkek çocuklarla birlikte kız çocuklarının, köle ve cariye olanların da eğitim aldığı bilinmektedir. Nitekim İsfehane'den aktarılan rivayete göre bir cariyeye aşık olan şair Ali b. Ubeyd'in bu cariyeyi görmek için her gün küttaba geldiği belirtilmiştir.²⁷⁰ Aynı şekilde Cahız'dan aktarılan rivayet de bunu desteklemektedir. "Velid b. Abdülmelik uğradığı küttablardan birinde büyük bir kız görünce öğretmene "Bunun burada ne işi var?" diye

²⁶⁵ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf.391

²⁶⁶ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf.389

²⁶⁷ İsfehane'den akt. Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf.393

²⁶⁸ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 490

²⁶⁹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 3(Emeviler Dönemi)*, Ensar yay., İstanbul 2013, sf.208

²⁷⁰ Söylemez, "Eğitim Öğretim Faaliyetleri", sf.91

sormuş ve öğretmenden “Kur’an öğretiyorum” cevabını alınca, “Bundan daha küçük kızlara öğret” demiştir.²⁷¹

Kadınlar eğitim öğretim faaliyetlerine ağırlıklı olarak cami ve mescitlerde devam etmiştir. Bu dönemde kadınlar camilerdeki eğitime sadece talebe olarak değil öğretici olarak da katılmıştır.²⁷² İmam Şafii’nin de kadınlardan ders alan alimlerden olduğu belirtilmektedir.²⁷³ Kızların eğitimlerine zaman zaman da özel olarak tutulan hocaların yanında devam ettiği görülmektedir. Özellikle cariyelerin müzik konusunda eğitim alması için ciddi ücretler ödeyerek hocalar tutan kimseler olmuştur.²⁷⁴ Kadınlar için bu dönemdeki en önemli eğitim mekanı aileleri olmuştur. Nitekim İbn Şihab ez-Zühri’nin öğrencilerinden Bekkar, E-Zühri’den öğrendiklerini kızı Atike’ye öğretmiştir. Atike ise öğrendiklerini kendi kızı Müreyye’ye nakletmiştir.²⁷⁵ Aynı şekilde dönemin meşhur şairlerinden Hudbe b. Haşrem’in ve onun üç kardeşinin şair olduğu belirtilirken anneleri Hayye bnt. Ebû Bekir’in de şair olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁶ Bu da göstermektedir ki eğitilmiş ve bilgili bir kadın çocuklarının eğitimine ciddi katkılarda bulunmaktadır.

Kadınların eğitimindeki önemli metotlardan biri de bilgili bir kadının himayesinde yetişmesini sağlamak olmuştur. Nitekim Hz. Aişe’nin himayesinde yetiştiği için Amre bnt. Abdurrahman önemli kadın muhaddislerden biri olmuştur. Ez-Zühri gibi Emeviler döneminin büyük alimlerinin kendisinde hadis rivayet ettikleri belirtilmiştir.²⁷⁷ Aynı şekilde Aişe bnt. Osman’ın da Hz. Hüseyin’in kızlarından birini himayesi altına alıp yetiştirdiği bilinmektedir.²⁷⁸

Emeviler dönemi hilafetin saltanata dönüştüğü, asabiyet anlayışının daha da güçlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Emevi hanedanına mensup veya varlıklı olan kadınlar toplumda saygı görmüş ve halifeler ve devlet adamları tarafından da görüşlerine önem verilmiştir. Ancak ekonomik anlamda alt tabakaya mensup olan kadınlar, İslamiyet öncesi cahiliye adetleri ile yeniden yüzleşmeye başlamıştır. Emeviler döneminin sonlarına doğru farklı din ve kültürlerdeki kimseler İslami ilimlere yön

²⁷¹ Cahız’dan akt., Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf.435

²⁷² Ramazan Altınay, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, s. 21, sf. 82-83

²⁷³ Bolelli, *Tarih Boyunca ve Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi*, sf. 63

²⁷⁴ Söylemez, “Eğitim Öğretim Faaliyetleri”, sf.107

²⁷⁵ Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf. 436-437

²⁷⁶ Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf. 438

²⁷⁷ Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf.440

²⁷⁸ Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf.438

vermeye başlamasıyla- Vehb b. Münebbih gibi- özellikle kadınlar aleyhine rivayetler söylenmiş ve kadınlar toplumdan dışlanmaya başlamıştır. Elbette bunu bütün bir Emevi saltanatına mâl etmek doğru değildir. Ancak Emeviler dönemini, kadınlar açısından Resulullah ve Hulefa-ı Raşidin döneminin devamı olarak görmek mümkün değildir. Bu dönemde sadece kadınlara bakış değil, kadınların bakışı da farklılık göstermeye başlamıştır. Nitekim kendini güçlü gören kadınlar gerek kocalarına gerekse diğer insanlara karşı zaman zaman küçümseyen davranışlarda bulunmuşlardır. Bu dönemde İslami geleneğin ön gördüğü eğitilmiş, bilgili ve iffetli kadın imajını zedeleyen şey sadece erkekler değil bazen de kadınların kendi davranışları olmuştur.

2.6.İslam'ın İlk Asrında Kadınların Eğitim Öğretime Katkıları

Dört Halife ve Emeviler döneminde, kadınların eğitim öğretim faaliyetlerine önemli katkıları olmuştur. Resulullah'ın (sav) eşleri başta olmakla birlikte pek çok kadın hem İslamiyet'in sonraki nesillere aktarılması konusunda hem de edebiyat, şiir, tıp gibi konularda topluma katkı sağlamıştır. Burada zikredilmesi gereken ilk isim şüphesiz Hz. Aişe'dir.

Hız. Aişe'nin, Hız. Muhammed (sav) ile genç yaşta evlenmiş olması, Hız. Muhammed'in (sav) himayesinde yetişmesini ve eğitilmesini sağlamıştır. Hız. Aişe'nin zekâsı, hafızasının kuvvetli oluşu ve anlayışı Hız. Muhammed'in (sav) yanındaki konumunu güçlendirmiştir. Aynı zamanda vahiy sürecine tanıklık etmesi ve anlamadığı her noktayı bizzat Hız. Muhammed'e (sav) sorarak öğrenmesi onun dini konulardaki anlayış ve bilgisini derinleştirmiştir. Hız. Aişe hitabetinin kuvvetli olmasının yanı sıra Arap belâgatına da hakimdir. Onun bu bilgileri ve ensab ilmini babası Hız. Ebubekir'den öğrendiği bilinmektedir.²⁷⁹ Hız. Aişe, Hız. Muhammed'ten (sav) en çok hadis rivayet eden sahabilerden olmuştur. Kendisi sadece Hız. Muhammed'in (sav) eşi olduğu için değil, ilmi kişiliği ile de ilerleyen dönemlerde insanlar üzerinde etkili olmuştur. Onun doğrudan ayet ile aklanması da onu, Hız. Muhammed'in (sav) diğer eşlerine göre daha çok ön plana çıkarmıştır.²⁸⁰ Aynı zamanda Hız. Muhammed' (sav) kendisine Hız. Aişe'yi şikâyet etmek için gelen Ümmü Seleme'ye "Ey Ümmü Seleme! Aişe konusunda beni üzme. Allah'a yemin ederim ki, sizden, Aişe'den başka hiçbir hanımın örtüsü altındayken bana vahiy

²⁷⁹ Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, İstanbul 1989, c.2, sf.201-205

²⁸⁰ Bkz. İfk Hadisesi, Nûr 24/11-20

inmedi.” buyurarak Hz. Aişe’nin diğer hanımlarından farklı olduğunu ifade etmiştir. Hz. Aişe gerek Dört Halife döneminde gerekse Emeviler döneminde insanların dini konularda en çok başvurdukları sahabe olmuştur. Kur’an-ı Kerim’deki ayetleri açıklaması tefsir çalışmalarında sıkça başvurulan isimlerden biri olmasını sağlamıştır. O Hz. Muhammed’den (sav) tefsir rivayetleri aktarmasının yanı sıra pek çok ayeti de bizzat tefsir etmiştir. "Aişe'nin azatlısı Ebu Yunus 'tan:

Aişe bana kendisine bir Mushaf yazmamı emretti ve dedi ki: "Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin" ayetine geldiğinde bana haber ver! Oraya gelince kendisine bildirdim ve o ayeti bana şöyle yazdırdı: "Namazlara özellikle orta namaza, ikinci namazına devam edin ve Allah için huşu ve itaat ile (namaza) durun." Hz. Aişe devam ederek; "Bunu Allah Rasulünden (s.a.s.) duydum" dedi.

şeklinde aktarılan rivayet buna örnek teşkil etmektedir. Hz. Muhammed’in (sav) yaşantısı ile ilgili sorularda ve karşılaşılan ihtilaflı durumlarda da başvurulan ilk kişilerden biri yine Hz. Aişe olmuştur. Hz. Aişe muksirun sahabilerden olmasının yanı sıra dönemin en çok fetva veren müctehidlerinden biri olmuştur. Ashabın önde gelenlerinin dahi kendisine özellikle feraiz konusunda sorular yönelttiği ve tabiun neslinin birçok hukuk ve hadis ile ilgilenen aliminin de kendisinden ders aldığı ve Hz. Aişe’yi ziyaret ettiği bilinmektedir.²⁸¹ Fıkıh konusunda derin bilgiye sahip olan Hz. Aişe sahabe döneminde en çok fetva veren fakihlerden olmuştur. Hadislere tam anlamıyla vakıf olması zaman zaman sahabenin yanlış anladığı hadisleri açıklamasını sağlamıştır. Örneğin “Bir gün Ebu Sa’d, hasta iken, "Ölümüm yakındır, yeni elbiselerimi getirin, çünkü Resulullah (sav), "Ölü içinde öldüğü elbiselerle Allah'a kavuşur" demişti" deyince, Hz. Aişe: "Allah Ebu Sa'd'a rahmet eylesin. Resulullah (sav), "Elbise" kelimesi ile insanın öldüğü zaman üzerinde bulunduğu amelleri kastetmiştir" diyerek durumu açıklamıştır.²⁸²

Hz. Aişe’nin öğretme metotlarından biri de İslam dünyasının farklı bölgelerine gönderdiği mektuplar olmuştur.²⁸³ Zaman zaman da kendisine soru sormak isteyen kimseler Hz. Aişe’ye mektup yazarak sorularını bildirmiştir. Örneğin Ziyad b. Ebih, hacılar için geçerli olan yasakların, Kabe’ye kurbanlık deve getirenler için de geçerli olup olmadığını sormak için mektup yazmış ve Hz. Aişe de sorusuna mektup yazarak cevap

²⁸¹ Zerkeşi, *Hz. Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, sf. 177

²⁸² Hülya Küçük, “Hz. Aişe”, *Mehir Dergisi*, 1998, s. 2, sf. 112

²⁸³ Savaş, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, sf. 286

vermiştir.²⁸⁴ Aynı zamanda Hz. Muhammed'den (sav) hadis rivayetinde bulunan sahabilerin yanlışlarını düzeltmiş ve onları eleştirmiştir. Ez-Zerkeşi'nin "Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" adıyla tercüme edilen eseri bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. ez-Zühri'den gelen şu rivayet Hz. Aişe'nin ilmi birikimini ifade etmesi açısından önem taşımaktadır: "İçlerinde peygamber hanımlarının da bulunduğu ümmetin kadınlarının hepsinin bir araya gelmesi halinde Hz. Aişe'nin ilmi yine onlardan fazla olacaktır."²⁸⁵

Hz. Aişe kendi yaşadığı dönemlerde etkili bir alim olmasının yanı sıra sonraki dönemlerde de oldukça etkili olan alimlerin yetişmesini sağlamıştır. Emevi halifesi Abdülmelik'in gençliğinde Medine Mescidi'nde Hz. Aişe'den ders aldığı rivayet edilmiştir.²⁸⁶ Onun altmıştan fazla kız öğrencisinden bahsedilmektedir ve bunlardan en önemlileri Amre bnt. Abdurrahman ve Aişe bnt. Talha'dır. Zerkeşi Hz. Aişe'nin öğrencilerinin en az dörtte birini kadınların oluşturduğunu ifade etmektedir.²⁸⁷ Bununla birlikte iki yüzden fazla erkeğin de Hz. Aişe'den nakilde bulunduğu belirtilmiştir. Ondan hadis öğrenenler arasında Amr b. el-Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, gibi sahabilerin yanı sıra tabiûndan da Sa'îd b. el-Müseyyeb, Alkame b. Kays, İbrahim b. Yezîd en-Neha'î, Atâ b. Yesâr, İkrime, Alkame b. Vakkâs gibi meşhur âlimler ön plana çıkmaktadır. Urve b. Ez-Zübeyr'in döneminin en önemli alimlerinden biri olmasında Hz. Aişe'nin katkısı oldukça önemlidir.²⁸⁸ Hz. Aişe hem kendi ilmi birikimi ile hem de kadınların eğitime verdiği önem ve özen ile İslam dünyasında kadınların ilimle uğraşması gerektiğinin en güzel örneğidir. O, Resulullah (sav) ile kadın sahabiler arasında zaman zaman köprü görevi görmüş, kadınların Hz. Muhammed'e (sav) sormaya çekindikleri konuları Hz. Peygamber'den öğrenerek kadın sahabilere aktarmıştır.

Hz. Osman hilafetine kadar siyasete dahil olmayan Hz. Aişe, Hz. Osman'ın hilafeti esnasında onun yaptığı bazı uygulamaların doğru olmadığını düşündüğünden Hz. Osman'a muhalif olanların arasında yerini almıştır. Hz. Osman'ın şehadeti esnasında, Mekke bulunan Hz. Aişe, haberi aldığı Mekke'de bulunanlara bir konuşma yaparak

²⁸⁴ Küçük, "Hz. Aişe", *Mehir derg.*, sf. 112

²⁸⁵ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 283

²⁸⁶ Aycan, "Emeviler Döneminde İlmî Hayat", sf. 45

²⁸⁷ Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, sf. 177

²⁸⁸ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 284-285

Hız. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü ifade etmiştir.²⁸⁹ Siyasi olarak en çok öne çıktığı dönem Hz. Ali'nin hilafet dönemi olmuştur. Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması hususunda Hz. Ali'ye baskı yapanlar Hz. Aişe etrafında toplanmış ve bu olaylar neticesinde Cemel Vakası olarak bilenen olay gerçekleşmiştir. Bu savaşta Müslümanlar birbirlerine karşı savaşmış ve çok sayıda sahabe vefat etmiştir. Hz. Aişe'nin yanındakilerin sayısının üç bine ulaştığı rivayetleri, Hz. Aişe'nin toplum içerisindeki konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı zamanda bir kadını lider kabul etmeleri de önemli bir diğer husustur. Cemel vakasından sonra Medine'ye dönen Hz. Aişe, siyasi olaylara bu derece aktif katılmamakla birlikte gerek Muaviye'ye gerekse onun valilerine yanlış yaptıklarında uyarılarda bulunmuş ve mektuplar yazmıştır. Hz. Aişe ile ilgili ilk müstalik eserin yazarı olan Nedvi'nin, Hz. Aişe ile ilgili tespitleri onun hayatını ve ilmini ifade etmesi açısından önemlidir. *“Tarihin bütün sayfalarını karıştıracak olursak, dini, ahlaki, siyasi ve medeni bütün meziyetleri şahsında toplamış ve bütün bunların icaplarını yerine getirmiş, ilmi ve ameli bir rehber olmuş Hz. Aişe'den başka bir kadın göremeyiz.”*²⁹⁰

Hız. Aişe'nin öğrencilerinden olan, Hz. Aişe'nin kardeşi Ümmü Külsüm'ün kızı Aişe bnt. Talha; Arap tarihi, edebiyat, şiir gibi alanlarda kendini yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Aişe'nin himayesinde yetişmiş olması onun dini ilimlerde uzmanlaşmasını sağlamıştır. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ata b. Ebî Rebâh gibi muhaddisler de bulunmaktadır. Aişe bnt. Talha; Yahyâ b. Maîn tarafından “sika ve hüccettir”, İclî tarafından “Medineli güvenilir bir tâbiîdir”, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî tarafından ise “Edep ve fazilet sahibidir” şeklinde tanımlanmıştır.²⁹¹

Aişe, Hişam b. Abdülmelik'in hilafeti sırasında halkın sıkıntılarını halifeye bildirmek üzere Dımaşk'a gidince Emevi hanedanının ileri gelenlerini “Ahbaru'l-Arab, Eyyamu'l-Arab, Eş'aru'l-Arab” konularındaki bilgisiyle kendisine hayran bırakmıştır. Hişam kendisine “Önceki konularda bilgin olmasına şaşırmadım. Ancak yıldızlar konusunda ortaya koyduğun bu bilgileri nereden öğrendin?” diye sorunca, “Bu bilgileri

²⁸⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Cemel Vak'ası”, *DİA*, İstanbul 1993, c.7, sf. 320

²⁹⁰ Zerkeşi, *Hız. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiltiği Eleştiriler*, sf. 179

²⁹¹ Ahmet Lütfi Kazancı, “Âişe bint. Talha b. Ubeydullah, *DİA*, İstanbul 1989, c.2, sf. 206-207

teyzem Aişe'den öğrendim" demiştir.²⁹² Bu rivayet sadece Aişe bnt. Talha'nın değil Hz. Aişe'nin de bu konulardaki yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Aişe bnt. Talha'nın evi, ilmi tartışmalara ve edebi sohbetlere ev sahipliği yapmıştır. Kendisinin şiir konusunda oldukça yetenekli olduğu ve aynı zamanda dönemin en önemli şairlerinin kendisini öven şiirler yazdıkları bilinmektedir.²⁹³ Aişe'nin bu şairlerden beğendiklerine bahşişler verdiği ifade edilmektedir.²⁹⁴

Hiz. Aişe'nin talebelerinden olan Amre bint Abdurrahman b. Sa'd b. Zürene ise tabiiun döneminin önemli kadın hadisçilerinden biridir. Hadis tedvini konusunda önemli çalışmaları olan İbn Şihab ez-Zühri, babası tarafından ilim öğrenmek için "Hz. Aişe'nin terbiyesinde yetişen" Amre'nin yanına gönderilmiştir. Ez-Zühri, Amre'nin ilmini "bitmek tükenmek bilmeyen bir ilim denizi" olarak ifade etmiştir.²⁹⁵ Amre Hz. Aişe'den aktarılan rivayetleri en iyi bilen üç kişiden biri olarak ifade edilmiştir.²⁹⁶ Ömer b. Abdülaziz ise Resulullah'ın (sav) hadislerinin kaybolması endişesi ile Medine valisi Ebubekir b. Muhammed'e mektup yazarak Amre'nin Hz. Aişe'den rivayet ettiği hadisleri yazmasını istemiştir.²⁹⁷ Amre'nin çocukları, kardeşleri, yeğen ve torunlarıyla râviler ve âlimler ailesi teşkil ettiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda Amre, cerh ve tadil alimlerinin hepsine göre sika ve hüccet kabul edilmiştir. Sadece Hz. Aişe'den değil Ümmü Seleme, Hamne bint Cahş'tan da hadis rivayet etmiştir.²⁹⁸

Emeviler döneminde öne çıkan bir diğerkadın ise Sükeyne bint Hüseyin'dir. Küçük yaşlardan itibaren gerek babası Hz. Hüseyin'den gerekse annesinden aldığı eğitim ve terbiye ile Emeviler döneminin meşhur kadınlarından olan Sükeyne, kıvrak bir zekaya ve özellikle şiir konusunda derin bir bilgiye sahipti. Yaptığı evlilikler yoluyla mal varlığını arttırarak toplumda sadece ilmi açıdan değil varlıklı bir kadın olması nedeniyle de saygın bir konuma ulaşmıştır. Aynı zamanda onun Resulullah'ın (sav) soyundan

²⁹² Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 441

²⁹³ Fatimatüz Zehra Kamacı, "Tâbiîn Döneminden Seçkin Bir Kadın Portresi Âişe bint Talha", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık 2015, s.49, sf.149-150

²⁹⁴ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 396

²⁹⁵ Muhammed Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)", *ULUSLARARASIKÜLTÜREL VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, Ağustos 2016, s.2, sf. 383

²⁹⁶ Diğerkiki kişi Urve b. Zübeyr ve Kasım b. Abdurrahman'dır.

²⁹⁷ Muhammed Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlükler Dönemine Kadar)", sf. 383

²⁹⁸ Abdullah Aydın, "Amre bint Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1991, c.3, sf.95

olması ve Kerbela olayına katılmış olması da Şii düşünceye sahip kimseler tarafından daha çok önemsenmesini sağlamıştır. Yaşadığı şehirlerin hepsinde Sükeyne'nin evi gece gündüz ilmi tartışmaların yapıldığı ve şairlerin sık sık uğradığı evlerden olmuştur. Kendisinin yazdığı şiirlere rastlanmamasına rağmen şiir konusundaki bilgisiyle, şairlerin, eleştirilerine en çok önem verdiği kimselerden olmasını sağlamıştır.²⁹⁹ Örneğin; dönemin meşhur şairlerinden Ferezdak'ın, Sükeyne'nin huzuruna çıkarak şiir okuduğu aktarılmıştır. Sükeyne, Ferezdak'ın şiirini dinleyince ona: “En iyi şair kim” diye sormuş, Ferezdak da: “En iyi şair benim” deyince, Sükeyne başka bir şiir okuyarak: “Yalan söyledin. Okuduğum bu şiirin şairi senden daha iyi şairdir.” demiştir. Ferezdak bunun üzerine Sükeyne'den, daha iyi bir şiir okumak için müsaade istemiş ve ertesi gün gelip başka bir şiir okumuştur.³⁰⁰ Sükeyne'nin aynı zamanda şairlere maddi açıdan destek sağladığı da bilinmektedir.³⁰¹ Babasından çok sayıda hadis rivayet eden Sükeyne, Fransız müsteşrik Biron tarafından şöyle tanımlanmıştır: “*Sekine, asrında yaşamış olan kadınların hanımefendisi, onlar içinde en güzel kadın idi. O, en yüce nitelik ve ahlaka sahipti. Onun evi edip ve alimlerin kabesiydi. (yani alimler ve edipler onun etrafında toplanıyor ve ondan edebiyat ve hadis öğreniyorlardı).*”³⁰²

Sükeyne sadece ilmi konularda değil siyasi meselelerde de kıvrak zekasını göstermiştir. Emeviler döneminde valiler kendilerinin meşruluklarını halka kabul ettirmek için hutbelerde Hz. Ali ve taraftarlarını kötülemeye başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan Sükeyne, Medine valisine cevap vermek için Cuma hutbesinde valinin karşısına gelecek şekilde oturmuştur. Medine valisi Haris b. Hakem, hutbede Hz. Ali ve taraftarlarını kötülemeye başlayınca Sükeyne onu susturarak valinin söylediklerini kendisine yöneltmiştir. Cariyelerine de aynı sözleri valiye söylemelerini emretmiştir. Bu durum karşısında vali Sükeyne'ye herhangi bir yaptırımda bulunamamasına rağmen cariyelerini dövdürerek cezalandırmıştır.³⁰³ Bu durum da göstermektedir ki toplumda saygın bir konumu olan ve aynı zamanda Resulullah'ın soyundan gelen Sükeyne, kendisine saygı duyulan bir kadın iken cariyeleri aynı saygıyı görmemiştir.

²⁹⁹ Hilal Görgün, “Sükeyne bint Hüseyin”, DİA, İstanbul 2010, c. 38, sf. 45-46

³⁰⁰ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 447

³⁰¹ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 447

³⁰² Bolelli, *Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi*, sf. 63

³⁰³ Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın*, sf. 391

Emeviler döneminin sonlarına doğru yaşamış olan Rabi'atü'l-Adeviyye, ilme özellikle de tasavvuf ilmine yön veren ve züht hareketinin tasavvufa dönüşmesinde önemli rolü olan kimselerdendir. Rabia'dan bahseden Cahız, onun, döneminin meşhur üç zahid kadından biri olduğunu söyler. Diğer ikisinin ise Muâze el-Adeviyye ile sahâbeden Ebü'd-Derdâ'nın eşi Ümmü'd-Derdâ olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁴ Dünyevi olan her şeyi terk ederek zühd hayatı yaşayan Rabi'atü'l-Adeviyye, kendisi ziyaret edenlere çok fazla müsaade etmemesine rağmen, pek çok kişi onun öğütlerinden faydalanmak için ziyaretine gelmiştir. Feridüddin Attar'ın "Hz. Meryem'in naibi" olarak anlattığı Rabia, Batı'da üzerine araştırma yapılan ilk kadın sûfî olmuştur. Hallâc-ı Mansûr ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi meşhur sûfiler onun görüşlerinden etkilenmiştir.³⁰⁵

Emeviler dönemi ile ilgili olarak hür ve varlıklı olan kadınların, toplumda saygın bir konumları olduğu ve gerek siyasi açıdan gerekse ilim açısından görüşlerine önem verildiği görülmektedir. Ancak cariyeye konumunda olan kadınların eğitilmeleri iki amaca bağlı olarak yapılmıştır. Bunlardan ilki eğitilmiş cariyelerin daha fazla ücrete satılmaları, ikincisi ise eğlence amaçlı olmuştur.³⁰⁶ Dolayısıyla bu dönemin, kadınlar açısından Resulullah (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemine göre daha kısıtlayıcı olduğunu söylemek mümkündür.

³⁰⁴ H. Küçük, S. Ceyhan, "Rabia el-Adeviyye", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, sf.380

³⁰⁵ Küçük, Ceyhan, "Rabia el-Adeviyye", *DİA*, sf.380-382

³⁰⁶ Bolelli, Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi, sf. 68; Bu tesbit genel olarak Abbasiler devri için yapılmış olsa da Emeviler dönemi için de geçerli olan bir tespittir.

3. BÖLÜM

KADINLARIN EĞİTİM ALANINDA GERİ KALMASININ NEDENLERİ

Hız. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde asr-ı saadetten uzaklaştıkça kadınlar hakkındaki olumsuz düşünceler artmaya ve kadınlar toplum hayatından dışlanmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri cahiliye döneminde ve Arap kültüründe kadına bakış ve verilen değerdir. İslamiyet'in kadın konusunda getirmiş olduğu anlayış toplum tarafından benimsenememiş ve bu da ilerleyen dönemlerde özellikle de Hız. Muhammed'in (sav) vefatından sonra etkisini göstermeye başlamıştır. Kadınlar, öncelikle uydurma rivayetlerle toplumdan dışlanmaya çalışılmış ve bu uydurma rivayetlerin bir sonucu olarak da "fitne unsuru" olarak görülmeye başlanmıştır. Kadınların sadece toplumsal statülerini değil eğitim haklarını da elinden alan bu anlayış, zamanla eğitim alamayan kadının bu durumu kabullenmesine neden olmuştur. Eğitimden uzaklaştırılan kadın, kendi hak ve özgürlüklerinin neler olduğu, mensubu olduğu dinin kendine kazandırdığı değeri anlayamadan bir hayat sürdürmüştür. Bu bölümde kadınları toplumdan soyutlayan ve eğitimden uzaklaştıran nedenler ele alınmıştır.

3.1.Yahudilik Ve Hristiyanlığın İslam Kültürüne Etkisi

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile artmaya başlayan Yahudi-Müslüman ilişkileri sonucu bazı Yahudi din adamları Müslüman olmuştur. Hız. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanlar, Kur'an'da anlatılan kıssalar, yaratılış, ilk insanın yaratılışı ve yasak meyve gibi Yahudilikte de bilinen konularla ilgili olarak bu kimselere sorular yönelmiştir. Bu da beraberinde Yahudilikte var olan bazı anlayışların İslami karaktere bürünmesine neden olmuştur. Bu tür rivayetlerden bahsetmek için genellikle israiliyyat kavramı kullanılmaktadır. Hız. Yakub'un takma adı veya ikinci adı olarak bilinen İsrail kelimesine nisbetle oluşan İsrailiyyat, Yahudi kaynakları ağırlıklı olmak üzere, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından aktarılan rivayetlere denilmektedir.³⁰⁷ Sahabenin inanç dışındaki konularda, Kab'ul-Ahbar, Vehb b. Münebbih gibi kimselere sordukları sorular neticesinde İslamiyet'e etki eden bu rivayetler³⁰⁸ dönemin düşünce yapısı da etkilemiştir. Cahiliye dönemi Araplarının düşünce yapısıyla benzerlik gösterdiği

³⁰⁷ İbrahim Hatiboğlu, "İsrailiyyat", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, sf. 195

³⁰⁸ Hatiboğlu, "İsrailiyyat", *DİA*, c. 23, sf. 195

için bu konulardan en önemlisi kadın olmuştur. Yahudi dini geleneğinin etkilerinin anlaşılması için öncelikle bu dinde kadının sahip olduğu konuma ve değere bakılmalıdır. Nitekim uydurma olan rivayetlerin pek çoğu İsrailiyyat kaynaklıdır.

Yahudilikte kadının yaratılışına dair iki farklı kıssa anlatılmıştır. Bunlarda birincisinde kadının ve erkeğin Tanrı'nın yansıması olarak yaratıldığı belirtilirken³⁰⁹; ikincisinde kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı ifade edilmiştir.³¹⁰ Kadının adamdan yaratıldığını belirtmek için de “işşa” ifadesi kullanılmıştır. İbranice’de “iş” adam anlamına gelirken “işşa” kadın demektir. Buna göre kadın parçadır ve bütüne tabidir. Kadının yasak meyveyi yemesi ile Tanrı kadını cezalandırmıştır ve bu ceza *“Kadına da şunu dedi: ‘Gebelikte çekeceğin sıkıntıları çok arttıracam. Sancılar içinde çocuk doğuracaksın, kocana aşırı düşkün olacaksın, o da sana hakim olacak.’ ”*³¹¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Yahudilikte kadınlar, cemaatten sayılmayan ve cemaatle ibadetlere, cenaze merasimlerine katılamayan, din görevlisi olamayan ikinci sınıf insan kabul edilmiştir. Aynı zamanda kadınların adak adaması ve adaklarının geçerli olması da evli ise kocasının, bekar ise babasının iznine tabii tutulmuştur.³¹² Nitekim Maimonides’ten aktarıldığına göre, kadın kamuya ait bir göreve getirilemeyeceği gibi, kocasının ellerini ve ayaklarını yıkamak ona hizmet etmek zorundadır.³¹³

Yahudilikte kadın ve erkek arasındaki fark doğumla birlikte başlar. Örneğin; bir kadın erkek çocuk doğurduğu zaman otuz gün kirli kabul edilirken, kız çocuk doğurduğunda altmış gün kirli kabul edilmiştir.³¹⁴ Kadın yaşadığı müddetçe bekar ise babasının, evli ise kocasının malı sayılmıştır ve başkasının malı sayılan kadının mülk edinmesi de söz konusu olmamıştır. Nişan ve evlilik, kadının hak ve yönetiminin babasından kocasına geçmesi olarak ifade edilmiştir.³¹⁵ Kadının adakta bulunması

³⁰⁹ Tekvîn, 1/26-27

³¹⁰ Tekvîn, 2/21-25

³¹¹ Tekvîn, 3/16

³¹² Sayılar, 30/4-16

³¹³ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s.85

³¹⁴ Levililer, 12/1-5

³¹⁵ Şerif Abdülazim Muhammed, “İslam, Hristiyanlık ve Yahudilikte Kadın”, *Misbah*, 2015, y. 4, s.10, sf.206

bekarsa babasının, evliyse kocasının iznine bağılı olmuştur. Babası veya kocası izin vermediğı takdirde kadının adağı geçersiz sayılmıştır.³¹⁶

Kadınlara karşı böyle bir bakış açısının olduğı düşünülürse kadının eğitiminden söz etmek mümkün görünmemektedir. Tevrat Yahudiliğın kutsal kitabı ve kanunlar kitabı olmasına rağmen, kadınların Tevrat okuyamayacağı ve ondan bir şey öğrenemeyeceğı ifade edilmiştir.³¹⁷ Kadınların cemaate katılarak konuşması ise ayıp sayılmıştır. “Kadın cemaatte sessizce dinlesin, onun konuşma yapmasına izin yoktur. Kanunun da dediğı gibi boyun eğsin. Eğer bir şey öğrenmek isterse, evde kocasına sorsun, kadının cemaatte konuşması ayıptır.”³¹⁸

Hıristiyanlıkta da kadının durumu Yahudilikle var olan anlayış ile paralellik göstermekteydi. İncil’de iman eden kadınlardan bahsedilse de din adamlarının kadınlar hakkındaki görüşleri genellikle olumsuzdur. Adem’e yasak meyveyi yediren kadın “asli suçu” işlemiş ve yeryüzüne günahı getirmiştir. Aziz Augustin kadınların tutarsız, kararsız, kıskanç, kötülük dolu, bütün kavgaların ve haksızlıkların kaynağı olduğunu ifade ederek evlilikteki cinsel ilişkinin de günah olduğunu belirtmiştir.³¹⁹ Bu düşünceden kaynaklanan, Katolik mezhebinde nikah törenlerinde okunan dua “Günahla düşmüşüm annemin karnına, günah işlemiş annem bana gebe kalırken” şeklinde yapılmıştır.³²⁰ Hıristiyanlıkta kadının konumu ortaçağda daha da kötüleşmiş ve cadı ya da büyücü diye suçlanan binlerce kadın yakılmış ya da suda boğularak öldürölmüştür. Aynı zamanda 585 yılında yapılan Macon Konsili’nde kadınların ruhunun olup olmadığı tartışılmıştır. Ruhunun olduğı konusu bile tartışmalı iken, kadının eğitime dair herhangi bir çalışma ve faaliyet olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Pavlos, kadınların kilisedeki törenlere katılabileceklerini ancak söze karışmamalarını, öğrenmek istedikleri şeyleri bağımlı oldukları kocalarına sormalarını ifade etmiştir.³²¹

Göröldüğü üzere Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta kadın, İslamiyet’te olduğundan çok daha farklı bir konuma sahiptir. Ancak Resulullah’ın (sav) vefatının ardından kadınlar gerek cahiliye anlayışının devam etmesinden gerekse Yahudilikte var olan bu

³¹⁶ Sayılar, 30/1-16

³¹⁷ Muhammed, “İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Kadın”, *Misbah*, sf.200

³¹⁸ Korintoslular, 14/ 34-35

³¹⁹ Harman, “Kadın”, *DİA*, sf. 85

³²⁰ Harman, “Kadın”, *DİA*, sf. 85-86

³²¹ Harman, “Kadın”, *DİA*, sf. 85

anlayışın “israiliyat” olarak İslam düşünce yapısını etkilemesi sonucu zaman zaman kadınlar, toplumda ikinci sınıf insan muamelesiyle karşılaşmaya başlamıştır.

İsrailiyat kaynaklı olarak kadınlarla ilgili aktarılan rivayetlerden bazıları, şeytanın kadınları kandırmasından bahseder. Örneğin; şeytanın Hz. Süleyman’ın karısını kandırmasından bahseden rivayetlerde, şeytanın Hz. Süleyman’ın kılığına girerek halka kendisini Süleyman olarak tanıttığı ve hatta Hz. Süleyman’ın eşleriyle ilişkiye girdiği aktarılmıştır. Bu rivayeti İbn Abbas’a dayanmaktadır ve İbn Kesir ilginç olanın, bu rivayetlerin sened kısmının sorunsuz olduğunu ifade etmiş ve “Eğer bu rivayet gerçekten sahihse İbn Abbas bunu ancak ehl-i kitaptan almıştır.” diyerek bunun ancak Yahudi kültüründen geçmiş olabileceğini belirtmiştir.³²² Bir diğer rivayette Havva’nın doğurduğu çocuğa, şeytanın tavsiyesi ile Abdü’l-Haris adını verdiği aktarılmıştır. Görüldüğü üzere bu rivayetleri aktarırken sahabe de tenkid etmemiş ya da tenkid etmişse dahi aktarmakta bir sakınca görmemiştir.³²³

Emevilerin son dönemlerinde bazı Yahudi ve Hristiyan din adamlarının veya mensuplarının, gerek devlet memurluğunda bulunması gerekse halife huzurunda yapılan tartışma ve münazaralara katılması, bu dinlerde var olan anlayışların İslam kültürüne etki etmesine neden olmuştur. Örneğin Yezid b. Abdülmelik’in hilafeti döneminde devlet memurluğu yapan Dimaşklı Sen John adıyla bilinen Joannes Damascenus adındaki Hristiyan din adamı, halife huzurunda yapılan pek çok tartışma ve münazaraya katılarak konuşmalar yapmış, yazdığı eserler ile Hristiyan kültürünün İslam kültürüne etki etmesine neden olmuştur. Philip Hitti’nin ifadesi ile Kaderiyye ekolünün oluşmasına da etkisi olmuştur.³²⁴ İslamiyet’in diğer dinlerle etkileşimi ve Müslümanların farklı dinlere mensup kimselerle aynı coğrafyalarda yaşaması diğer tüm konularda olduğu gibi kadınlar konusunda da görüşlerinden etkilenmelerine neden olmuştur.

İslamiyet’in ilk yıllarında israiliyyat kaynaklı rivayetler sorun teşkil etmese de, İslam coğrafyasının genişlemeye başlaması ve farklı din ve milletlerden insanların Müslüman olmasıyla, bu tür rivayetler sanki Resulullah (sav) aktarmış gibi anlaşılmaya başlanmıştır. Bu da benzer rivayetlerin uydurulmasına neden olmuştur. Bazen de Tevrat

³²² Nihat Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon 2015, c. 2, s. 1, sf.14

³²³ Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", sf. 14

³²⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, sf. 386

hakkında derin bilgiye sahip bazı sahabenin Tevrat'tan aktardıkları, İslam'ın öngördüğü yahut tavsiye ettiği durum gibi anlaşılmıştır. Hulefa-i Raşidin döneminde kadınlarla ilgili olarak yapılan iyi niyetli bazı değişikliklerin sonraki dönemde çok farklı boyutlara taşınması gibi, bu rivayetler de ilk dönemlerde sorun teşkil etmese de ilerleyen dönemlerde toplumun kadına karşı tutumunu oldukça etkilemiştir.

3.2.Fitne Olduğu Gerekçesi

Hz. Muhammed'in (sav) vefatının ardından kadınlar hakkında hadis olduğu iddia edilen rivayetler uydurulmuş ya da Hz. Muhammed' in (sav) hadisleri eksik aktarıl原因 olarak olumsuz bir hava oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu havanın oluşumuna katkı sağlayan en önemli iddia kadının “fitne” olduğudur. Bununla ilgili rivayetler israiliyat kaynaklı olmasına rağmen, sonraki dönemlerde özellikle müsteşrikler tarafından fazlasıyla kabul görerek İslam'ın savunduğu görüş gibi aktarılmaya çalışılmıştır. Bu rivayetleri aktarmadan önce fitne kavramına değinmenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

“Altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek” anlamına gelen fetn kökünden türeyen fitne kavramı, “derisini daha kolay yüzebilmek için kurbanı sıcak kuma gömmek; kandırmak, gönlünü çelmek” ve “pusu kurarak yol kesmek” anlamlarında da kullanılmıştır. Aynı zamanda klasik sözlüklerde “insanın içine aşk ateşi düşürdüğü veya gönlünü çelip mantıklı düşünmesini engellediği için kadına fettân” denilmiştir.³²⁵ Kur'an-ı Kerim'de ise fitne kelimesi otuz dört ayette, türevleri ise yirmi altı ayette geçmektedir.³²⁶ Bu ayetlerde fitne kelimesi deneme ve imtihan³²⁷, şirk, küfür, müşriklerin müslümanlara uyguladıkları ve şirke döndürmeyi amaçlayan baskılar³²⁸, azap, işkence, ateşe atma³²⁹, şeytanın hile ve tuzağı³³⁰ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Fitne kelimesinin imtihan anlamında kullanılmasının yanı sıra, Kur'an'da insanların dünya hayatının geçici güzellikleriyle³³¹, mal ve evlatları ile³³² veya bol rızıkla³³³ imtihan edilecekleri ifade edilmiştir. Hadislerde de fitne kavramının

³²⁵ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, sf. 156

³²⁶ Çağrı, “Fitne”, *DİA*, sf.156

³²⁷ Ayetler için bkz. Bakara 2/102; Tâ-Hâ 20/40,85,90,131

³²⁸ Bakara 2/191, 193, 217; Nisâ 4/91

³²⁹ Ankebût 29/10; Zâriyât 51/13,14; Burûc 85/10

³³⁰ A'râf 7/27

³³¹ Tâ-Hâ 20/131

³³² Enfâl 8/28

³³³ Zümer 39/49

kullanılmış olması çoğu hadis kitabında bir bölüm olarak “Fitne” bablarının oluşmasını sağlamıştır. Söz konusu rivayetlerde bu kavram, genellikle toplumsal ve siyasi çalkantıları ifade ederken bazen de kıyamet alametlerinden bahsederken kullanılmıştır.³³⁴

Kütüb-i Sitte kitaplarında yer alan ve kadının fitne olduğunu söyleyen rivayetlerden ilki Üsame b. Zeyd’den “Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.”³³⁵ şeklinde aktarılan rivayettir. Bu rivayeti sened ve metin bakımından ele alan Ateş’in isnad bölümü ile ilgili olarak tespit ettiği durumlar şunlardır:

“Rivayetin yedi farklı isnadında da ortak olan ravilerden Süleyman b. Tarhân el-Kaysi et-Temimi el-Basri, bazı kişilerden işitmediği şeyleri bizzat duymuş gibi aktaran müdellis bir kimsedir.³³⁶ Aynı zamanda Süleyman et-Teymi rivayeti “an” lafzıyla nakletmiştir ve bu lafızla aktarılan rivayetlerin muttasıl olmasının en önemli şartı ravinin müdellis olmamasıdır. Yine aynı şekilde ravilerden Hüseyim b. Beşir el- Vasiti de hadis alimleri tarafından müdellis olmakla itham edilmiştir.”³³⁷

Bu rivayetler ile ilgili İslam alimlerinde es-Sübki’nin³³⁸ görüşü “kadın sebebiyle bir kısım düşmanlıkların ve fitnelerin çıktığını haber verdiği halde halk, kadınların uğursuz olduğu, insanlar üzerinde kötü tesirler meydana getirdiği inancına kapılmıştır. İslam alimlerinden hiçbirisi böyle bir iddiada bulunmamıştır ve kim kadınların bu konuda sebep olduğunu söylerse, o kişi cahildir.” şeklindedir.³³⁹

Kadınların uğursuz olduklarını iddia eden bir diğer rivayet Ebu Hureyre’den aktarılan “Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta.” şeklindeki rivayettir. Zerküşî’nin aktarmış olduğu rivayet, Ebu Hureyre’nin rivayetini açıklar niteliktedir. “İki adam Hz. Aişe’nin yanına girip “Ebu Hureyre, Hz. Peygamber’in ‘Uğursuzluk ancak kadında, binekte ve evdedir’ buyurduğunu rivayet ediyor, ne dersin?” diye sordu. Hz. Aişe; “Kur’an’ı Ebu’l-Kasım’a indiren Allah’a yemin ederim ki o böyle söylemiyordu. Fakat Allah’ın Peygamberi şöyle buyurmuştu: ‘Cahiliye insanları şöyle derlerdi; Uğursuzluk kadında, evde ve binektedir.’” Sonra Hz. Aişe şu ayeti okudu: “Ne yerde ne

³³⁴ Çağrı, “Fitne”, *DİA*, sf.157

³³⁵ Buhari, Nikah, 18

³³⁶ Mizzi’den akt. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf. 50

³³⁷ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.50-60

³³⁸ Tam adı Ebu’l-Hasen Ali b. Abdulkafi Takiyüddin es-Sübki olan alim 8. asır hadis alimlerindendir.

³³⁹ İbn Hacer’den akt. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf. 62

de kendi canlarımızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, Biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Doğrusu bu Allah’a olaydır.”³⁴⁰ ³⁴¹

Bu rivayetler göstermektedir ki kadının uğursuz ve fitne olduğu iddiası İslamiyet’ten değil cahiliye zihniyetinden kaynaklanmaktadır. Bu zihniyetin ürünü olan rivayetlerle kadın için aşağılayıcı ve alçaltıcı unsurlar İslamiyet’e dayandırılmak istenmiştir. Günümüzde dahi bu zihniyet devam etmektedir. Arsel “Şeriat ve Kadın” adlı eserinde İslam’ın kadını şeytan olarak gördüğünü ifade etmektedir. Yukarıda zikredilen ve İslam alimleri tarafından kabul edilmeyen rivayetleri aktararak, cahiliye döneminde kadının özgür olduğunu, İslam’ın kadını kısıtlayıp aşağıladığını belirtmektedir. Aynı zamanda “*Şüphesiz ahirete iman etmeyenler meleklerle dışı isimleri veriyorlar.*”³⁴² ayetini de Arapların kadına verdiği değerin bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Cahiliye döneminde kadınların özgür ve saygın kabul edildiklerini ancak İslam’ın buna karşı çıkarak kadının değerini yok saydığını ifade eden Arsel, kız çocuklarının öldürülmesini kınayan ayetin de Müslüman nüfusunu çoğaltmak amacıyla indirildiğini belirtmektedir.³⁴³ Arsel’in, rivayetlerden israiliyat kaynaklı olanları kabul edip “doğru bilgi” olarak aktarması, aynı zamanda Kur’an ayetlerinden bazılarını siyak ve sibakına bağlı kalmaksızın yorumlaması ve kendi görüşüne ters ayetleri görmezden gelmesi bu kitabı, İslam’ı kötülemek amacıyla yazdığını göstermektedir.

Hız. Peygamber (sav), hiçbir zaman kadını uğursuz ve fitneci olarak görmemiştir. Hız. Muhammed (sav) döneminde kadınların mescide gelmeleri ile ilgili birtakım olumsuz olaylar yaşanmasına rağmen, Hız. Peygamber (sav) asla kadınları mescidden men etmemiş hatta onların mescide devam etmelerini isteyerek sahabilere de kadınlara engel olmamalarını emretmiştir. Ahmed b. Hanbel’in kadının fitne unsuru olarak görülmesi konusundaki açıklamaları durumu özetlemesi açısından önemlidir: “Resulullah (sav) zamanında kadınlar rahatlıkla erkeklerle aynı mecliste oturabiliyorken, hicri üçüncü asırdan itibaren kadının bir parmağını bile göstermesi fitne sayılmıştır.”³⁴⁴ Kadının fitne unsuru olduğu şeklindeki rivayetler, İslam’da uğursuzluk olmadığı gerçeğine ters

³⁴⁰ Hadid 57/22

³⁴¹ Zerkeşi, Hız. *Aişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, sf. 39-40

³⁴² Necm 53/27

³⁴³ Kadın konusundaki ifadeleri için bkz. Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak yay., İstanbul 1990 (6. baskı)

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel’den akt. Gözütok, Kadınlara da Farzdır, sf. 70

düşmekle birlikte, Yahudi ve Hristiyan kültüründen ve aynı zamanda cahiliye zihniyetinden etkilenilerek aktarılan rivayetler olmuştur. Nitekim ilgili bölümde de aktarıldığı gibi Yahudilik ve Hristiyanlıkta kadına bakış bu şekildeydi.

Kadınların fitne olduğu iddiasına karşı, iyi niyetle yapılan bazı uygulamaların amacının, kadının zarar görmesini engellemek olduğu ifade edilse de kadına en büyük zararı yine bu düşünce yapısı vermiştir. Nitekim kadını korumak adına onu eve hapsedmek ve gerek dışarı çıkmasının gerekse eğitim almasının önüne çeşitli engeller koymak, kadının da zamanla kendisini, korunmaya ve bir başkasının himayesine muhtaç, fitenin kaynağı ve uğursuz olarak görmesine neden olmuştur. Hüseyin Hatemi'nin ifadesiyle “Bir adama kırk gün deli dersin deli olur misali, önyargılarla şartlanmış yanlış eğitimin sonucu kadınlar bizzat iblise daha yakın ola yalanını benimseyip kabullenir ve cinsiyetlerini haksız yere suçlar, cinsel özelliklerinden utanır hale gelebilirler.”³⁴⁵

3.3.Uydurma Rivayetler Ve Rivayetlerin Yanlış Yorumlanması

İslam dininin Kur'an-ı Kerim'den sonraki ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in (sav) sözleri ve uygulamaları, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra yazıya geçirilmiştir. Bundan dolayı zaman zaman Hz. Peygamber (sav) adına sözler uydurulmuş, bazı kimseler sözlerinin ve görüşlerinin etkisini arttırmak için kendi ifadelerini Hz. Muhammed'e (sav) isnad etmiştir. Bu sözleri hadislerden ayırmak için cerh ve tadil ilmi ortaya çıkmıştır. Ancak uydurma rivayetler bu sürece kadar toplumda kabul görmüş ve insanların düşünce yapılarının oluşmasına etki etmiştir. Kadınlar ile ilgili sözler de bu uydurma rivayetler arasında yer almıştır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonraki süreçte, asr-ı saadette kadınlara tanınan haklar ve özgürlükler, cahiliye adetleri ve Arap geleneği karşısında varoluş mücadelesi vermiştir. Araplar kadının yeniden düzenlenen sosyal konumunu benimsemekte zorlanmış ve bu da kadınlarla ilgili rivayetler uydurulmasına neden olmuştur. Abdullah b. Ömer'in “Biz Peygamber (sav) zamanında, hakkımızda vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlara söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan sakınırdık. Peygamber (sav) vefat edince, biz de onlara kötü söz söyler olduk ve onlara karşı kusurumuz arttı.”³⁴⁶ şeklindeki sözü de bu durumu destekler niteliktedir. Hz. Muhammed (sav), bu durumun farkında olduğundan

³⁴⁵ Cihan Aktaş, “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”, *JOURNAL OF ISLAMIC RESEARCH*, 1997, c. 10, s. 4, sf.245

³⁴⁶ Buhari, Nikah,81

olsa gerek “Sizlerden iki zayıf mahlukun haklarını korumanız konusunda ısrarcıyım: yetimler ve kadınlar”³⁴⁷ buyurmasına rağmen ne yazık ki kadınlar hakkındaki olumsuz havanın oluşmasını engelleyememiştir. Bu olumsuz hava da en çok eğitim alanında etkili olmuştur. İslam dini ilme önem vermiş ve ilim öğrenmede kadın ve erkeğe ortak bir sorumluluk yüklemiştir. İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’te, kadının eğitim öğretimden mahrum bırakılmasını gerektiren hiçbir ayet ve uygulama mevcut değildir. Resulullah’ın (sav) uygulamalarına bakıldığında kadının eğitime yönelik önemli adımlar atıldığı görülmektedir. Ancak Resulullah’ın (sav) vefatının ardından, özellikle de Emeviler dönemi ve sonrasında kadınları eğitimde geri bırakmak ve toplumsal hayattan soyutlamak adına pek çok rivayet uydurularak Hz. Peygamber’e (sav) isnad edilmiş ve bu rivayetlere dayanarak da kadınla ilgili ciddi kısıtlamalar yapılmıştır.

“İşlerini kadına havale eden topluluk iflah olmaz.” Rivayeti ve Değerlendirilmesi

Bu rivayet ile kadınların yönetici olamayacağı ve herhangi bir durumu idare edemeyecekleri şeklindeki bir düşünce, hadis gibi rivayet edilmiştir. Bu rivayetin Cemel vakasından sonra gündeme gelmesi ve hatırlanması dikkat çekicidir. Nitekim Cemel vakasında bilindiği üzere Hz. Ali ve Hz. Aişe karşı karşıya gelmiştir ve bu savaş İslam tarihindeki ilk iç savaş olarak nitelendirilmektedir. Bu rivayetin ilk ravisi olan Ebu Bekre, Hz. Osman’ın katillerinin cezalandırılması konusunda Hz. Aişe ile aynı görüşü paylaşmış ancak Cemel savaşına katılmamıştır. Savaşta Hz. Aişe ve taraftarları yenilgiye uğrayınca bu yenilgiyi, Hz. Aişe’nin komutan olmasına bağlayarak bu sözü zikretmiştir. Bu rivayeti eserinde detaylı bir şekilde inceleyen Ali Osman Ateş, Ahmed b. Hanbel ve Buhari’nin ravilerden pek çoğunu güvenilirmez olarak ifade ettiğini belirtmiştir.³⁴⁸ Aynı şekilde İbn Cerir et-Taberi’nin de bu görüşe muhalif olduğunu ifade etmiştir. Süleyman Ateş ise kadının devlet başkanlığı, kadılık gibi görevleri yapabileceğini söyleyerek bu rivayette taşlananın Hz. Aişe olduğunu ifade etmiştir. Resulullah gerçekten bunu söylemiş olsaydı Hz. Aişe Cemel vakasına katılmaz, Talha ve Zübeyr de onu başlarına geçirmezdi, şeklinde yorumlayarak rivayetin Kur’an’a ters, olaylara aykırı olduğunu belirtmiştir.³⁴⁹

³⁴⁷ İbn Mace, Edeb, 6

³⁴⁸ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf. 419-422

³⁴⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c.VI., sf. 399-400

Hız. Peygamber (sav) istişareye 6nem vermiş ve pek 6ok konuda aşabıyla istişarede bulunmuştur. Gerek devlet başkanlığı gerekse ailevi, ticari ve ferdi konulardaki istişareleriyle sahabeye 6rnek olmuştur. Ebu Hureyre “Resulullah’tan (s.a.v) daha 6ok adamları ile istişare eden bir kimse g6rmedim”³⁵⁰ diyerek Hız. Peygamber’in (sav) bu konudaki hassasiyetine dikkat 6ekmiştir.

Hız. Peygamber (sav), sadece erkeklerle değil kadınlarla da istişarelerde bulunmuştur. Eşlerinin g6r6şlerine de zaman zaman başvurarak onların g6r6şlerini 6nemsemiştir. Hudeybiye anlaşması sonrasında eşi 6mm6 Seleme’nin tavsiyesini dikkate almış ve uygulamıştır.³⁵¹ Aynı zamanda Hız. Aişe’ye atılan iftira ile ilgili olarak da gerek azatlı bir k6le olan Berire’nin, gerekse annesi olarak g6rd6ę6n6 belirttiği 6mm6 Eymen’in g6r6şlerine 6nemsemiş ve onlara konu ile ilgili d6ř6ncelerini sornuştur.³⁵² Kendilerinin ilgilendiren konularda kadınlarla istişare edilmesini³⁵³, kızları hakkında kadınlara danışılması gerektięini³⁵⁴ belirtmiştir. Hız. Aişe, Hız. Peygamber’e (sav) “Ya Ras6lallah! Kadınlarla nik6h akidleri hususunda istişare edilir mi?” diye sorunca Resulullah (sav), “Evet (kadınlarla nikah akidleri hususunda istişare edilir)” diye cevap vermiştir. Bunun 6zerine Hız. Aişe bakire bir kızın kendisine danışıldığında utanga6lığı sebebi ile cevap veremeyeceğini s6yleyince Hız. Peygamber (sav), “Onun susması izin verdiği anlamına gelir.” demiştir. G6r6ld6ę6 6zere Hız. Peygamber (sav) zaman zaman kadınlarla da istişarelerde bulunmuş ve bazı durumlarda kadınlarla istişare etmeyi tavsiye etmiştir. Dolayısıyla, kendisi de kadınlarla istişarelerde bulunan Hız. Peygamber’in (sav) b6yle bir s6z s6ylemiş olması d6ř6n6lemez.

“Kadınlr i6in kabir daha hayırlıdır.” Rivayeti ve Değerlendirilmesi

Hız. Peygamber’in (sav) “Kadın i6in iki tane 6rt6 vardır. Kabir ve koca” dediği ve hangisinin daha efdal olduğu sorulduğunda ise “Kabir daha hayırlıdır”³⁵⁵ şeklinde cevap verdiği iddia edilmiştir. Bu rivayetin isnad b6l6m6n6 inceleyen Ateş, senetteki ravilerden Halid b. Yezid b. Esed el-Kasri’nin muhaddisler tarafından itham edildiğini belirtmiştir.

³⁵⁰ Tirmizi, Cihad, 34

³⁵¹ Vakıdi, *Kitabu’l-Meğazi*, sf. 524

³⁵² Vakıdi, *Kitabu’l-Meğazi*, sf. 378

³⁵³ Recep Aslan, “İstişarenin 6nemi ve Hız. Peygamber’in Uygulamalarından 6rnekler”, *Muş Alparslan 6nv. Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, s. 1, sf. 234

³⁵⁴ Ebu Davud, Nikah, 23

³⁵⁵ Suyuti’dan akt. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf. 94

Suyuti de bu rivayetin uydurma olduğunu aktarmıştır.³⁵⁶ Kadınlarının ölmesinin yaşamasından daha hayırlı olduğunu ifade eden bu rivayet cahiliye dönemi anlayışına benzerliği ile dikkat çekmektedir. Cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri gömen kimseler olduğu ve bunun nedenlerinden en önemlisinin de kız çocuğunun onlara utanç getireceği düşüncesi olduğunu önceki bölümlerde aktarmıştık. Kur'an- Kerim'de Allahu Teala tarafından *"Diri diri gömülen kız çocuğuna hangi günahından dolayı öldürüldüğü sorulduğu zaman..."*³⁵⁷, *"Onlardan birine bir kız çocuğu müjdelendiğinde öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. (Aklınca) verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!"*³⁵⁸ yerilen bu davranışın, Hz. Peygamber (sav) tarafından desteklenmiş olması mümkün değildir. Nitekim Kur'an'da, Hz. Peygamber'in (sav) hevasından konuşmadığı³⁵⁹ bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an-ı Kerim ayetleri ile çelişen böyle bir sözü söylemiş olması mümkün görünmemektedir.

"Kadınları üst kattaki odalarda oturtmayın, onlara yazı yazmayı öğretmeyin, yün eğirmeyi ve Nur suresini öğretin."³⁶⁰ Rivayeti ve Değerlendirilmesi

Bu rivayet, Hakim'in Müstedrek adlı eserinde yer almaktadır. Hakim'in bu eserinde yer alan rivayetlerin sıhhat derecelerini tesbit etmek amacıyla yapılan en önemli çalışma Zehebi'nin Telhisü'l- Müstedrek adlı eseridir. Bu eser, Hakim'in Müstedrek adlı çalışmasının daha iyi anlaşılmasını sağlayan en kapsamlı çalışma olduğundan, iki eserin birlikte basıldığını ifade eden Ateş, Hz. Aişe'ye nisbet edilerek aktarılan bu rivayetin, Zehebi tarafından mevzu (uydurma) olarak belirtildiğini ifade etmiştir. Ravi silsilesinde yer alan Abdülvehhab b. ed-Dahhak'ın hadis uyduran ve yalancı (kezzab) olarak bilindiği aktarılmıştır. Ateş, İbnü'l- Cevzi ve Suyuti'nin uydurma olduğu kesin olan bu rivayetin Müstedrek'te yer almasının ve isnadının sahih olduğunun belirtilmesine hayret ettiğini aktarmıştır.³⁶¹

Rivayetin Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarına ters düştüğünü göstermesi açısından Resulullah'ın uygulamalarından birkaçını ifade etmek istiyoruz. Bilindiği üzere

³⁵⁶ Ateş, Kadın, sf. 94

³⁵⁷ Tekvir, 81/8-9

³⁵⁸ Nahl 16/58-59

³⁵⁹ Necm 53/3

³⁶⁰ Hakim'den akt. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.147

³⁶¹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.147

Şifa bint Abdullah İslamiyet'ten önce okuma yazma bilen kadınlardandı ve Resulullah (sav) ondan Hz. Hafsa'ya okuma yazma öğretmesini istemişti. Şayet kadınların okuma yazma öğrenmemesi gerektiğini ifade eden Resulullah (sav) ise, Şifa'dan neden böyle bir talepte bulunmuştur? Aynı zamanda Resulullah (sav) ilmi talep etmenin kadın erkek her Müslümana farz olduğunu belirtirken, kadınların okuma yazma öğrenmeksizin, eğitim almaksızın ilmi nasıl talep edeceklerini ifade etmiştir? Aynı zamanda rivayetin ilk ravisi olduğu belirtilen Hz. Aişe, vahiy sürecinde Resulullah'ın (sav) en yakınında olan kimselerden biri olmuştur. Hz. Peygamber'e sık sık gelen vahiyle ilgili anlayamadığı hususları sormuş ve Hz. Muhammed (sav) de gerekli açıklamaları yapmıştır. Hz. Aişe'nin sorularını asla cevapsız bırakmamış veya kadın olduğu için bilmemesi gerektiğini ifade etmemiştir. Hatta zaman zaman Hz. Aişe'nin dikkatli oluşuna hayret etmiş ve "Senden önce kimse bunu sormamıştı" diyerek memnuniyetini dile getirmiştir. Görüldüğü üzere bu mevzu rivayetleri ön plana çıkaran kimseler, sahih olarak aktarılan rivayetleri görmezden gelmiş ya da kendi düşüncelerine karşı olduğundan dolayı görmek istememişlerdir.

Rivayette geçen "kadınların yün eğirmesi" ifadelerinin Tevrat'ta yer alan "kadınlar elleriyle ip eğirdiler"³⁶² ifadeleri ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.³⁶³ İslam coğrafyasının genişlemeye başlamasıyla bazı Yahudi ve Hristiyan din adamları da İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olmuş ve rivayetlerde gördükleri boşlukları kendi kültür ve dinlerinde var olan haberlerle doldurmuştur. Sadece hadis alanında değil, tefsir alanında da giren bu haberler "israiliyat" olarak nitelendirilmiştir.³⁶⁴ Bu ve benzeri rivayetlerde aktarılan israiliyat kaynaklı bu haberler cahiliye anlayışı ile benzerlik gösterdiğinden, insanlar tarafından sorgulanmaksızın kabul edilmiş ve İslami anlayış gibi aktarılmaya başlanmıştır.

"Kadınların Akıl ve Din Bakımından Eksik Olduğu" Şeklindeki Rivayetler ve Değerlendirilmeleri

Kadınlar ile ilgili olumsuz havanın oluşmasına neden olan bir diğer rivayet ise "kadınların akıl ve din yönünden eksik olup, cehennem halkının çoğunluğunu

³⁶² Çıkış, 35/25

³⁶³ Gözütok, *İslam'da Kadın Eğitimi ve Öğretimi*, sf.84

³⁶⁴ İsrailiyat için bkz.: İbrahim Hatiboğlu, "İsrailiyat", *DİA*, İstanbul 2001, c. 23, sf. 195-199

oluşturduğu” şeklinde ifade edilen rivayetlerdir.³⁶⁵ Bu rivayetlerin devamında ise kadınların çoğunluğunun cehennemde olduğu belirtilmiştir.

Bu rivayetlerden Tirmizi’nin aktardığı sened kısmındaki ravilerden Abdülaziz b. Muhammed b. Ubeyd ed-Deraferdi’nin, hadis alimleri tarafından, hafızasının kötü olduğu belirtilmiştir.³⁶⁶ Müslim’den aktarılan rivayette ise, ravilerden Said b. Ebi Said Keysan el- Makburi’nin vefatından dört yıl kadar önce hafızasının bozulduğu ifade edilerek tenkid edilmiştir.³⁶⁷ Rivayette kadınların dinen eksik olmaları hayız görmeleri sebebi ile, aklen eksik olmaları ise iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması hasebiyle olduğu ifade edilmiştir. Bazı İslam alimleri bu rivayetin sahih olduğunu ifade ederek kadının aklen ve dinen eksik olmasının bir kınama ve hakaret değil, yaratılışları gereği olduğunu belirtmiştir. Bu durumun ifade edilmesinin ise kadınlara bir uyarı olduğu ve fitneden kaçınmalar için bildirildiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁶⁸ Genel olarak bu rivayetler incelenirken dikkat edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Kur’an- Kerim’de insanın yaratılışından bahseden ayetlerde “*Ey İnsanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan...*”³⁶⁹, “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması...*”³⁷⁰, “*Allah, size kendi cinsinizden eşler var etti...*”³⁷¹ şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerin hiçbirinde kadının aklen ve dinen eksik olduğuna ya da erkeğin yaratılışı itibariyle kadına üstün olduğuna dair bir ifade kullanılmamıştır. Aynı zamanda insanların sorumluluklarından bahseden ayetlerde de kadın erkek ayrımına gidilmemiştir. Örneğin “*Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır...*”³⁷², “*Rableri onlara şu karşılığı verdi: ‘Ben erkek olsun kadın olsun sizden hiçbir çalışanın amelini zayı etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz.*”³⁷³, “*Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.*”³⁷⁴ ayetlerinde kadın ve erkek sorumluluk bakımından ayrı

³⁶⁵ Tirmizi, İman 6/2613; Müslim, İman 34/132

³⁶⁶ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.177

³⁶⁷ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.177

³⁶⁸ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf.201

³⁶⁹ Nisa 4/1

³⁷⁰ Rum 30/21

³⁷¹ Nahl 16/72

³⁷² Bakara 2/286

³⁷³ Al-i İmran 3/195

³⁷⁴ Fussilet 41/46

tutulmamıştır. Dinen ve aklen eksik olduğu ifade edilen kadının böyle bir durumda sorumluluk açısından erkekle bir tutulmaması gerekmez miydi? Kadınların hayız görmesinin bir eksiklik veya bir ceza olarak görülmesi Yahudi kültürünün İslamiyet'e etkilerinden biridir. Nitekim Yahudilikte kadının hayız görmesi bir cezadır adet gören kadın kirli kabul edilir.³⁷⁵

“Kadınlara muhalefet ediniz. Çünkü onlara muhalefette bereket vardır.” Rivayeti ve Değerlendirilmesi

Bu rivayetin incelenmesinden önce Hz. Muhammed'in (sav) ve rivayetin ilk ravisi olduğu iddia edildiğinden Hz. Ömer'in kadınlarla istişarelerinden örnekler vermek, rivayetin sahih olup olmadığının anlaşılması açısından önemlidir. Hz. Peygamber (sav) gerek kendi eşleriyle gerekse diğer kadın sahabilerle zaman zaman istişarelerde bulunarak onları düşüncelerini dinlemiştir. Nitekim Hz. Muhammed (sav) kendisine vahiy indirilmeye başladığında endişesini ilk olarak eşi Hz. Hatice ile paylaşmış ve kendisine görünenin ne olabileceğini sormuştur.³⁷⁶ Aynı zamanda Hudeybiye'deyken Ümmü Seleme'nin tavsiyesini dikkate alarak kurbanını kesmiştir.³⁷⁷ İfk Hadisesi sonrasında da Hz. Muhammed (sav) Hz. Aişe ile ilgili olarak Büreyre, Zeyneb bint Cahş ve Ümmü Eymen ile istişarede bulunmuştur.³⁷⁸ Rivayetin ilk ravisi olan Hz. Ömer kendi hilafeti döneminde sık sık Hz. Hafsa ile istişarelerde bulunmuş ve onun tavsiyeleri üzerine kararlar almıştır. Aynı zamanda Hz. Aişe, Şıfa bint Abdullah da Hz. Ömer'in görüşlerine başvurduğu kadınlardandır.³⁷⁹ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde, kocasının ölümü üzerine dört ay iddet bekleyip evlenen bir kadın, dört veya beş ay sonra çocuk doğurur. Kadının kocası durumu Hz. Ömer'e bildirince Hz. Ömer, cahiliye döneminde de yaşamış olan bir grup kadını çağırarak bu durumu sorar. Kadınlar biri bunun mümkün olabileceğini, ceninin, kocasının ölümünde sonra gizlendiğini ve kadının normal bir şekilde hayız gördüğünü, ancak kadın yeniden evlenince ceninin gelişimini tamamladığını söyleyince, Hz. Ömer buna göre karar verir.³⁸⁰ Görüldüğü üzere gerek Hz. Peygamber (sav), gerekse

³⁷⁵ Levililer 15/19-26

³⁷⁶ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c.1, sf. 303-304

³⁷⁷ Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, sf. 524

³⁷⁸ Vakıdi, *Kitabu'l-Meğazi*, sf. 378

³⁷⁹ Suyuti, *Tarihu'l-Hulefâ*, sf.141-142.

³⁸⁰ Savaş, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, sf. 192

Hız. Ömer kadınların görüşlerine değır vermiş ve zaman zaman onlarla istişarelerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu rivayet onların uygulamalarına ters düşmektedir.

Kadınların Uğursuz Olduklarının İfade Edildiğı Rivayetler ve Değerlendirilmeleri

Kadınları uğursuz oldukları ile ilgili olarak aktarılan rivayetlerden ilki Ebu Hureyre'den gelmiştir. "Resulullah (sav), uğursuzluk şu üç şeydedir: evde, kadında ve atta, buyurdu." şeklindeki rivayet Hız. Aişe'ye aktarılmış ve ne düşündüğü sorulmuştur. Hız. Aişe "Kur'an'ı, Ebu'l-Kasım'a indiren Allah'a yemin ederim ki, Resulullah böyle söylemiyordu. Fakat Allah'ın Peygamberi şöyle söylüyordu: 'Cahiliye insanları şöyle derlerdi: Uğursuzluk evde, kadında ve attadır.'" ³⁸¹ Konu ile ilgili olarak Hız. Aişe'den gelen bir diğır rivayet ise şöyledir: "Hız. Aişe'ye, Ebu Hureyre'nin, Resulullah'ın (sav), 'Uğursuzluk üç şeydedir; evde, kadında ve atta' buyurduğunu ifade ettiğı bildirilmiştir. Hız. Aişe, bunu üzerine "Ebu Hureyre ezberleyemedi, Resulullah (sav) Yahudilerin uğursuz saydığı şeylerden bahsediyor ve bunun için onlara 'Allah Yahudileri kahretsin. Onlar 'Şüphesiz uğursuzluk üç şeydedir; evde, kadında ve atta' derler' diyordu. Bu sırada Ebu Hureyre içeriye girdi, hadisin sonunu duydu, baş tarafını işitmedi." demiştir." ³⁸² Kadının uğursuz olduğı şeklinde bu rivayet İslam'ın değerlerine aykırıdır. İslamiyet'te uğursuzluk anlayışı yoktur. Aynı zamanda Resulullah'ın tebliğ metoduna da aykırıdır. Hız. Peygamber'in eşleri dahil diğır kadınları incitmesi söz konusu değildir. Nitekim Resullah (sav) başka dinlere mensup kimselerin cenazesini görünce ayağı kalkacak kadar insana değır verirdi.

Hız. Muhammed'in (sav) vefatının ardından hadis gibi aktarılan bu rivayetlerin, kadınların diğır haklarının yanı sıra özellikle eğitim haklarının elinden alınmasına neden olduğı görölmektedir. Hız. Muhammed (sav) döneminde en önemli eğitim kurumu olan cami ve mescitlerde eğitim gören kadın öncelikle camilerden uzaklaştırılmıştır. Diğır eğitim kurumları olan küttap ve alimlerin evlerinden de uzaklaştırılan kadın için tek çözüm kendisinin okuyarak öğrenmesi olmuştur. Ancak kadınlara okuma yazma öğretilmemesi gerektiğı şeklindeki uydurma rivayetler bu duruma da engel olarak kadının eve hapsolmasına neden olmuştur. İslam'ın ilk asrında kadınlar ile ilgili olarak oluşan bu algının, sonraki dönemlerin düşünce yapısının oluşmasında oldukça etkili olduğı

³⁸¹ Zerküş, *Hız. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiğı Eleştiriler*, sf. 40

³⁸² Tayalisi'den akt. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, sf. 136

görülmektedir. Uydurma olduğu belirtilmesine rağmen, bu rivayetler medreselerde ders kitabı olarak okutulan kitaplarda yer almış ve ne yazık ki Emeviler, Abbasiler ve hatta Osmanlılar dönemindeki eğitim anlayışına da etki etmiştir. Günümüzde dahi cami ve mescitlerin mimari yapısı incelendiğinde kadınlar için ayrı bölümler olarak inşa edilen kısımların oldukça küçük olduğu ve hatta bazı camilerde bu bölümlerin de bulunmadığı görülmektedir. Görüldüğü üzere kadınların eğitimde geri kalmasının en önemli nedenlerinden biri olan uydurma rivayetler, toplum tarafından sorgulanmaksızın kabul edilmiş ve yaşantıya dönüştürülmüştür. Kur'an ayetlerine ve Hz. Muhammed'in (sav) sünnetine aykırı olmasına, aynı zamanda akıl ve mantıkla açıklanamamasına rağmen bu tür rivayetler toplumda var olan cahili zihniyetten ötürü hemen kabul edilmiştir. Bu da göstermektedir ki kadınların eğitimine engel olmak isteyenler buna her dönemde bir kılıf bularak istediklerini elde etmiştir. Bu rivayetlerden bazılarının kabul eden bir kısım İslam alimi, bu sözleri Resulullah (sav) söylemiş midir, diye tartışmak yerine "Resulullah (sav) söylemişse vardır bir hikmeti" anlayışıyla bu rivayetlerin hikmetine dair sayfalarca açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu da göstermektedir ki kadın ile ilgili görüşleri, onların aleyhine söylenen her sözü kabul etmelerine neden olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam dini kadın erkek ayrımı yapılmaksızın tüm insanlığa gönderilen ilahi bir dindir. Vahyin nüzulünden önce gerek Arap toplumunda gerekse kadını ikinci sınıf insan olarak gören ve değersizleştiren diğer toplumlarda var olan anlayışa karşı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (sav) kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan varlıklar olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) vahiy almasıyla başlayan süreç toplumsal açıdan pek çok konuda köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Kadınların sosyal konumu ve kadın eğitimi de en çok değişimin yaşandığı alanlardan biridir. Hz. Peygamber'in (sav) yaşadığı toplumda kadınların görüşlerine önem verilmezken Hz. Peygamber (sav), gerek eşlerinin gerekse kadın sahabilerin görüşlerini önemsemiş ve zaman zaman onlar ile istişarelerde bulunmuştur. Kadınların da erkekler ile aynı şekilde eğitim alması amacıyla onların camiye gelmelerini istemiş ve erkeklere onlara engel olmamaları gerektiğini belirtmiştir. Kadınlar Hz. Peygamber (sav) döneminde ticaretle uğraşmış, zabıta olarak görevlendirilmiş ve İslam dininin yayılması sürecinde Hz. Peygamber'e destek olmuştur. Kendi hak ve sorumluluklarının bilincinde olan kadınlar gerek toplumsal gerekse hukuki alanda erkeklerle eş tutulmuştur. Hz. Peygamber (sav) kadınların, kendisinin vefatından sonra yeniden cahili anlayışla zarar görmelerinden endişe etmiş ve veda hutbesinde kadınların haklarının korunmasını vasiyet etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından yeniden kadınlar toplumdan dışlanmaya başlamıştır. Elbette ki bu duruma karşı çıkan ve kendini her alanda yetiştiren kadınlar da olmuştur. Ancak kadınların Resulullah (sav) döneminde elde ettikleri hak ve özgürlükleri devam ettiremedikleri görülmektedir. Zamanla kadın bu rolünü kabullenerek kendini sadece ailesinin ve kocasının hizmetine adanmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından birçok uydurma rivayet hadis gibi nakledilmeye başlamıştır. Özellikle kadınlar ve onların toplumdan dışlanması gerektiği düşüncesine dayanan bu uydurma rivayetler, cahili anlayıştan kalan kadın ile ilgili ön yargılı tutum nedeniyle toplum içerisinde sorgulanmaksızın kabul görmüştür. Öncelikle kadınlar camilerden uzaklaştırılmaya başlanmış, okuma yazma öğrenmelerinin önüne geçilmiş ve hatta kadınların sokağa çıkması bile fitne sebebi sayılmıştır. Medreselerin açılmasının ardından kadınlar ile ilgili olarak uydurulan rivayetler, medreselerde okutulan kitaplarda yer alarak dönemin eğitim anlayışının belirlenmesine önemli ölçüde etki

etmiştir. Kızların okuma yazma öğrenmesinin onları yoldan çıkaracağı anlayışı günümüzde dahi etkisini sürdüren, İslamiyet'in kadını geri bıraktığı iddialarına neden olmuştur. Bu iddialar karşısında yıllarca kadınları cadı olarak gören ve yüzbinlerce kadını katleden Batı toplumu feminizm hareketleri ile kadına hak ettiği değeri kazandırmayı amaçladığını iddia etmiştir. Ancak kadını kişiliği, karakteri ve eğitimi ile öne çıkarmaktansa cinsel kimliği ile öne çıkarmayı daha karlı bulmuş ve günümüzde dahi devam eden kadının cazibesini kullanarak ticari kazanç elde eden tanıtımlar ve reklamlar yapmıştır ve yapmaktadır.

İslamiyet'in temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnette kadını dışlayan ve eğitimden mahrum bırakan hiçbir delil olmamasına rağmen kadınlar zaman içerisinde eğitimden uzaklaştırılmış ve bunun din adına yapıldığı iddia edilmiştir. İslam dini ve Hz. Peygamber (sav) kadına tam bir kişilik kazandıracak haklar vermiştir. Hulefa-ı Raşidin döneminde kadınlar en önemli eğitim merkezi olan cami ve mescitlere gitmeye devam etmiş, gerek halifelerin gerekse diğer alim sahabilerin sohbetinde bulunarak dersler almaya devam etmiştir. Eğitim faaliyetlerinin cami ve mescid eksenli devam ettiği bu dönemlerde kadınların aynı zamanda kütüphanelerde ders gördüğü bilinmektedir. Ancak İslam coğrafyasının genişlemeye başlamasıyla birlikte farklı kültürlerden de etkilenen İslam kültürüne bazı uydurma rivayetler ve Resulullah'ın (sav) görüşü gibi aktarılan kişisel düşünceler dahil olmaya başlamıştır. Hz. Peygamber (sav) döneminde kadınlar erkeklerle aynı sohbet meclislerinde bulunup birlikte ibadet edebiliyor ve hatta tartışabiliyorken, hicri üçüncü asırdan sonra kadınların parmağını göstermesi dahi fitne nedeni olarak görülmeye başlanmıştır.

Kadınların, İslam tarihinin farklı dönemlerindeki sosyal statülerini ve eğitim durumlarını inceleyen çalışmaların artmasının, günümüz toplumundaki kadının, geçmişte kendisine biçilen rol ile şimdiki durumunu karşılaştırarak hakları ve eğitimi konusunda daha bilinçli ve özverili tutumlar geliştirmesine katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Bu tür çalışmaların kadınlar tarafından yapılmasının desteklenmesinin farklı bir bakış açısı kazandıracığı açıktır. İslamiyet'in ilk asrı ile sınırlandırılan bu çalışmanın devamının gelmesini temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Acar, Hasan, “Türk Kùltür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, *İnsan ve İnsan der.*, y. 6, s. 21, sf. 395-411
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Ocak yay., trc. H. Yıldız-Z. Yıldız (2. baskı), İstanbul 2015
- Akman, Tuğçe, *Çin Feodal Toplum Yapısındaki Kadın Değer Yargıları*, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, c. 4, s. 8, sf. 69-79,
- Aksu, Ali, "Emevîler Döneminde Sosyal Tabakalar", *İSTEM*, Konya 2006, sf. 63-81
- Aksu, Ali, “Asr-ı Saadet ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti”, *CÜİFD*, Sivas 2001, c.5, s.2, sf. 203-228
- Aktaş, Cihan, “Kadının Toplumsallaşması ve Fitne”, *Journal Of Islamic Research (İslami Araştırmalar Dergisi)*, 1997, c. 10, s. 4, sf. 241-248
- Altınay, Ramazan, “Emeviler Döneminde Bazı Yönleriyle Kadın”, *Ekev Akademi Dergisi*, s. 21
- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2 (Hulafa-i Raşidin Dönemi)*, Ensar yay., İstanbul 2013
- Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 3(Emeviler Dönemi)*, Ensar yay., İstanbul 2013
- Apak, Adem, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kùltürü*, Ensar yay., İstanbul 2014
- Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak yay., İstanbul 1990
- Aslan, Recep, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, c.2, s. 1, sf. 223-241
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan yay., İstanbul 2015 (3.baskı)
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul 1988

- Aycan, İrfan, *Emeviler Dönemi Bilim Kültür ve Sanat Hayatı*, Otto yay., Ankara 2017
- Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara Okulu yay., Ankara 2014
- Aydın, M.Akif, “Aile”, *DİA*, İstanbul 1989, c.2, sf. 196-200
- Aydınlı, Abdullah, “Amre bint Abdurrahman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c.3, sf. 95-96
- Baktır, Mustafa, “Suffe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, sf. 469-470
- Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İfav yay., İstanbul 2014
- Bardakoğlu, Ali, “Cahiliye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, İSAV, İstanbul 1996
- Batar, Yusuf, “Kur’an’da Bazı Eğitim Kavramları”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*, Yekder yay., İstanbul 2019
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri*, Bayraklı yay., İstanbul 2007,
- Bolelli, Nusrettin, *Tarih Boyunca Muhtelif Milletlerde Kadın Eğitimi*, Rağbet yay., İstanbul 2018
- Boynukalın, Mehmet, “Tebliğ”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, sf. 218-219
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*. Trc. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988
- Carullah, Musa, *Hatun*, Haz: Mehmet Görmez. Ankara: Otto yay. 2018
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV yay., Ankara 2013 (24. baskı)
- Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, Rağbet yay., İstanbul 2011
- Çağrı, Mustafa, “Fitne”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 13, sf. 156-159

- Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev:Ali Yardım, Damla yay., İstanbul 1998
- Demircan, Adnan, *Cahiliye Arapları*, Beyan yay. (2. Baskı), İstanbul 2015
- Demircan, Adnan, *Cahiliye'den İslam'a Kadın ve Aile*, Beyan yay. (2. baskı), İstanbul 2017
- Ebu Gudde, *Abdulfettah, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Eğitim Metotları*, Çev. Enbiya Yıldırım, Yasin yay, İstanbul 2014
- El- Askalani, İbn Hacer, el-İsabe, Sağlam yay., çev. Seyfullah Erdoğan, İstanbul 2011
- El-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer yay., İstanbul 2013
- Erişgin, Özlem, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, s. 2, sf. 1-31
- Erkal, Mehmet, “Zekat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, c. 44, sf. 197-207
- Ersöz, Emine, *Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2007
- Fayda, Mustafa, “Aişe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c.2, sf. 201-205
- Fayda, Mustafa, “Cahiliye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.7, sf.17-19
- Fayda, Mustafa, “Ömer”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 34, sf. 51-53
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vak'ası”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.7, sf. 320-321
- Gleichen, Ingeborg, *Kadın Filozoflar Tarihi*, ODTÜ yay., Çev.: Leyla Uslu, Ankara 2007
- Gökarp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Latinize eden; Ebru Özgün, Buğra Uluyüz, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir 2019

- Görgün, Hilal, “Sükeyne bint Hüseyin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 38, sf. 45-46
- Gözütok, Şakir, “İslam Eğitim Tarihinde Müesseseseleşme”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2006, c.9, s.26, sf. 17-44
- Gözütok, Şakir, *Hz.Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim*, Ensar yay., İstanbul 2017
- Gözütok, Şakir, *Kadınlara da Farzdır- İslam’da Kadın Eğitimi ve Öğretimi*, Ensar yay., İstanbul 2017
- Gözütok, Şakir, *İslam’ın Altın Çağında İlim*, Nesil yay., İstanbul 2012
- Güler, İlhami, “Kur’an’da Kadın Erkek Eşitsizliğinin Temelleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s.4, sf. 296-303
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Beyan yay., çev. Mehmet Yazgan, İstanbul 2012
- Harman, Ömer Faruk, “Kadın”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, sf. 82-86
- Hatiboğlu, İbrahim, “İsrailiyat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 23, sf. 195-199
- Hatiboğlu, M. Said, “İslam’ın Kadına Bakışı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s. 4
- Hitti, K. Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Boğaziçi yay., Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, c. 2
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Kahraman yay., terc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul 2016
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el- Kazvini, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Kahire 1952

- Kamacı, Fatımatüz Zehra, “Tâbiîn Döneminden Seçkin Bir Kadın Portresi Âişe bint Talha”, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2015, s. 49, sf. 127-160
- Kandemir, M. Yaşar, “Hadis”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 15, sf. 27 64
- Kapanoğlu, Sedef, Çin’de Kadın İmgesi (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 2006
- Karaaslan, Derya, “Antik Yunan’da Kadın Olmak”, *Siirt Ünv. İFD*, c. 1, s. 2, sf. 159-174
- Kayadibi, Fahri, “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”, *İÜİFD.*, s.4, sf. 33 44
- Kazancı, Ahmet Lütfi, “Âişe bint. Talha b. Ubeydullah, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c.2, sf. 206-207
- Kazıcı, Ziya, “İslam’da Kadın (Bir Mukayese)”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Gaziantep 2020, s. 11, sf. 57-72
- Kazıcı, Ziya; Ayhan, Halis, “Talim ve Terbiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, sf. 515-523
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1991, c. 5, s. 4, sf. 259-270
- Kitab-ı Mukaddes- Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1949
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975
- Köksal, M. Asım, “Darulerkam”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, sf. 520-521
- Köse, Feyza Betül, *Medine’de Sosyal Hayat-Dört Halife Dönemi*, Mana yay., İstanbul 2016

- Köylü, M., Gözütok, Ş., *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, Ensar yay., İstanbul 2017
- Kurnaz, Şefika, *Osmanlı Kadınının Yükselişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013
- Kurt, Adile A. vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir 2013
- Kutluer, İlhan, “İlim”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c.22, sf. 109-114
- Küçük, H., Ceyhan, S., “Rabia el-Adeviyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 34, sf. 380-382
- Küçük, Hülya, “Hz. Aişe”, *Mehir Dergisi*, 1998, s. 2, sf. 109-115
- Küçükaşçı, M.S, Bozkurt, N. “Mescid-i Nebevi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c. 29, sf. 281-290
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Kahire 1951
- Martı, Huriye, *Hakları ve Saygınlığıyla İslam’da Kadın*, TDV yay., Ankara 2019
- Maşalı, Mehmet Emin, “Mushaf”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 31, sf. 242-248
- Muhammed, Şerif Abdülazim, “İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Kadın”, *Misbah*, 2015, y. 4, s.10, sf. 195-228
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el- Kuşeyri, *el-Camiu’s-Sahih*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Mısır 1954
- Okiç, M. Tayyip, *İslamiyet’te Kadın Öğretimi*, DİB yay., Ankara 1979
- Okumuşlar, Muhiddin, “Kur’an’da Tebliğ Davet ve Emir Nehiy Kavramlarının Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Marife der*, 2007, s.1, sf. 93-104
- Önkal, Ahmet, “Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler”, *Diyanet Dergisi*, 1983, c.19, sf. 49-55

- Öymen, Raşid, “İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.11, sf. 61-79
- Özaydın, Abdülkerim, “Arab”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, sf. 242
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 5. Baskı, İstanbul 1997
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliye’den İslamiyet’e Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ömer*, TDV yay., Ankara 2013
- Savaş, Rıza, *İslam’ın İlk Asrında Kadın*, Siyer yay., İstanbul 2017
- Savaş, Rıza, *Raşid Halifeler Devrinde Kadın*, Ravza yay., İstanbul 1996
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman Ebu Bekr, *Tarihu’l-Hulefâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1964
- Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (4. Baskı), İnsan yay., İstanbul 2013
- Taberani, Ebu’l Kasım Süleyman b. Ahmed b.Eyyüb, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, I-XX, Kahire 1985
- Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil yay., İstanbul 2011
- Taslaman, Caner, *İslam ve Kadın*, İstanbul yay., İstanbul 2019
- Topaloğlu, Bekir, “Rab”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 34, sf. 372-373
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü, “Ebü’l-Esved ed-Düeli”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.10, sf. 311-313
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 15, sf. 309-312
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat yay., Ankara 2000

- Uzun, Nihat, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon 2015, c. 2, s. 1, sf. 7-39
- Ünal, İsmail Hakkı, "Esad b. Zürrare", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 11, sf. 352
- Vakıdi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğazi*, terc. Musa K. Yılmaz (2. Baskı), İlk Harf yay., İstanbul 2016
- Varol, M. Bahaüddin, "Hulefa-ı Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış 2, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.11, s. 11, sf. 157-175
- Varol, M. Bahaüddin, Hulefa-i Raşidin Dönemi Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.10, s. 10, sf. 479-503
- Wollstonecraft, Mary, *A Vindication of the Rights of Woman (Kadın Haklarının Gerekleştirilmesi)*, çev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2019
- Yılmaz, Muhammed, "Hz. Peygamber Dönemi ve Sonrasında Kadın Âlimlerin Hadis İlmine Katkıları (Memlûkler Dönemine Kadar)", *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ağustos 2016, s.2, sf. 378-388
- Yiğit, İsmail, "Osman", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 33, sf. 438-443
- Zerkeşi, Bedrüddin, Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, düz. Bünyamin Erul, Otto yay., Ankara 2015